

TAKIYYUDDIN EN-NEBHANI

TEFEKKÜR

GİRİŞ

Şüphesiz insan yaratılanlar içinde en faziletli varlıktır. Hatta insanın meleklerden bile üstün ve faziletli olduğu vurgulanmıştır. İnsanı yücelten ve yaratıkların en faziletlisi kılan aklıdır. Bu nedenle akıl, düşünmeyi ve düşünme metodunu iyi bilmek gerekir. Zira aklın değerli olması “düşünme” denen bu vakıadan kaynaklanmaktadır. Yine hayatın, insanın, hatta kâinatın ve kâinatta bulunan canlı cansız her şeyin düzenini ve sürekliliğini sağlamada olgun meyveler veren de bu vakıadır.

Bilim ve sanat, edebiyat ve felsefe, fıkıh ve filoloji, kısaca bilgi olarak nitelendirebileceğimiz her şey aklın, dolayısıyla düşünmenin ürünüdür. Bu nedenle insan, hayat ve tüm kâinat akıl, düşünme olgusu ve düşünme metodunu iyice kavramalıdır.

İnsanlık tarihi büyük mesafeler kat ederken, insanoğlunun zihni, akıl ve düşünme olgusundan çok, akıl ve düşünmenin ürünleriyle meşgul olmuştur. Eski çağlarda ve günümüzde, Müslüman ve Müslüman olmayan bilim adamları arasında akıl olgusunu kavramaya çalışanlar olmuşsa da, bu çabalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunların içinden düşünme metodunu bir çerçeveye oturtmaya çalışanlar da olmuştur. Bilimsel başarılar sayesinde bazı alanlarda bu metodun semeresinden istifade etmeyi başarmalarına rağmen, düşünmeyi “düşünme” olarak tanıma konusunda yanlış yola saptıkları gibi, kendileri dışında söz konusu bilimsel başarıya hayran kalan taklitçilerini de yanıltmışlardır.

Yunan'dan önce ve sonra insanlar, düşünme olgusunu elde etmek amacıyla tüm performanslarını kullanarak “mantık” denen kavramı ve birtakım düşünceleri gün yüzüne çıkarmayı başarmışlardır. Fakat bilgiyi deforme etmişlerdir. Mantık, hedeflendiği gibi bilgiye götüren bir araç ve bilginin doğruluğunu kanıtlayan bir kıtas olmak yerine, bilgi için kötü sonuçlar doğuran bir araç olmuştur. Düşünmeye ulaşma yolunda atılımda bulunan bu insanlar, sözde “felsefe” veya “hikmet sevgisi”ni ortaya çıkarıp metafizik konularda derinleşmişlerdir. Sonuçta öğrendikçe insana haz veren, varılan sonuçlardan zevk duyulan bir araştırma, inceleme metodu ortaya çıkmıştır. Ne yazık ki bütün bunlar insanı, hem realiteden hem de “hakikat”ten ve doğrudan uzaklaştırmıştır. Bu düşünce yöntemiyle yanılığa düşen pek çok kişi doğru yoldan sapmıştır.

Bütün bunları ve emsallerini, düşünmeyi ve düşünme metodunu irdeleyen çalışmalar olarak kabul etsek bile - insana faydası dokunur bilgiler ve araştırma alanları meydana getirmeye müsait olmalarına rağmen- bunlar, düşünce olgusu ve hakikat üzerine kurulu değildir. Bu bulgular, bu noktada doğru bir yol takip etmediklerinden düşünme olgusu üzerinde akıl yürütmekten ziyade, düşüncenin sonuçlarını irdeleyen çalışmalar olarak kabul edilebilir. Doğal olarak böyle bir metot, düşünme olgusu için doğru metot olamaz. Olsa olsa düşünme olgusunun araştırılması vasıtasıyla değil, aklın verdiği sonuçlar üzerinde kafa yorarak, tesadüfen meydana gelen bu metodun bir üslubu veya tekniği olabilir. Bunun anlamı şudur: Düşünme olgusu için doğru bir metot bulmak amacıyla yapılan bu araştırmalar, bizzat düşünme olgusunun değil, düşünmenin sadece sonuçları etrafında dönüp duran birtakım çabalardan başka bir şey değildir.

Şimdiye kadar düşünme olgusunun, dolayısıyla düşünme metodunun belirlenememesinin altında, araştırmacıların akıldan önce düşünce üzerinde kafa yormaları yatmaktadır. Akıl olgusunu kesin ve şüphesiz bir şekilde öğrenmeden düşünce olgusuna varmak mümkün değildir. Çünkü düşünme aklın; bilim, sanat ve kültürün diğer türleri ise düşünmenin meyvesidir. Bu yüzden önce akıl olgusunu kesin ve şüpheye yer bırakmayacak şekilde bilmek gerekir. Bu bilgi, düşünme olgusunu bilmeyi ve bu yolda doğru bir metot belirlemeyi sağlayacaktır. Sonunda belirlenen bu metotla bilginin bilim olup olmadığına karar vermek mümkün olacaktır. Diğer bir ifadeyle, kimyanın bilim; psikoloji ve sosyolojinin bilim olmadığını bu şekilde kavramak mümkündür. Aynı şekilde bilginin kültür olup olmadığına -hukukun kültür olduğu, resim yapmanın ise kültür olmadığına- karar verilebilir. Bütün mesele, önce akıl olgusunu kesin ve şüpheye yer bırakmayacak şekilde bilmek, ardından bu bilgi

ışığında düşünme olgusunu ve metodunu irdelemektir. Doğru bir düşünme üslubunu veya üsluplarını elde etmek, ancak bu şekilde mümkün olabilir.

Meselenin özü budur. Bilim ve kültüre, düşünme olgusu, metodu ve üslubunu kavradıktan sonra; düşünme olgusuna ise akıl olgusunu kavradıktan sonra varılabilir. Bu bağlamda kesin ve şüphesiz bir şekilde önce akıl olgusunu, ardından düşünme olgusunu kavramak esastır.

بِسْمِ اللَّهِ

AKIL

Gerek klasik Yunan filozofları gerekse Müslüman ve Batılı bilim adamları olsun aklın tanımını yapanların, yani akıl olgusunu kavramaya çalışanların sayısı bir hayli fazladır. Fakat bu tanımlar, daha doğrusu bu tanımlama çabaları içinde Komünist düşünürlerin tanımları dışında ele alınabilecek kayda değer bir tanım mevcut değildir. Sadece onların tanımları, ele alınabilecek düzeyde ciddi bir çaba olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne var ki, kâinatın bir yaratıcısı olduğunu ısrarla inkâr etmeleri Komünistleri yanlışlığa itmiş, onları saptırmıştır. Komünistlerin bu yanlış ısrarı olmasaydı, gerçek anlamda, yani kesin ve şüphesiz bir şekilde akıl olgusunu kavrayabileceklerdi. Zira akıl olgusunu ve düşünceyi ilk irdeleyip şu soruları soran onlardır: Düşünce mi maddeden önce, yoksa madde mi düşünceden önce vardı? Maddeyi düşünceden önce var sayarsak düşünce maddenin bir ürünü müydü? Komünist düşünürler bu konuda farklı bakış açılarına sahiptirler. Bazıları düşüncenin maddeden önce var olduğunu söylerken, bazıları ise maddenin düşünceden önce var olduğunu düşünmüşler, fakat eninde sonunda maddenin düşünceden önce var olduğuna karar vermişlerdir. Buradan yola çıkarak düşünceyi şöyle tanımlamışlardır:

“Düşünce, maddenin beyne yansımadır.” Bu tanıma göre düşünce; madde, beyin ve söz konusu maddenin beyne yansımından ibarettir. Çünkü düşünce, maddenin beyne yansımından doğar. Komünistlerin bu tanımı, araştırmanın yönünü doğru yöne yönelten, hakikate biraz daha yaklaşan ciddi bir çaba olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer ısrarla maddenin bir yaratıcısı olduğunu inkâr edip yine ısrarla kâinatın ezeli olduğunu düşünmeselerdi, akıl gerçeğini kavramada hataya düşmezlerdi. Zira akıl olgusu olmadan düşünce olmaz. Gerçekten düşünce maddeden ayrı düşünülemez. Maddi gerçekliği olmayan tüm bilgiler, hayal ve kuruntudan ibarettir. Öyleyse, düşüncenin temelini oluşturan maddedir. Kaldı ki düşünce, maddenin ifade ediliş biçimi veya maddeye ilişkin bir yargıya varmadır. Demek ki madde, hem düşüncenin hem düşünmenin, yani akıl yürütmenin temelini oluşturmaktadır. Bu temel olmadan ne düşünce ne de düşünme gerçekleşebilir. Öte yandan madde hakkında karar verme, dahası insanla ilgili olan ve insanın ürettiği her şey beyne bağlıdır. Zira beyin, insanın ana merkezidir. Bu nedenle beyin olmadan düşünce de olmaz. Beynin bizzat kendisi bir madde olduğuna göre, onun varlığı düşüncenin var olmasının temel koşuludur. Aynı şekilde maddenin varlığı da düşüncenin var olmasının temel şartıdır. Bu da demektir ki; aklın, yani düşünmenin veya düşüncenin var olması için, ortada bir maddenin ve bir beynin olması gerekir.

Komünistler, düşüncenin, yani aklın var olması için ortada bir maddenin ve bir beynin söz konusu olması gerektiğinin farkına vardıklarından dolayı çabaları ciddi ve doğrudur. Komünistler buraya kadar akıl olgusunu kesin ve şüphesiz bir şekilde kavramaya yönelik doğruya sevk edici bir rol oynadılar. Ne yazık ki düşünceye ulaşmak, yani düşünmeyi meydana getirmek amacıyla madde ile beyin arasında bağlantı kurarken doğru yoldan saptılar. Madde ile beyin arasındaki bağlantının söz konusu maddenin beyne yansımından kaynaklandığını düşündüklerinden sonuçta akli yanlış tanımladılar. Bu yanlışlığın esas sebebi kâinatı yoktan var eden bir yaratıcısının varlığını ısrarla reddetmeleridir. Zira Komünistler eğer bilginin düşünceden önce var olduğunu kabul etmiş olsalardı bariz bir gerçekle karşı karşıya kalacaklardı ki bu gerçek şudur: Madde henüz yokken düşünce nereden geldi? Hiç şüphesiz maddenin dışında bir yerden gelmiş olmalıdır. Peki ama ilk insan düşünceyi nereden aldı? Hiç şüphesiz başkasından ve maddenin dışında bir yerden almış olmalıdır. Bunun anlamı şudur: İlk insana bilgi veren, ilk insanı da maddeyi de yaratandır. Bu gerçek, Komünistlerin, “Kâinat”ın ve maddenin başlangıcı ve sonu yoktur” şeklindeki kesin kanaatleriyle çelişmektedir.

Komünistler, bu kanaatlerine dayanarak “akıl, maddenin beyne yansması olup düşünce ve akıl yürütme, bu yansma sonucunda ortaya çıkar” tezini ileri sürdüler. Bilginin var olmasının zaruri olduğu gerçeğinden kaçtıklarından dolayı da, ilk insanın madde üzerinde deneyler yaparak deneme-yanılma yoluyla bilgiye ulaştığını ve bu deneylerin de başka deneylere ön ayak olduğu şeklinde hayal ürünü varsayımlar oluşturmaya çalıştılar. Israrla aklın, maddenin beyne yansmasından ibaret olduğunu, düşünce ve akıl yürütmenin bu yansmadan doğduğunu savundular. Fakat Komünistler, “his” ile “yansma” arasındaki farkı göremediler. Zira düşünme eylemi, ne maddenin beyne yansmasından ne de beyin üzerinde iz bırakmasından kaynaklanmaktadır. Düşünme, “histen” doğmaktadır. Duyuların merkezi ise beyindir. Eğer maddeyi hissetmek söz konusu olmasaydı, düşünce de söz konusu olmazdı. İşte Komünistler, “his” ile “yansma”yı birbirinden ayırt etmeyerek kaş yaparken göz çıkarma durumuna düştüler. Bunun sonucu olarak, akılı yanlış tanımlama yoluna gittiler. Fakat asıl hataları, “his” ile “yansma”yı ayırt etmemekten çok -ki bu durumda meselenin yansmadan değil, sezgiden ibaret olduğunu anlarlardı- varlığın bir yaratıcısı olduğunu inkâr etmelerinden kaynaklanmaktadır. Komünistler, madde hakkında “ön bilgiler”e (a priori bilgiler) sahip olmanın, düşüncenin, dolayısıyla akıl yürütmenin zorunlu bir koşulu olduğunu kavrayamadılar. Aksi taktirde eşeğin de akılı olurdu. Çünkü onun da beyni vardır ve madde onun beynine de yansmaktadır. Yani eşek de maddeyi hisseder. Oysa akıl insana özgüdür. Eskiler, “insan, konuşan bir hayvandır” derlerdi. Bunun anlamı, insan düşünen bir hayvandır. Zira düşünme veya akıl, canlılar arasında sadece insana özgüdür. Hayvan için akıl ve fikirden söz etmek şüphesiz mümkün değildir.

Her şeye rağmen, aklın anlamını bulmak için ciddi bir çaba gösterip akıl olgusunu tanıma yolunda doğru bir çizgiyi takip edenler, sadece Komünist düşünürler olmuştur. Komünist düşünürler, akılı tanımlamada hataya düşüp onu kesin bir şekilde tanıma yolunda sapmış olsalar da, kendilerinden sonraki nesillere akılı kesin ve şüphesiz bir şekilde tanıma yolunu açmışlardır. Öte yandan Müslüman düşünürler bir şeyi tanımlamak için ön bilgilerin (a priori bilgilerin) gerekliliğine inanmalarına ve bunun da doğru olmasına rağmen, ortaya koydukları çabalar vakıayı tanımlamaktan öteye geçememiştir. Madem ki akılı doğru bir şekilde tanımlamaktan amaç sadece Müslümanları değil bütün insanları teşvik etmektir, öyleyse aklın tanımı somut algılanabilen bir vakıaya dayanmalıdır.

Yüce Allah, aziz kitabında şöyle buyurmaktadır:

ءَالُوْهُ ءَامْسْ اَبِيْنَوْئِيْبْنُ اَلْاَقْفِ ءَكْئِيْ اَلْمَلَايْلَعُ مَهْضَرَعُ مَّتْ اَهْلُكْ ءَامْسْ اَلْمَدَامْ لَعُوْ
مِيْلَعْلَا تَنْ اَكْنِ اَنْتُمْ لَعَامِ اَلْاِنْ اَلْمَلْعَالِ كَنْ اَحْبُسْ اَوْلَاقْ (31) نِيْقِدَا صْ مَّتْنُكْ نِ
يَنْ اَمْكَلْ لَقْ اَلْمَلَاقْ مَهْئِيْ اَمْسْ اَبِيْ مَهْ اَبْنُ اَمْلَفْ مَهْئِيْ اَمْسْ اَبِيْ مَهْ اَبْنُ اَمْدَايْ لَقْ (32) مِيْ كَحْلَا
“Ve O, Adem'e her şeyin ismini öğretti, sonra onları meleklerin önüne koydu ve; Dedikleriniz doğruysa haydi bu şeylerin isimlerini bana söyleyin bakalım!, dedi. Onlar; Sen kudret ve egemenlikte kusursuz ve eksiksizsin! Senin bize bildirdiğin dışında bir bilgimiz yoktur. Doğrusu yalnız Sensin her şeyi bilen, gerçek hikmet Sahibi!, diye cevap verdiler. O; Ey Adem, bu şeylerin isimlerini onlara bildir!, buyurdu. (Adem) isimleri onlara bildirince (Allah); Size, 'göklerin ve yerin gizli gerçekliğini, açıkladıklarımızın ve gizlediklerinizin tümünü yalnız Ben bilirim' dememiş miydim?, dedi.”¹

Bu ayetten de anlaşıldığı gibi, bilgiye yani herhangi bir bilgiye ulaşmak için, ön bilgilerin olması şarttır. Allah, Adem'e eşyaların isimlerini veya nasıl isimlendirileceğini öğretmiştir. İlk insan olan Adem, Allah'ın kendisine verdiği bu bilgilerle eşyayı tanımıştır. Eğer bu bilgiler olmasaydı, eşyayı tanıyamazdı. Akıl olgusunu tanımada Komünistlerin izledikleri yolda saplantılarının temelinde “ön bilgiler”in varlığını gözden kaçırmalarının yattığını kabul edersek; bu bile onların akılı tanımlamadaki hatalarını ve saplantılarının şeklini ortaya koymaya yeter. Zira düşünceyi meydana getirmek için, beyne ulaştırılan madde ile ilgili “ön bilgiler”in var olması gerekir. “ön bilgiler”in bağlayıcılığı sadece Müslümanları değil, tüm insanları kapsamına aldığına göre, somut algılanabilen bir vakıayla karşılaşıldığında düşüncenin, yani aklın oluşabilmesi için madde ile ilgili ön bilgilerin söz konusu olması şarttır. Her ne kadar aklî eylemin, yani düşünce veya akıl yürütmenin söz konusu olması için maddenin var olması şart ise de, aklın varlığı beyindeki ön bilgilere bağlıdır.

¹ Bakara: 31-33

Komünistlerin akli tanımlamada izledikleri doğru yoldan sapmalarını anlamak için, “akıl maddenin beyne yansması değil, beynin maddeyi algılamasıdır” şeklinde bir temelden yola çıkmak, yanılığın esas ve tek nedeni değildir. Temel sorun, Komünistlerin aklı eylem yani akıldan söz edebilmek için madde hakkında ön bilgilerin mevcut olmasının gerekliliğini göz ardı etmelerinden kaynaklanmaktadır. Gerçekten akıl olgusunda söz konusu olan, maddenin beyne yansması değil, beynin maddeyi algılamasıdır. Yukarıdaki ayeti kerimeden ve somut algılanabilen gerçekten de açıkça anlaşılacağı gibi, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak madde hakkında “ön bilgiler”in mevcut olması, akıl yürütme yani algılama için şarttır. Bu bilgiler olmadan akıl yürütme veya algılama da olmaz. Akli anlamak ona kesin, net ve şüphesiz bir tanım vermek, ancak böyle bir yaklaşımla mümkündür.

Akıl yürütme eyleminde söz konusu olan şeyin “yansımaya” değil, “hissetme” olduğuna gelince; bunu anlamak için madde ile beyin arasında bir yansımının olmadığını kavramak gerekir. Zira ne beyin maddeye, ne de madde beyne yansır. “Yansımaya”nın gerçekleşmesi için, ayna ve ışık gibi, maddeyi yansıtan şeyin yansiyabilirlik özelliğine sahip olması gerekir. Bu ise ne beyinde ne de nesnel gerçeklikte mevcuttur. Bu nedenle madde ile beyin arasında hiç bir şekilde yansımaya söz konusu olamaz. Çünkü madde beyne yansımaz ve yansımaya yoluyla beyne intikal etmez. Madde, duyu organlarıyla hissedilerek beyne intikal eder. Yani maddeyi hisseden, herhangi bir duyu organıdır. İşte beyne taşınan, duyu organıyla algılanan histir ve ancak “his”ten sonra beyinde madde hakkında bir hüküm oluşur. Maddeyi duyu organları aracılığıyla hissederek beyne taşımak, ne maddenin beyne yansması ne de beynin maddeye yansmasıdır. Burada gerçekleşen olay, yalnızca maddenin “hissedilmesi”dir. Maddenin hissedilmesinde görme duyusuyla diğer duyu organları arasında bir fark yoktur. Hissetme, görme duyusuyla gerçekleştiği gibi, dokunma, koklama, tatma ve işitme duyularıyla da gerçekleşebilir. O halde eşyalar beyne yansımaz. Eşyalar hissedilir. İnsan, eşyaları beş duyu organı vasıtasıyla hisseder. Eşyalar, onun beynine yansımaz.

Madde beyin ilişkisinde hissin gerçekleşmesi, “maddi” şeylerde gün gibi ortadadır. “Manevi” ve “ruhi” şeyler gibi maddi olmayan şeylerde ise, “aklı eylem”in gerçekleşmesi için yine “his” söz konusudur. Sözelimi; çökmüş bir toplumun çökmüş olduğuna karar vermek için, her şeyden önce bu çöküşü “hissetmek” gerekir. Bu “maddi” bir iştir. Bir onurun kırılması söz konusu olduğunda, bu konuda bir yargıya varmak için onur kırıcı şeyin veya sözün veya şifrenin “hissedilmesi” gerekir. Bu da “manevi” bir iştir. Yine Allah'ın hoşuna gitmeyen ve onun gazabını çeken bir işin veya eylemin, böyle bir eylem olduğunu anlamak için onu “hissetmek” gerekir. Bu ise “ruhi” bir iştir. Görüldüğü gibi “his” olmadıkça akli eylemin gerçekleşmesi mümkün değildir. His, maddi olsun olmasın akli eylemin gerçekleşmesi için vazgeçilmez bir unsurdur. Şu farkla ki, maddenin karakterini anlamaya paralel olarak güçlenip zayıflasa da maddi eşyalarda his, doğal olarak gerçekleşir. “Düşünce ile ilgili his, en güçlü his türüdür” denmesinin nedeni budur. Maddi olmayan konularda ise his ancak maddi olmayan şeyi kavramakla veya taklit yoluyla gerçekleşir.

Her halükarda konunun “hissetmek”ten ibaret olduğu, “yansımaya”yla ilgili olmadığı iki kere iki dört edercesine açıktır. Gerçi söz konusu “his”, maddi şeylerde manevi şeylere nazaran daha açık görülür, fakat yine de konunun temelini oluşturmaz. His, her insanda somut olarak vardır, bunda şüphe yoktur. Fakat onu ifade etmek, bazıların “yansımaya”yla ifade ettikleri gibi vakıya ters düşebilir. Aynı şekilde his veya duyumla açıkladığımız gibi vakıanın bizzat kendisini de ifade edebilir. Ne olursa olsun, Komünistlerin sapmalarının temelini, onların maddeyle ilgili ön bilgileri göz ardı etmeleri oluşturur. Onları büyük bir sapmanın içine sürükleyen, bu faktördür. Zira ön bilgiler, akıl konusunun, yani akli eylemin özü ve temelidir.

“Ön bilgiler”i özetlersek, diyebiliriz ki; salt “his”ten düşünce meydana gelmez. Salt “his”ten sadece ortaya çıkar. Zira his artı his artı milyon kere his eşittir yine histir. Hissetme sayısı ne kadar çoğalırça çoğalsın sonuç değişmez ve sadece histen düşünce oluşmaz. İnsanda düşüncenin oluşması için, insanın “hissettiği” madde aracılığıyla yorum yapabilmesine imkân verecek olan “ön bilgiler”e sahip olması gerekir. Aramızda bulunan herhangi bir insanı ele alalım. Bu kişiye Süryanice bir kitap verelim ve bu kişi, Süryanice'yle ilgili herhangi bir bilgiye sahip olmasın. Kişinin “his”sini, görme ve dokunma duyuları aracılığıyla kitaptaki yazılara yöneltelim. Bu işlemi milyonlarca kez tekrarlayalım. Böyle bir durumda kişinin Süryanice'yle ilgili bilgi sahibi olmasını sağlayacak bir tek kelime bile bilmesi mümkün değildir. Oysa kendisine Süryanice hakkında birtakım direkt veya dolaylı bilgiler verildiği zaman, düşünmeye başlayacak ve kitabın muhtevasını algılayabilecektir. Bu durum sadece

dillere has bir özelliktir denemeyeceği gibi, dilin insanlar tarafından ortaya konduğu, dolayısıyla bir dili bilmek için o dille ilgili ön bilgilere sahip olmanın şart olduğu da ileri sürülemez. Çünkü amaçlanan ister bir hüküm ortaya koymak olsun ister bir göstergesi veya hakikati anlamak olsun, konu aklı bir eylemle ilgilidir. Akli eylem ise tüm unsurlarda aynı işlevi görür. Herhangi bir mesele hakkında akıl yürütmek ile bir soğan hakkında akıl yürütmek arasında fark yoktur. Bir kelimenin anlamını kavramak, bir vakıayı kavramakla eşdeğerdir. Bunların her biri akli bir eyleme gereksinim duyar. Akli eylem ise, her şeyde, her meselede ve her vakıada aynıdır.

Dil ve vakıa hakkında gereksiz bir tartışmaya meydan vermemek için, doğrudan doğruya vakıayı ele alalım. Sözelimi hissi gelişmiş, fakat ön bilgilere sahip olmayan bir çocuğun önüne birer parça altın, bakır ve taş koyalım. Çocuğun hissini bu şeyler üzerinde yoğunlaştıralım. Hisleri ne denli tekrarlanırsa tekrarlanınsın, ne denli çeşitlilik kazanırsa kazansın, çocuğun söz konusu nesnelere idrak etmesi imkânsızdır. Fakat çocuğa bu nesnelere hakkında ön bilgiler verildiği takdirde, çocuk hissini kullandığında bu bilgiler devreye girecek, nesnelere algılayabilecektir. Aynı çocuk büyüyüp yirmi yaşına varacak olsa ve hâlâ ön bilgilerden yoksunsa, tıpkı doğduğu ilk günkü gibi eşyaları sadece sezmeden ileri gidemez. Beyni ne kadar gelişirse gelişsin, nesnelere idrak edemez. Zira onun eşyaları idrak etmesini sağlayan şey, beyin değil; hissettiği vakıayla ilgili beyinde bulunan ön bilgilerdir. Aynı şekilde hayatında hiç aslan, terazi, köpek ve fil gibi varlıkları görmemiş ve duymamış olan dört yaşındaki bir çocuğu ele alalım. Ona bir aslan, bir terazi, bir köpek, bir fil veya bu varlıkların birer resimlerini gösterelim. Sonra çocuğa bunlardan her birini tanımasını, adını söylemesini ve her birinin ne olduğunu göstermesini talep edelim. Böyle bir durumda çocuk söz konusu nesnelere tanıyamayacak, her biri hakkında akli bir eylemde bulunamayacaktır. Bu çocuğa bu varlıklardan hiçbirinin kendisini veya resmini göstermeden isimlerini ezberletip sonra kendisinden isimlerini ezberlediği bu varlıkları teker teker göstermesini talep ettiğimiz takdirde, sonuç değişmeyecek ve çocuk hangi ismin hangi varlığa ait olduğunu ayırt edemeyecektir. Fakat ne zaman ki çocuğa her bir varlığı veya resimlerini teker teker gösterip varlıkla onun ismi arasında bir bağ kurarak ezberletilir, işte o zaman çocuk her bir varlığı ismiyle tanıyabilir, yani hangisinin aslan, hangisinin terazi olduğunu idrak edebilir ve hata yapmadan onları gösterebilir. Bundan sonra çocuğu şaşırtırsanız dahi, o, aslanın aslan, terazinin terazi olduğunda ısrar edecektir. Demek ki sorun gerçekte ne madde ne de maddeyi hissetmekle ilgilidir. Meselenin özü, söz konusu maddeyle ilgili ön bilgiler, yani kişinin madde veya vakıa hakkında önceden sahip olduğu bilgilerle ilgilidir. Zira doğrudan veya dolaylı olarak vakıaya ilişkin ön bilgiler, Akli eylemin temel, vazgeçilmez koşuludur. “akli Algılama” açısından durum bundan ibarettir.

“İçgüdüsel Algılama” ise, içgüdüler ve organik ihtiyaçlardan doğar. Bu noktada hayvan ile insan arasında bir fark yoktur. Tıpkı eşeğin arpanın yenip toprağın yenmediğini bilmesi gibi, insan da tekrar ve deneyim kazanma yoluyla elmanın yendiğini, taşın ise yenmediğini bilir. Ancak bu ayırt etme bilgisi, ne düşünce ne de algılamadır. söz konusu ayırt etme bilgisi, hem insanda hem de hayvanda bulunan içgüdüler ve organik ihtiyaçlardan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle duyu organları vasıtasıyla, maddenin beyne taşınmasının yanı sıra, ön bilgiler var olmadıkça bir düşünce meydana gelemez.

Pek çok kişi, ön bilgilerin bazen insanın kişisel deneyimlerinden bazen de öğrenme yoluyla oluştuğunu söyleme noktasında yanılığa düşmüştür. Onlara göre, tecrübelerin bizzat kendileri bilgileri meydana getirirler. Akli eylemi ortaya çıkaran da ilk tecrübelerdir. Oysa bu yanılığın bertaraf etmek için sadece ilişkilendirme özelliği bakımından insan beyniyle hayvan beyni arasındaki farkı görmek, içgüdüler ve organik ihtiyaçlar ile eşyaya ilişkin verilen hüküm arasındaki bağa dikkat etmek yeterlidir. Hayvan beyni ile insan beyni arasındaki farka gelince; hayvan beyni bilgiler arasında ilişki kurma özelliğinden yoksundur. Fakat hayvan beyni özellikle sürekli tekrar edildiği zaman hatırlama ve çağrışımında bulunma özelliğine sahiptir. Hayvanın doğal bir biçimde gerçekleştirdiği bu “hatırlama”, içgüdü ve organik ihtiyaçlardan kaynaklanmaktadır. Bundan başka hiç bir özelliği yoktur. Örneğin; zil çalıp arkasından köpeğe yemek vermek adet haline getirildiğinde, her zil çalışmada köpek zilin ardından yemeğin geleceğini anlar ve bu yüzden salyası akmaya başlar. Aynı şekilde bir eşek dişisini gördüğünde cinsel güdüleri kabırır, ancak aynı eşek dişi bir köpek gördüğünde cinsel güdüleri harekete geçmez. Yine sığır otlarken zehirli otlardan ve kendine zarar verecek bitkilerden sakınır. Bu ve buna benzer örnekler gösteriyor ki, burada “içgüdüsel olarak ayırt etme” söz konusudur. Bazı hayvanların birtakım hareketleri yapması veya birtakım eylemlerde bulunması, içgüdü, akıl ve algılamayla ilgili olmayıp bu hareketler taklit ve hatırlatmanın ürünüdür. Zira hayvan beyninde bilgiler

arasında bağ kurma yeteneği yoktur. Hayvan beyni, çağrışımlar yapmaya ve içgüdüsel olarak ayırt etme yeteneğine sahiptir. Çünkü hayvan, içgüdüye bağlı olan her şeyi hissederek. Hayvanın hissettiği her şey, hele hele bu his tekrarlanmışsa, onda çağrışım yapar. İster hisle, ister çağrışım olsun, hayvan içgüdüüne bağlı şeyleri doğal olarak yapar. İçgüdüye bağlı olmayan şeyleri hissettiğinde doğal olarak bir eylemde bulunmaz. Fakat bu his sürekli tekrarlandığında ve kendisinde çağrışım yaptığında, hayvan bu eylemi doğal olarak değil, taklit ve hatırlama yoluyla kazanır.

İnsan beyni açısından durum tam tersidir. İnsan beyni, çağrışım dışında bilgiler arasında bağ kurma yeteneğine de sahiptir. İnsan, Bağdat'ta gördüğü bir adamı on yıl sonra Şam'da gördüğünde onu hatırlar. Fakat adam hakkında bilgi sahibi olmadığı için Şam'da bulunmasına bir anlam veremez. Eğer Bağdat'ta gördüğü zaman adam hakkında bilgilenmiş olsaydı, daha sonra Şam'da gördüğünde, önceden sahip olduğu bilgilere dayanarak orada bulunmasına bir anlam verebilirdi. Fakat hayvan çağrışım ile bu adamı hatırlasa bile, onun Şam'da bulunmasına bir anlam veremez. Hayvan, bu adamı gördüğü zaman içgüdülerine bağlı olarak hissetme eylemini gerçekleştirir. Zira hayvan, duyular aracılığıyla hatırlama (çağrışım) yeteneğine sahip olmasına karşın, ne kadar çok eğitilirse eğitilsin ve ne kadar çok taklitte bulunursa bulunsun bilgiler arasında bağ kuramaz. Oysa insan beyni hem hisleri hatırlar, çağrışım da bulunur hem de bilgileri ilişkilendirir.

İçgüdüler ve organik ihtiyaçlarla nesnelere hakkında yargıya varma arasındaki fark nedir? İnsan, içgüdüleri tekrar yoluyla hatırlama, ve kendisinde bulunan bilgiler arasında bağ kurma özelliği ile hissettiklerinden ve çağrıştıran hatırladıklarından bilgiler meydana getirebilir. Bütün bunları ancak içgüdü ve organik ihtiyaç ortamında gerçekleştirebilir. Böyle bir ortam olmaksızın bilgiler arasında bağlantı kurma işlevini yerine getiremez. Başka bir ifadeyle, böyle bir ortam olmadan herhangi bir yargıya varmada söz konusu bilgilerle bağ kuramaz. Bu nedenle çoğu kişi, "bilgileri hatırlama" (çağrışım) ile "bilgileri birbiriyle ilişkilendirme" kavramlarını birbirine karıştırmaktadır. Halbuki "çağrışım" sadece içgüdüler ve organik ihtiyaçlar için geçerlidir. "Bilgileri birbiriyle ilişkilendirme" ise, ister içgüdüler ve organik ihtiyaçlarla ilgili olsun isterse bir konu hakkında yargıya varmakla ilgili olsun her şey için geçerlidir. "Ön bilgiler", "bilgileri birbiriyle ilişkilendirmek" için mutlaka gereklidir. İnsan ile hayvan arasındaki fark bu noktada ortaya çıkar. Nasıl ki insan, tahtanın suya batmayışından geminin tahtadan yapılabileceğini anlıyorsa; aynı şekilde maymun, ağaçta asılı bulunan bir muzun indirilmesinin sopa veya benzeri bir şeyle mümkün olduğunu anlamaktadır. Bütün bunlar içgüdüler ve organik ihtiyaçlarla ilgilidir. Burada "ilişkilendirme"den bilgiler elde edilmiş olmasına karşın, söz konusu olan "bilgileri birbiriyle ilişkilendirme" değil, "hatırlama" (çağrışım)'dır. Bu yüzden de "akli eylem" söz konusu değildir. Gerçek bir "akli eylem" den söz edilebilmesi için, nesnelere hakkında yargıya varmak gerekir. Ancak bu durumda akıl veya düşünceden söz edilebilir. Nesnelere hakkında yargıya varmak ise, ancak bilgileri önceden sahip olunan bilgilerle, yani ön bilgilerle ilişkilendirmekle mümkündür. Bu bağlamda akıl, düşünce, yani "akli eylem" in var olabilmesi için, kendisiyle bağ kurma işlemi gerçekleştirilecek olan ön bilgilerin var olması gereklidir.

Çoğu kimse, beynin maddeye yansımalarını veya insanın maddeyi hissederek düşünme ve akli eylemi gerçekleştirdiğini ispatlamak için, ilk insanın tecrübeleriyle ve bu tecrübelerden bilgiler meydana getirerek düşünceyi nasıl oluşturduğunu anlatmaya çalışırlar. Söz konusu olanın yalnızca "hatırlama" (çağrışım) olduğu, burada "bilgileri birbiriyle ilişkilendirme"nin söz konusu olmadığı, konunun içgüdülerle ilgili olduğu ve bunlarla yargıya varmanın mümkün olmadığı şeklinde yukarıda belirttiğimiz ifadeler bu tezi çürütmek için yeterli olmasına rağmen asıl mesele ne ilk insandır ne de ilk insanla ilgili varsayımlar veya tahminlerdir. Burada asıl mesele ilk insan veya son insan değil, insan gerçeğidir. Günümüzün insanını ilk insana, yani burada olanı burada olmayana kıyaslamak yerine; ilk insanı ele alıp gördüğümüz hissettiğimiz günümüz insanına kıyaslamak daha akıllıca bir davranıştır. Böylece bugünkü insanı özümseyip algılamakla her insan, hatta ilk insan algılanmış olur. Bu gerçeği her zaman göz önünde bulundurmak gerekir. Zira günümüz insanı somut olarak gözümüzün önündedir. O halde önce insanın içgüdüleri ve yargıya varmakla ilgili akli eylemini irdelemek, sonra da "hatırlama" (çağrışım), "bilgileri birbiriyle ilişkilendirme" ve her iki kavram arasındaki farka dikkat etmek gerekir. Bu farka dikkat ettiğimizde görürüz ki, insanın akli bir eylemi gerçekleştirmesi için ön bilgilerle bağ kurması şarttır. Fakat insanın hatırlanması (çağrışım), hem insanda hem de hayvanda bulunmaktadır ve bu durumda akli eylem, akıl yürütme ve düşünceden söz edilemez. Nesnelere henüz tanımayan, nesnelere hakkında henüz bilgilere sahip olmayan, fakat bu bilgilere sahip olması mümkün

olan küçük çocuğun bu durumu, aklın anlamını ortaya koyan en doğru kanıt olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda akıl sadece insanda vardır. Aklî eylemi yalnızca insan gerçekleştirebilir. Ancak içgüdüler ve organik ihtiyaçlar, bunları sezme, hissetme ve hissedilenleri hatırlama (çağırışım) açısından insan ile hayvan arasında bir fark olmamasına rağmen, bunların hiç birisi ne akıl, ne algılama ne düşünce, ne de akıl yürütmedir. Burada “içgüdüsel olarak ayırt etme” den başka bir şey söz konusu değildir. “Aklî Algılama” ise bambaşka bir şeydir. Akıl, bilgileri birbiriyle ilişkilendirme özelliğine sahip bir beynin varlığını gerektirmektedir ki bu özellik sadece insanda mevcuttur. O halde aklî eylem, “ilişkilendirme” yeteneğinin varlığıyla mümkündür. “İlişkilendirme” yeteneği ise, ancak bilgiler ile madde arasında bağ kurmakla mümkün olur. Bu nedenle ister ilk insanda olsun isterse günümüz insanında olsun aklî eylemin söz konusu olabilmesi için madde ile ilgili ön bilgilerin varlığından söz etmek gerekir ki bu bilgiler maddeden önce zaten vardır. İlk insanın önüne madde sunulmadan önce, bu madde hakkında önceden edinilen bilgilere (ön bilgilere) sahip olması gerekmez mi? Allah'ın ilk insan Adem hakkında söylediği “...Ve O, Adem'e her şeyin ismini öğretti” şeklindeki yüce sözü ve ardından buyurmuş olduğu “Ey Adem! Bu şeylerin isimlerini onlara bildir” yüce sözü de ön bilgilerin aklın oluşmasındaki önemine işaret etmektedir. O halde ön bilgiler, “aklî eylem”in gerçekleşip bir anlam kazanması için vazgeçilmez unsurdur.

Komünist düşünürler, akli anlamaya çalışırken, aklî eylemin gerçekleşmesi için madde ve beynin gerekliliğini kavramakla buraya kadar doğru bir metot izlemişlerdir. Ancak sorun onlar için bu noktadan sonra başlamıştır ki, beyni maddeyle ilişkilendirerek bu ilişkiyi “his/duyum”la değil, “yansıma”yla ifade ederken hataya düşmüşlerdir. “Aklî eylem”in gerçekleşmesi için ön bilgilerin var olması zaruretini inkâr etmekle de tamamen yanılığa düşmüşlerdir. Zira söz konusu ön bilgiler olmadan Aklî eylemin gerçekleşmesi mümkün değildir. Bütün bu söylenenler doğrultusunda akli kesin ve kuşkuya yer bırakmayacak bir şekilde anlamının yolu, şu dört unsurun birlikte bir arada bulunmasından geçer. Bunlar:

- 1- Madde veya vakıa
- 2- Sağlıklı beyin
- 3- His
- 4- Ön bilgiler

Buna göre **akıl, düşünce veya idrak; vakıayı hissetme olgusunun duyu organları vasıtasıyla beyne taşınması ve beynin bu vakıayı ön bilgilerle yorumlamasıdır.**

İşte aklın yegâne doğru tanımı budur. Bunun dışında bir başka tanımı yoktur. Bu, akil olgusunu sağlıklı bir biçimde niteleyen ve her asırda tüm insanları bağlayabilecek tek tanımdır.

TEFEKKÜR

Kesin ve şüpheye yer bırakmayacak şekilde aklın tanımını yaptıktan sonra, düşünceye ulaşmak için aklın nasıl bir yol izlediğini, yani düşünceleri nasıl ürettiğini ortaya koymak gerekir. Buna, “düşünme metodu” diyoruz. “Düşünme metodu”nun yanı sıra bir de “düşünme üslubu” vardır. “Düşünme üslubu” nesnenin nasıl araştırılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Söz konusu nesne somut-maddi bir nesne olabildiği gibi, maddi olmayan bir nesne veya bir şeyi araştırmayı gerektiren araçlar da olabilir. Bu nedenle “üsluplar”, nesnenin türüne, değişme ve farklı şekillerde meydana çıkma özelliğine göre değişip farklılık gösterirler. “Düşünme metodu” ise, doğası ve gerçekliğine bağlı olarak aklî eylemin, yani akıl yürütme eyleminin nasıl gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu nedenle “düşünme metodu” değişmez, olduğu gibi kalır. Bunun doğal bir sonucu olarak da değişip farklı biçimlerde ortaya çıkmaz. “Düşünme üslubu” her ne kadar değişirse değişsin, “düşünme metodu”nda süreklilik ve değişmezlik esastır.

“Düşünme metodu”, aklın her türlü düşünceyi üretme biçimidir. Bu, aynı zamanda aklın da tanımı olup, hiçbir şekilde akıl olgusuyla çelişen bir tanım değildir. Bu nedenle “düşünme metodu”

“aklı metot” olarak da adlandırılabilir. “Aklî metot”; hakkında araştırma yapılan şeyin, nesnenin, konunun hakikatını, hissin maddeyi duylar aracılığıyla beyne taşınmasıyla anlamayı hedefleyen ve maddeyi yorumlamasına imkân verecek ön bilgilerin sonucu olarak beynin bir yargıya varmasını sağlayan belli bir araştırma metodudur. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere beynin bir yargıya varması, “düşünme” veya “aklı kavrama”dır. “Aklî metot”; fizik gibi pozitif bilimlerde ideoloji ve yasama gibi fikri konularda, edebiyat ve fıkıh, gibi sözel konularda yapılan araştırmalarda kullanılabilir. Bu metot, “kavrama”ya ve kavrama eylemine götüren doğal bir metot olup tanımı aklın tanımıyla örtüşmektedir. Kişinin bu metotla bir insan olarak daha önce kavradığı bir şeyi tekrar kavraması veya kavramak istediği şeyi özümsemesi mümkündür.

Görüldüğü gibi “aklı metot” düşünmenin yegâne metodudur. “Bilimsel metot”, “mantıksal metot” gibi düşünme metotları, “aklı metot”un birer dallarıdır. “Bilimsel” ve “mantıksal” metot, bir şey, bir konu hakkında araştırma yapmanın herhangi bir üslubu veya aracı olup düşünce için esas metot değildir. Düşünmenin yegâne metodu, yalnızca “aklı metot”tur.

Ancak “aklı metot”u tanımlarken bir şey hakkındaki “ön-görüşler” ile “ön bilgiler”i ayırmak gerekir. Zira “aklı metot”ta esas olan, maddeyle ilgili herhangi bir ön-görüşün veya ön görüşlerin değil, ön bilgilerin var olmasıdır. Burada önemli olan görüşlerin değil, bilgilerin varlığıdır. Maddeyle ilgili önceden var olan görüşün ya da görüşlerin düşünme eyleminde kullanılması doğru olmaz. Düşünme eyleminde yapılması gereken, söz konusu görüşün düşünceye müdahalesini engelleyip sadece ve sadece bilgilerin kullanılmasıdır. Çünkü ön-görüş, yanlış kavramaya yol açabilir. Ön görüşler, bilgilere zaman zaman musallat olduklarından bu bilgiler yanlış yorumlanabilir ve dolayısıyla kavramada hataya düşülebilir. Bu yüzden “ön görüşler” ile “ön bilgiler”i dikkatle ayırt etmek ve düşünme eyleminde sadece bilgileri kullanıp görüşlerden uzak durmak gerekir.

“Aklî metot”, doğru bir şekilde kullanıldığında yani vakıayı hissetme olgusunun duyu organları aracılığıyla beyne ulaştırılması ve vakıanın ön bilgiler –ön görüşler değil- vasıtasıyla yorumlanması sonucunda beyin bu vakıa hakkındaki yargısını ortaya koyar.

Fakat her şeyden önce araştırmacının aklî metotla vardığı sonuca bakılır. Eğer söz konusu sonuç nesnenin varlığıyla ilgili bir yargıya varmaktan ibaretse bu, hiç bir şekilde hatanın sızmadığı “kesin” bir sonuçtur. Zira bu durumda maddeyi hissetme yoluyla bir yargıya varılmıştır ki, söz konusu his maddenin varlığı konusunda yanılığa düşmez. Duyuların maddeyi algılaması “kesin” olduğundan dolayı aklın bu yolla maddenin varlığıyla ilgili çıkardığı hüküm kesindir. Fakat sonuç nesnenin özü veya niteliğiyle ilgili bir yargıdan ibaretse, bu durumda “zanni” (kanaatle ilgili, tahmini) bir sonuç söz konusu olup hataya düşmeye elverişlidir. Çünkü burada bilgiler veya bu bilgilerin paralelinde somut maddeyle ilgili tahliller aracılığıyla bir yargıya varılmasından dolayı bu yargıya hatanın sızması mümkündür. Ancak bu yargının yanlışlığı ortaya çıkmadığı sürece isabetli ve sağlıklı bir düşünce olarak kalır. Bundan dolayıdır ki aklın, “aklı metot”la meydana getirdiği düşünceler; inançlar ve ideolojiler gibi nesnenin varlığına ilişkin ise, bu düşünceler “kesin” düşüncelerdir. Fakat şer’i hükümler gibi nesnenin gerçekliğine veya niteliğine ilişkin bir yargıya varma ile ilgiliyse, bu durumda “zanni” (kanaatle ilgili, tahmini) düşünceler söz konusudur. Başka bir ifadeyle “şu şeyin hükmü şudur” şeklinde baskın bir kanaatten veya tahminden söz edilebilir. Zanni düşünce, doğru ya da yanlış olması muhtemel olmakla beraber, yanlışlığı ortaya çıkmadığı sürece doğru olmaya devam eden düşüncedir.

Tanımlı doğru veya yanlış yapılmış olsa da “aklı metot” insanın düşüncesini insan olarak gerçekleştirdiği, nesnelere hakkında bir yargıya vardığı ve söz konusu nesnenin gerçekliğini ve niteliğini kavradığı yöntemdir. Ancak Batı dünyası -ki bundan Avrupa, Amerika ve Rusya kastedilmektedir- Avrupa’daki “Sanayi Devrimi”yle birlikte deneysel bilimlerde benzeri görülmemiş bir başarı kazanarak 19. yüzyıldan günümüze kadar bu alanda tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Batı dünyası, “bilimsel metot” olarak adlandırdığı deneysel bilimlerle ilgili araştırma üslubunu düşünce için yegâne metot olarak lanse etmeye çalışmıştır. Artık Batı bu yöntemi, düşüncenin temelini oluşturan “düşünme metot”u olarak empoze etmektedir. Komünistler de Batı dünyasının lanse ettiği bu yöntemi hem deneysel bilimlerde hem de deneysel olmayan bilimlerde kullanmayı benimsemişlerdir. Aynı şekilde Amerikan bilim adamları da Avrupalı düşünürlerin bu yöntemini takip ederek çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu yöntem, Batının ve ardından Sovyetler Birliği’nin dünya ülkelerine hâkimiyet kurmaları sonucu, bütün dünya insanlarını etkisi altına almıştır. Bunun bir sonucu olarak

İslâm toplumlarının da bilimsel düşünceleri ve bilimsel metodu kutsallaştırdığını görmek mümkündür. Tüm bu sebeplerden dolayı, “bilimsel metot” a açıklık kazandırma zarureti doğmaktadır.

“Bilimsel metot”, nesne üzerinde yapılan deneylerin yardımıyla, bu nesne hakkında yapılan araştırmanın gerçekliğini ortaya koymayı hedefleyen, belli bir araştırma metodudur. Bu metot, sadece deneysel bilimlere özgü olan, yalnızca somut maddeler hakkında yapılan araştırmalarda kullanılan bir yöntemdir ve dolayısıyla birtakım düşünceler meydana getirmekten acizdir. “Bilimsel metot”, maddeyi, maddenin temel koşulları ve faktörleri dışındaki ortamlara sokarak söz konusu maddenin temel koşullarıyla laboratuvarlarda kendisine kazandırılan yeni koşulları bir arada gözlemlemek ve madde üzerinde yapılan bu işlemde somut olan maddi bir gerçeklik ortaya çıkarmaktan ve bu konuda bir sonuca varmaktan ibarettir.

Bu metot, hakkında araştırma yapılan nesneyle ilgili bilinen tüm ön bilgileri gözardı ederek nesne hakkında deney ve gözleme başlamayı öngörür. Metot gereği, eğer bir araştırma yapmak istiyorsanız, bu konuda sahip olduğunuz tüm görüşleri, tüm inançları unutmanız ve bilimsel öncülleri meydana getiren “deney ve gözlem”, “ölçme ve değerlendirme” ve “bir sonuca varma” işlemlerine başlamanız gerekmektedir. Eğer bu işlemlerden sonra bir sonuca varmışsanız, bu teziniz çürütülmediği sürece “bilimsel bir sonuç” olarak kalmaya devam edecektir. Araştırmacının “bilimsel metot” la ulaşılmış olduğu sonuç, “bilimsel bir gerçek” veya “bilimsel bir kanun” olarak adlandırılrsa da, söz konusu sonuç “kesin” bir sonuç olmayıp her an çürütülebilir “zanni” (kanaate dayalı, tahmini) bir sonuçtur. Bilimsel metotla ortaya konan bir tezin çürütülebilirlik özelliği, bilimsel araştırmada göz önünde bulundurulması gereken bir husustur.

İşte “bilimsel metot” bundan ibarettir ve irdelendiğinde bir “metot” olarak ortaya atılması yanlış değildir. Bir metotta değişmezlik ilkesi esas olduğuna göre ve “bilimsel metot” araştırmada sürekli ve belirli bir yöntem olduğuna göre bir “metot” olduğu kesindir. Ancak “bilimsel metot” un düşünceye temel alınması yanlıştır. Zira “bilimsel metot”, düşünce üzerine kurulu olmayıp bu temelin sadece bir parçasıdır. Eğer “bilimsel metot” u düşüncenin temeli olarak kabul edersek, pek çok bilgi ve gerçeği bir kenara atmak gerekir. Böyle bir hareket ise, fiilen var olmasına ve algıyla somut olarak hissedilmesine rağmen, içinde gerçekleri barındıran bir çok bilginin yokluğuna hükmetmeye neden olur.

“Bilimsel metot”, düşünce için temel yöntem olmamasına rağmen, doğru bir yöntemdir. Dahası, düşüncenin üsluplarında sürekliliği olan bir yöntemdir. “Bilimsel metot”, soyut maddeye uygulanması mümkün olmayan, deneylerle maddenin gerçekliğini ortaya çıkarmak amacıyla sadece somut maddeye uygulanabilen, sadece deneysel bilimlere özgü bir yöntemdir.

“Bilimsel metot” un düşünce için temel olmayacağı fikrinin altında şu iki neden yatmaktadır:

1- “Bilimsel metot” un uygulanabilmesi için kesinlikle ön bilgilere ihtiyaç vardır. Çünkü ön bilgiler olmadan düşünmek mümkün değildir. Elinde ön bilgi olmadan ne fizikçi, ne kimyager ne de laboratuvarında araştırma yapan bilim adamı düşünme eylemini gerçekleştiremez. “Bilimsel metot” u kullananların; “laboratuvara girerken tüm ön- bilgilerden soyutlanmak gerekir” şeklindeki düşünceleriyle kastetmek istedikleri, ön bilgilerden değil, ön görüşlerden/ön yargıdan soyutlanmaktır. Başka bir ifadeyle bilimsel metodun gereği olarak araştırmacının, araştırma yaparken kendisini her türlü öncül görüş ve inançtan soyutlaması ve bilimsel öncülerin gereği olan “deney ve gözlem”, “ölçme ve değerlendirme” ve “sonuç” işlemlerine sırasıyla başlaması gerekir. Ancak “bilimsel metot” deney, gözlem ve sonuçtan ibaret olsa da, bilgilerin yokluğunda bu işlemler yapılamaz. Bilgiler ise, ne deneye ne de gözlemle elde edilirler, maddenin duyular aracılığıyla beyne taşınmasıyla elde edilirler. İlk kez yapılan bilimsel bir araştırmada ilk bilgiler henüz meydana gelmediklerinden bunların deneysel bilgiler olması mümkün değildir. İlk bilgilerin oluşması için maddenin duyular vasıtasıyla beyne taşınması, yani “aklî metotla” oluşması gerekmektedir. Bu nedenle “bilimsel metot” temel olamaz. Ancak “aklî metot” temel olabilir. “Bilimsel metot” düşüncenin temeli olan “aklî metot” un bir dalı olarak kabul edilebilir. Bundan dolayıdır ki “bilimsel metot” un düşünce için temel kabul edilmesi büyük bir yanılıdır.

2- “Bilimsel metot” hiçbir şeyin maddi ve somut olmadan var olmayacağını öngörür. Bu durumda elle tutulup gözle görülmediğinden ve deneye de dayanmadığından; mantık, tarih, fıkıh, siyaset ve “aklî metot” la sabit olan birçok bilgi var olmaz. Aynı yaklaşımla Allah’ın, meleklerin,

şeytanların ve daha bir çok varlığın inkârı gerekir. Çünkü bunların hiç birinin varlığı bilimsel olarak, yani madde üzerinde yapılan deney-gözlem-sonuç işlemleri vasıtasıyla ortaya çıkarılmamıştır. İşte en büyük yanlış burada karşımıza çıkmaktadır. Çünkü tabii bilimler bilgi ve düşüncenin sadece bir türüdür. Hayatta “bilimsel metot”la sabit olmayan, ancak “aklı metot”la ispatlanabilen pek çok bilgi vardır. Mesela Allah'ın varlığı, “aklı metot”la kesin bir şekilde ispatlanabilir. Aynı şekilde melek ve şeytanların varlığı da “aklı metot”la kesin olarak tespit edilmiş subutu ve delaleti kat'i olan bir nassla sabittir. İşte bütün bu nedenlerden ötürü “bilimsel metot”un düşünce için temel olması doğru değildir. Bu metodun kesin delillerle kesin olarak var olan bir şeyi ispatlamaktan aciz kalması, söz konusu metodun düşünceye temel teşkil edemeyeceğinin apaçık bir kanıtıdır.

Bunun ötesinde bilimsel metotla ileri sürülen bir tezin çürütülebilir özelliğe sahip olması da bilimsel araştırmada göz önünde bulundurulması gereken bir husustur. Bilimsel metodun ortaya koyduğu “bilimsel gerçekler” olarak adlandırılan pek çok tezin çürütülmesinden sonra fiilen hatalar ortaya çıkmıştır. Örneğin, bilimsel metotla başlangıçta “atom, maddenin bölünmeyen en küçük parçasıdır” deniyordu. Fakat daha sonra yine aynı bilimsel metotla atomun bölündüğü ispatlanmış, ilk tezin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde başlangıçta bilimsel metotla maddenin yok olmayacağı söylenirken, daha sonra yine bilimsel metotla maddenin yok olabileceği ispatlanmış, ilk tezin yanlışlığı ortaya çıkmıştır. “Bilimsel gerçek” veya “bilimsel teori” olarak adlandırılıp daha sonra yine bilimsel metotla yanlışlığı ispat edilmiş, çürütülmüş olan bunun gibi pek çok örnek vardır. Demek ki bilimsel metodun ortaya koyduğu sonuçlar “kat'i/kesin” değil, “zanni”dir. Maddenin varlığı, özelliği ve gerçekliği ile ilgili “zanni” sonuçlar veren bir metodun düşünceye temel teşkil etmesi ise doğru değildir. Ancak bu noksanlıklarına rağmen, “bilimsel metot” düşünce metodunun bir türü olup yalnızca deneysel (pozitif) bilimlerde kullanılabilir. Gözlem, deney, ölçme ve değerlendirmeye uygun olmayan alanlarda kullanılması mümkün değildir.

Her ne kadar “bilimsel metot”a dayalı olarak birtakım düşünceler ortaya çıkarmak ve bu konuda bir sonuca varmak mümkün ise de, “bilimsel metot” tek başına yeni bir düşünce ortaya çıkarmaz. Yeni bir düşünce ortaya çıkarıp bu konuda bir sonuca varmak ancak “aklı metot”la mümkündür. “Bilimsel metot”la eldeki verilere dayalı olarak birtakım düşünceler ortaya konabilir, ancak bu düşünceler “inşai” (ilk kez üretilen) fikirler değil, “istinbatî” (eldeki verilerden yola çıkarak bir sonuca varma) fikirlerdir.

“İnşai” düşünceler, aklın doğrudan doğruya aldığı düşüncelerdir. Örneğin; Allah'ın varlığını bilmek, toplumcu düşüncenin bireyci düşünceden üstün olduğunun farkına varmak, odunun yandığını, yağın su yüzeyinde toplandığını ve kişinin düşüncesinin toplumun düşüncesinden daha güçlü olduğunu bilmek gibi düşünceler, aklın doğrudan doğruya aldığı, sahip olduğu, ürettiği düşüncelerdir. Oysa “inşai” olmayan düşünceler, yani “bilimsel metot”un ortaya koyduğu “istinbatî” düşünceler, aklın bir etki olmaksızın doğrudan doğruya sahip olduğu düşünceler değildir. Bilimsel metot, aklın geçmişte kabul ettiği bu düşünceleri deneylerle birlikte ele almıştır. Örneğin; suyun oksijen ve hidrojenen meydana geldiği, atomun parçalandığı ve maddenin yok olduğu gibi bilgiler akıl tarafından doğrudan doğruya alınıp ilk kez meydana getirilmemiştir. Bu bilgiler, geçmişte aklın ortaya koyduğu düşüncelerden alınarak söz konusu düşüncelerle birlikte denenmiş, nihayet bir sonuca varılarak elde edilmiş bilgilerdir. Burada söz konusu olan, yeni bilgilerin icat edilmesi değildir. Söz konusu olan, deney yoluyla mevcut düşüncelerden bir sonuç ortaya koymaktır. Demek ki “bilimsel metot” bir düşünceyi sonuçlandırabilir, fakat yeni baştan icat edemez. Dolayısıyla düşüncenin temelini oluşturmaması son derece doğaldır. Bütün bu gerçeklere rağmen, Batı dünyası, yani Avrupa ve Amerika -Rusya da buna dahildir- “bilimsel metot”a o kadar güvenmiştir ki, özellikle 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında bunu bir tabuya dönüştürmüştür. Bu sapma öyle bir düzeye gelmiştir ki, düşünmenin metodu dendiğinde bilim adamlarının akıllarına sadece “bilimsel metot” gelmiş, doğru ve sağlıklı araştırmanın sadece bu metotla yapılabileceğine inanarak her şey ama her şey hakkında bu metotla bir yargıya varılabileceğine dair yanlış bir kanaate sahip olmuşlardır. İş öylesine çılgıncıdan çıkmış ki bu metot, yaşam ve topluma ilişkin alanlarda bile kullanılır olmuştur. İnsan ve toplumla ilgili birtakım bilgilerde bilimsel metot tekniği kullanılarak “aklı” araştırmalar yapılmış, bunlara bilim kisvesi giydirilmiştir. Bütün bu yanlışların altında ise “bilimsel” metodun genelleştirilmesi ve düşünce için temel olarak ele alınması yatmaktadır.

Komünist düşünürler, hayata bakış açılarında, hayat ve toplumsal sistemde “bilimsel metot” çerçevesinde hareket ederek, “toplum”u ve “doğa”yı, laboratuarda inceleme konusu olan materyalle kıyaslayarak korkunç hatalara düşmüşlerdir. Bu yanlışları iki noktada irdeleyebiliriz:

1- Hatalarının birinci nedeni, “bilimsel metot”u izlemeleriyle ilgilidir. Komünist düşünürlerin “doğa”ya bakış açıları; doğanın bölünmez bir bütün olduğu, sürekli değişim halinde bulunduğu ve bu değişimin hem maddede hem de olaylarda determinist diyalektik vasıtasıyla gerçekleştiği şeklindedir. Onlara göre “diyalektik”, düşüncenin temellerinden birini teşkil etmektedir. Halbuki söz konusu “diyalektik” birtakım şeylerde mevcutsa da her şey de mevcut değildir. Örneğin; ölü ve canlı hücrelerden müteşekkil oldukları gerekçesiyle canlılarda var olduğunu ileri sürdükleri “diyalektik”, aslında mevcut değildir. Canlılardaki ölü ve canlı hücreler, onlarda “diyalektik” olduğu anlamına gelmez. Varlıkların doğup ölmesinde, yok olup var olmasında “diyalektik” yoktur. Zira bu durum, hücrenin güçlülüğü veya zayıflığı, ne derece bağımsızlık gücüne sahip olduğuyla ilintilidir. Bu ise “diyalektik” değildir. Öte yandan cansız varlıklar yok olurlar, fakat doğmazlar. Buna rağmen bütün varlıklarda “diyalektik” olduğunu ileri sürmeleri gariptir. Eşyada (varlıklarda) “diyalektik” olduğunu farzetsek bile bu, olaylarda da diyalektiğin mevcut olduğu anlamına gelmez. Alışveriş, kira, ortaklık ve benzeri işlerde herhangi bir diyalektikten söz edilemez. Aynı şekilde namaz, oruç, hac ve benzeri eylemlerde de diyalektikten söz edilemez. İşte Komünistlerin takip ettikleri “bilimsel yöntem” onları özellikle olaylarda, olgularda, böylesi yanlış bir bakış açısına sevk etmiştir. Komünistlerin determinist diyalektik”ten ibaret olduğunu öngören yanlış bakış açıları, Avrupa’da kesinlikle böyle bir diyalektiğin meydana geleceği şeklinde yanlış kanaatlere sahip olmalarına yol açmıştır. Oysa Avrupa gırtlığına kadar kapitalist sistemin içine batmakta ve komünizmden uzaklaştıkça uzaklaşmaktadır. Bu yanlışlarının tek nedeni, hem varlıkları hem de olayları, yani her şeyi “bilimsel metot” çerçevesinde ele almalarıdır.

2- İkinci neden ise, toplum ile ilgili görüşlerinde odaklanmaktadır. Onlara göre toplum, belli bir coğrafi ortamdaki insanların nüfus artışı, üretim tarzı ve toplumsal dayanışmalarından meydana gelmektedir. Sonuçta toplumun yapısını, düşüncelerini ve siyasi durumunu belirleyen, onun maddi yaşamıdır. Madem ki maddi yaşam, üretim tarzını etkilemektedir, o halde toplumu etkileyen faktör, üretim tarzıdır. Çünkü üretim araçları, bu araçları kullanan insanlar ve nasıl kullandıklarına ilişkin sahip oldukları bilgiler, toplumun üretici gücünü meydana getirirler. İşte bu üretici güç bir yandan insanların doğaya karşı davranışlarını, ve doğanın üretici güçlerini ifade ederken, diğer yandan da üretim aşamasında insanlar arasındaki ilişkileri belirler. Bu şekilde özetleyebildiğimiz bu düşünceleri yanlışlarla doludur. Çünkü toplum, üretim araçları mevcut olsa da olmasa da insanlardan ve aralarındaki ilişkilerden oluşur. İnsanlar arası ilişkilerin kaynağını “maslahat/çıkar/oportünizm” oluşturur. Bu “çıkar” ilişkilerini üretim araçları değil, tatmin etmek istedikleri arzulara yükledikleri düşünceler belirler. Komünistlerin bu yanlışları, toplumu laboratuardaki bir madde gibi görmeleri dolayısıyla toplumu adeta bir kadavra olarak kullanmalarından ve maddeye uyguladıkları işlemleri topluma uygulamaya kalkmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü insan, eşyadan farklı yaratılıştaki bir varlıktır. Ayrıca insanlar arası ilişkiler, olaylar ve olgular laboratuarda incelenen bir madde gibi incelenemez. Bu şekilde incelenip deney ve gözlem yoluyla birtakım teoriler ortaya çıkarıldığında ise, hataya düşmek kaçınılmaz olur. Sözün özü, Komünist düşünürlerin bütün yanlışları, olaylar, olgular ve insanlar arası ilişkileri irdelerken “Bilimsel metot”u takip etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu da 19. yüzyılda “bilimsel metot”un esiri olmanın bir sonucudur.

Batılı bilim adamlarının bir başka hatası ise, “aklı metot”un ürünü olan düşüncelerle “bilimsel metot”un ortaya koyduğu düşünceleri birbirine karıştırmalarıdır. Bu yanlışın sonucu olarak “bilimsel metot”u insanın davranışlarına, hal ve hareketlerine uygulamışlar, psikoloji, sosyoloji ve pedagoji gibi “bilim” dalları meydana getirmişlerdir. Bu bilimlerin bu şekilde ortaya konup adına “bilim” denmesi, bu bariz hatanın sonucudur. Sözgelimi onlar, psikolojiyi “bilim”, psikolojik düşünceleri ise “bilimsel düşünceler” olarak kabul etmektedirler. Bu “bilimsel düşünceler”, farklı yaşlarda farklı koşullarda çocuklar üzerinde yapılan gözlemlerin sonucu olarak elde edilmiş ve söz konusu gözlemler tekrarlandığında ise bunlar “deney” olarak adlandırılmıştır. Gerçekte ise psikoloji ile ilgili düşünceler, “bilimsel” düşünceler değil, “aklı” düşüncelerdir. Bilimsel deneyler yapılırken, maddeye normal koşullar dışında birtakım yeni şartlar yüklenerek yapılan bu işlemin maddeye yaptığı etki gözlemlenir. Başka bir ifadeyle, doğa ve kimya gibi pozitif alanlarda madde nasıl bir deneye tabi tutuluyorsa, bilimsel metotta da aynı yol izlenir. Ancak araştırmaya konu olayın zaman ve durum

değişkenleri ile gözlemlenmesi, bilimsel deney kapsamına girmez. Bu bağlamda değişik yaş ve koşullarda gözlemlenen bir çocuğun davranışları bilimsel deney kapsamına girmediği gibi bilimsel metot da sayılamaz. Bu olsa olsa gözlem, gözlemin tekrarı veya gözlemden çıkarılan bir sonuçtur. Bu nedenle psikoloji, “bilimsel metot”un değil, “aklı metot”un alanına girer. Dolayısıyla psikolojinin bilimsel metodun ürünü olan düşüncelerden sayılması yanlıştır. İşte bu yanlıgı, “bilimsel metot”un insana uygulanması gibi daha büyük bir yanlıgıyı doğurmuştur. Zira “bilimsel metot”un en önemli unsuru, deneydir. Deney ise sadece madde için söz konusudur.

Gözleme gelince, gözlem sadece iş, oluş ve hareketin veya birtakım nesnelere, farklı koşullarda gözlemlenmesi değil, bizzat maddenin ve sahip olduğu asıl koşulların gözlemlenmesidir ki, işte bu aşamadan sonra bir sonucun ortaya çıkması mümkündür. Bu nedenle bilimsel metodun madde ve maddenin sahip olduğu koşullar dışındaki alanlarda uygulanması korkunç yanlıgılara ve hatalı çıkarımlara yol açabilecek korkunç bir yanlıgıdır. Batılı bilim adamları da “aklı” metotla incelenmesi gereken konuları “bilimsel” metotla incelemeye kalkıp elde ettikleri sonuçları “bilim” veya “bilimsel” düşünceler olarak kabul ederek büyük bir yanlıgıya düşmüşlerdir. Düşükleri hataları, insanı maddeyle kıyaslamış oldukları pek çok örnekle açıklamak mümkün olmakla birlikte bu hataları bütün çıplaklığıyla anlamak için “içgüdüler” konusunu irdelemek yeterlidir.

İÇGÜDÜLER

Batılı düşünürler, “bilimsel metot”u insana uygulamakla ve bu uygulamanın sonucu olarak kişinin gözlemlemiş oldukları davranışlarını birtakım faktörlere dayandırmakla doğru araştırma yolundan saparak hatalı sonuçlar elde etmişlerdir. Oysa “aklı” metodu kullanmış olsalardı, insanın davranışlarıyla paralel olarak kendi hislerini beyne taşıyacak, insan ve onun davranışlarını ön bilgilerle yorumlayacak, “zanni” de olsa ortaya koymuş oldukları sonuçlar dışında daha farklı sonuçlara ulaşmaları mümkün olacaktı. Örneğin; Batılılara göre çok sayıda içgüdü vardır. Her ne kadar başlangıçta içgüduları saymaya kalkıştılsa da sonradan çok sayıda içgüdü olduğu sonucuna vardılar ve mülkiyet içgüdüsü, korku içgüdüsü, cinsel içgüdü, kitle içgüdüsü gibi pek çok içgüdüden bahsettiler. Böyle bir genellemeye gitmeleri, “içgüdü”, yani “temel güç” ile “içgüdünün sergilediği dış görüntü”yü birbirine karıştırmalarından kaynaklanmaktadır. Oysa “temel güç” veya “içgüdü”, insanın yapısal bir parçası olup insanı bu parçadan soyutlamak, onu etkisiz hale getirmek veya bastırmak mümkün değildir. “Temel güç”ün yani “içgüdü”nün sergilediği görüntü ise insanın yapısal bir parçası olmadığından soyutlanması, etkisiz hale getirilmesi veya bastırılması mümkündür. Örneğin; bencillik ile fedakârlık, “Beka içgüdüsü”nün iki farklı görüntüsü olmakla beraber bencilliğin fedakârlıkla tedavisi, hatta yok edilmesi, veya bastırılması mümkündür. Aynı şekilde kadına karşı cinsel eğilim de, anneye şefkat eğilimi de “Nevi içgüdüsü”nün iki ayrı görüntüsüdür. Yok edilmesi, tedavisi veya bastırılması mümkün değildir. Ancak söz konusu içgüdünün sergilediği dış görüntüyü tedavi etmek, bastırmak, hatta bertaraf etmek mümkündür. Yine kadına karşı duyulan cinsel eğilim, anneye, kız kardeşe, kıza vs. duyulan eğilim de “nevi içgüdüsü”nün birer görüntüleridir. Zira kadına karşı duyulan cinsel eğilimi anne şefkatiyle ödünlemek mümkündür. Nasıl ki bencillik fedakârlıkla ödünlenebiliyorsa, aynı şekilde kadına karşı duyulan cinsel eğilimi anneye duyulan şefkat eğilimiyle ödünlenebilir. Hatta annelerine duydukları aşırı sevgiyi eşine olan meyline tercih eden, dahası evlenemeyen, cinsel arzudan uzaklaşan bir çok insan vardır. Bunun aksine aşırı cinsel eğiliminden dolayı anne şefkatinden uzaklaşan bir çok kişi de mevcuttur. Kısaca “nevi içgüdüsü”nün herhangi bir görüntüsü başka bir görüntünün kılıfına girebilir. Herhangi bir görüntüyü başka bir görüntüyle ödünlemek, bastırmak veya yok etmek mümkündür. Ancak “içgüdü” için durum farklıdır. Çünkü “içgüdü”, insanın yapısal özelliğinin bir parçasıdır.

Bu bağlamda psikologlar, içgüduları tanımlamada, anlamlandırmada, sayılarını belirlemede ve sonunda içgüdülerin sayısız olduğuna karar verme hususunda yanılmışlardır. Gerçekte ise, sadece üç tür içgüdü vardır:

- 1- Beka içgüdüsü
- 2- Nevi içgüdüsü
- 3- Tedeyyün/İnanma ve kutsama içgüdüsü

“Beka içgüdü”nün gereği olarak insan, yaşamına devamlılık sağlamak için mülk edinir, korkar, kaçar, topluluk halinde yaşar. Ancak korku, mülkiyet, cesaret veya kitlesel yaşam birer içgüdü değildirler. Bunlar, yalnızca “Beka içgüdü” nün birer görüntüleridir.

Aynı şekilde kadına karşı duyulan şehvet veya şefkat eğilimleri, boğulanın imdadına koşma veya çaresiz kişiye kucak açma eğilimleri -ki bu örnekler çoğaltılabilir- birer içgüdü olmayıp “nevi içgüdü”nün yalnızca birer görüntüleridir. Bu eğilimler, cins içgüdü de olamazlar, çünkü “cins” kavramı hayvanı da insanı da kapsar. Öte yandan doğal eğilim, insanın insana, hayvanın hayvana duyduğu eğilimdir. Bu açıdan insanın hayvana veya erkeğin erkeğe karşı cinsel eğilim duyması doğal değil, kuraldışı ve anormal bir durumdur. O halde kadına karşı duyulan cinsel eğilim, anneye veya kız çocuğa duyulan şefkat eğilimi, “Nevi içgüdü”nün birer görüntüleri olmalarına karşın; insanın hayvana veya erkeğin erkeğe eğilimi, doğal olmayan anormal bir eğilim olup içgüdü sapmasının göstergesidir. O halde içgüdü, “cins”e değil, “tür”e has bir özelliktir. söz konusu olan, hayvan cinsinin değil insan türünün “Beka içgüdü”dür.

Yine Allah'a kulluk, kahraman kişileri yüceltme ve güçlülere karşı saygı gösterme eğilimleri de yalnızca “Tedeyyün/İnanma ve kutsama içgüdü”nün birer görüntüleridir. Çünkü insan, doğal bir biçimde “hayatta kalma” ve “ölümsüzlük” duygusuna sahiptir. İnsan, bu duyguya yönelen tehdidin türüne göre korkar veya kendisini tehdit eden unsurun üzerine gider, cimri veya cömert olur, bireysel veya toplum içinde hareket eder. Gördüğü nesnenin niteliğine göre onda bir duygu oluşur ki bu duygu kendisini bir eylemde bulunmaya iten “Beka” arzusundan doğan bir duygudur. Aynı şekilde insan, insan türünün “hayatta kalma” şuuruna, da sahiptir. Çünkü insan türünün yok olması, onun varlığını tehdit eder. Kendi türünün varlığına yönelen her tehdide karşı doğal bir tepki gösterir ve tepkisi tehdidin türüne göre değişir. Örneğin, güzel bir kadın insanda şehveti, anneyi görmek anne sevgisini, çocuğu görmek ise çocuk sevgisini uyandırır. Harekete geçen bu duygular, söz konusu duygularla uyumlu ya da onlarla çelişkili birtakım refleksler, eylemler doğururlar. Fakat insan, kendisinin veya insan türünün “ölümsüzlük” şuurunu tatmin etmekten aciz kalması durumunda ise kendisinde boyun eğme veya teslim olma gibi tam tersi eylemler ortaya çıkar ki böyle bir durumda kişi teslimiyete müstahak olduğunu düşünür. Doğal bir biçimde böyle bir acizyeti hissetmesi sonucu, Allah'a yalvarır, dua eder, lideri alkışlar veya güçlüye saygı gösterisinde bulunur. Buradaki içgüdülerin temelinde insanın, kendisinin veya türünün varlığını veya kendisinde doğal olarak beliren acizyet duygusu yatmaktadır. Bu duygulardan ise birtakım işler ortaya çıkar. Bunlar duyguların birer görüntüsü olup her bir görüntü, kaynağını yukarıda söz ettiğimiz üç temel içgüdüden almaktadır. Bu da demektir ki içgüdüler sadece üç tanedir.

İnsanda “dinamik bir enerji, canlı bir potansiyel” vardır. Bu “dinamik enerji”, bünyesinde insanı tatmin olmaya sürükleyen ve doğal olarak var olan hisler taşımaktadır. Bu dürtüler, duygular veya hislerden meydana gelmektedir. Ve bunlar tatmin olmayı gerektirmektedir. Bu hislerin veya duyguların bir kısmı mutlaka tatmin olmak zorundadır. Aksi takdirde “dinamik enerji”nin varlığı tehdit edileceğinden insan ölür. Bir kısmı ise, tatmin olmak zorunda olmakla birlikte mutlaka tatmin olması gerekmeyen hisler veya duygulardır. Bunlar doyurulmadığı takdirde insan ölmez, fakat huzursuz olur. Çünkü bu durumda “dinamik enerji”nin varlığı değil, bu enerjinin duyduğu ihtiyaçlar tehdit altındadır. Bu açıdan insandaki “dinamik enerji”yi iki gruba ayırmak gerekir:

a) Mutlaka tatmin edilmesi gereken ve “organik ihtiyaçlar” diye adlandırılan açlık, susuzluk, dışkıların dışarı atılması gibi ihtiyaçlar.

Twee) Tatmin edilmesi gereken fakat mutlaka tatmin edilmesi zorunlu olmayan ve “içgüdüler” -ki bunlar “Beka içgüdü”, “Nevi içgüdü”, “Tedeyyün/İnanma ve kutsama içgüdü” olmak üzere üç tanedir- olarak isimlendirdiğimiz ihtiyaçlar.

İnsan ve içgüdüler için en doğru yaklaşım budur. Eğer Batılılar, hissin maddeyi duyular aracılığıyla beyne taşınmasıyla vakıayı anlamasına ve yorumlamasına imkân verecek ön bilgilerin sonucu olarak beynin bir yargıya varmasını sağlayan “aklî metot”u kullanmış olsalardı bu gerçeğe ulaşırlardı. Oysa “bilimsel metot”u takip etmelerinin sonucu olarak insanı madde gibi gördüklerinden ve insanın davranışlarını tıpkı bir maddeyi gözlemler gibi gözleme tabi tuttuklarından gerçeklerden sapıp içgüdüleri yanlış yorumlamışlardır. Sadece bununla da kalmamışlar, psikoloji, sosyoloji, pedagoji olarak adlandırılan -ki bunları bilim olarak lanse etmeleri başlı başına hatadır- pek çok meselelerde hata labirentlerinden geçmişlerdir. Bütün bu yanlışların temelinde Amerikalılar ve Ruslar dahil olmak üzere Batılıların olur olmadık her meselede “bilimsel metot”u izlemeleri yatmaktadır. Bu

şekilde olur olmadık her meseleyi “bilimsel metot”la çözmeye çalışan herkesin böyle bir akibete uğraması kaçınılmazdır.

“Bilimsel metot” da akıl yürütmede doğru bir metottur. Ancak, “Bilimsel metot”, sadece bilimsel meselelerde, yani laboratuarda deneye tabi olmaya elverişli maddelerde kullanıldığında doğru bir metot olur. Hayata bakış açısıyla ilgili incelemelerde, yani ideolojiyle ilgili meselelerde, insan, toplum, doğa, tarih, hukuk, eğitim ve benzeri konularda kullanılması yanlıştır. Bilimsel metot, sadece deneye elverişli maddeyi incelerken takip edilmesi gereken bir metottur.

Olur olmadık her konuda “bilimsel metot”un kullanılması, bu metodun “düşünme”nin temelini oluşturmasına yol açmıştır. Bu metodun, “düşünme”ye temel yapılması, her türlü araştırmada kullanılmasını doğal hale getirmiştir. Böyle olunca ideoloji, içgüdü, beyin, eğitim gibi bu metoda göre incelenmesi uygun olmayan konuların araştırılmasında da kullanılmış ve bu durum Sosyalist düşünce, psikoloji, pedagoji ve sosyoloji meselelerinde affedilmez hatalara yol açmıştır. Bütün bunların ötesinde bilimsel metodu düşünme için temel almak demek, pek çok bilgiyi, hakikati araştırmanın dışına itmek; fiilen mevcut ve hisle somut olan pek çok varlığı da inkâr etmek demektir.

Bunun yanında, bilimsel metodun ortaya koyduğu sonuçlar “zanni”dir. Bilimsel metotla elde edilen sonuçların yanılabilirlik özelliğine dikkat etmek gerekir. Bu açıdan da düşünmeye temel teşkil edemez. Bilimsel metot, eşyanın varlığı, hakikati ve niteliği hakkında “zanni” sonuçlar verir. Halbuki varlıklarına ilişkin şüphe götürmeyen “kat’i” sonuçlar isteyen şeyler de vardır. Zanni bir metot, her halde kesin bir sonuca varmada esas olmaz. Bu bile tek başına bilimsel metodun düşünmeye esas kılınamayacağını göstermeye yetmektedir.

Sonuç olarak düşünmenin sadece iki metodu vardır: “aklî metot” ve “bilimsel metot”. Bu ikisi dışında başka bir metot yoktur. Ancak “bilimsel metot”un kullanım alanı son derece sınırlıdır. Deneye elverişli madde dışında herhangi bir bilgi dalında kullanılamaz. “Aklî metot” ise, her türlü araştırmada kullanmaya elverişli yöntemdir. Bu yüzden “aklî metot”un düşünce için temel alınması kaçınılmaz olur. Üstelik ancak “aklî metot” yoluyla yeni bir fikir meydana getirilebilir. Bu olmadan düşünceler, yeni baştan meydana getirilemez.

“Aklî metot”, “bilimsel metot”un kullanım alanını da ihtiva eder. “Aklî metot”la gözlem, deney ve sonuç ilkelerini kullanmak bilimsel gerçekleri elde etmek, yani bilimsel metodu oluşturmak mümkün olduğu gibi, tarihi gerçekleri ortaya çıkarıp yanlışlarla doğruları birbirinden ayırt etmek, kâinat, insan ve hayata ilişkin genel düşünceyi ve bunlarla ilgili gerçekleri ortaya çıkarmak da mümkündür. “Aklî metot” bir şeyin özü ve niteliğine ilişkin “zanni” sonuçlar verse de, o şeyin varlığı hakkında “kesin” sonuçlar verir. “Aklî metot” bir şeyin varlığına ilişkin “kesin” sonuç verdiği göre, araştırma yaparken bu metodun temel alınması zorunluluğu doğmaktadır. Bu bağlamda bir şeyin varlığıyla ilgili “aklî metot”la “bilimsel metot” arasında çelişkili sonuçlar ortaya çıkarsa bu durumda mutlaka “aklî metot”un ortaya koyduğu sonuca itibar edilir. Çünkü tercih edilmesi gereken “zanni” değil, “kesin” sonuçtur.

Görüldüğü gibi, yanılmanın temelinde “bilimsel metot”un düşünmeye temel alınıp bir şey hakkında yargıya varmada adeta bir hakem rolü verilmesi yatmaktadır. Bu yüzden söz konusu yanılma giderilmeli ve sadece “aklî metot” düşünce için temel alınarak bu temelle bir şey hakkında herhangi bir yargıya varılmalıdır.

“Mantık” ise, bir düşünce metodu değildir. Mantık, aklî metoda dayalı olarak yapılan bir araştırma tekniğidir. Bu teknikte bir düşünce başka bir düşünce üzerinde kurularak his noktasına kadar götürülür ve böylece belli bir sonuca varılır. Örneğin;

Yazı tahtası ağaçtan yapılmıştır.

Her ağaç yanar

Öyleyse yazı tahtası da yanar.

Bir başka örnek:

Kesilmiş koyunda hayat olsaydı kıpırdardı

Bu koyun kıpırdamadı

Öyleyse kesilmiş olan bu koyunda hayat yoktur.

Örneklere görüldüğü gibi önerme sonuçları öncüllerden yola çıkarak elde edilmişlerdir. Bu itibarla eğer öncüller doğruysa sonuç doğru, öncüller yanlışsa sonuç da yanlış olur. Önermelerde her

öncülün his noktasına varması şarttır. Bu nedenle mantık önermelerinde, öncülün doğru olup olmadığına karar vermek için “aklı metot” a başvurulur ve his vasıtasıyla bir karar verilir. Bu noktada “aklı metot” a dayalı bir teknik kullanılmış olur. Ancak böyle bir teknikte yanılabilirlik payı da vardır. Öyleyse mantıkla yapılan araştırmanın doğruluğunu “aklı metot” a başvurarak ölçmek yerine, mantık tekniğine başvurmadan, daha araştırmanın ilk safhasında akli metodu kullanmak izlenebilecek en tutarlı yoldur.

Burada iki noktaya dikkat etmek gerekir.

1- “Bilimsel metot” da aranan en önemli şey, bir konuyu araştırmak istediğinizde bu konu hakkındaki her türlü görüş ve inançtan soyutlanmanız gerekmektedir. “Bilimsel metot” un savunucuları, bilimsel araştırmanın ancak bu şekilde yapılabileceğini ileri sürmektedirler. Bu görüş doğru olmakla birlikte bilimsel değildir. Yukarıdaki tez, “aklı” bir konudur ve “aklı metot” un ilgi alanına girer. Zira burada mesele görüşlerle, inançlarla ilgili bir mesele değildir. Mesele araştırmayla ilgilidir. “Akli” araştırmada maddenin his vasıtasıyla beyne aktarılması söz konusudur. “Bilimsel” araştırma ise, deney ve gözlemden ibarettir. İşte “aklı metot” la “bilimsel metot” u birbirinden ayırt eden bu özelliklerdir. “Akli metot” a göre, kişi bir şeyin varlığını hissetmişse o şey hakkında bir yargıya varabilir. Ancak “bilimsel metot” a göre, bir şeyin varlığı deney ve gözlemlerle ispatlanmamışsa, o şey hakkında bir yargıya varılamaz. Mesela “aklı metot” da odunun yanan bir madde olduğunu hissetme, odunun yanan bir madde olmasıyla ilgili bir yargıya varmak için yeterlidir. Fakat “bilimsel metot” da odunun yanan bir madde olduğuna karar vermek için, bu maddeyi deney ve gözleme tabi tutmak gerekir. Öte yandan “aklı metot” da mutlaka ön bilgilerin var olması gerekir. “Bilimsel metot” ise ön bilgilerden soyutlanmayı öngörür. Halbuki ön bilgiler olmadan düşünme eylemini gerçekleştirmek imkânsızdır. “Bilimsel metot” savunucularının “araştırma yaparken ön görüş ve inançtan soyutlanmak gerekir” şeklindeki ifadeleriyle kastettikleri aslında kişinin araştırma yaptığı konu veya madde hakkında önceden sahip olduğu yargılar, yani ön yargılardır. Bu yüzden onların ileri sürdükleri “ön görüş” kavramından, madde hakkında yapılacak deney ve gözlemi yorumlamaya fırsat verecek olan “ön yargılar” anlaşılmalıdır. O halde “bilimsel metot” un üzerinde önemle durduğu nokta, ön görüş veya ön bilgi değil, madde hakkında yapılan deney ve gözlemdir diyebiliriz.

Araştırmada ön görüş veya ön inancın kullanılıp kullanılmaması meselesine gelince; araştırmanın sıhhatini ve sonucunu etkilememesi açısından, araştırmacının konuyla ilgili önceden sahip olduğu görüşlerden ve yargılardan soyutlanması gerekir. Örneğin; Almanya ve Fransa'nın tek bir devlet ve tek bir ulus çerçevesinde birleşmelerinin mümkün olmadığı şeklinde bir görüşe sahip isem, bu iki ülkenin tek bir devlet ve ulus olarak birleşmeleri hakkında yapacağım araştırmada bu görüşümden kendimi soyutlamalıyım. Aksi durumda ne sağlıklı bir araştırma yapabilirim ne de sağlıklı bir sonuç elde edebilirim. Aynı şekilde kalkınmanın ancak sanayi, keşif ve eğitimle gerçekleştirilebileceğini düşünüyorsam, halkımın veya ümmetimin kalkınmasıyla ilgili yaptığım bir araştırmada kendimi bu görüşten soyutlamam gerekir. Yine atomun, maddenin bölünmez en küçük parçacığı olduğunu düşünüyorsam, atomun bölünmesiyle ilgili yaptığım bir araştırmada bu görüşümü dikkate almamam gerekir. Sonuç olarak her hangi bir konuda araştırmaya girişen kişi, kendisini konuyla ilgili her türlü ön yargıdan soyutlamalıdır.

Şu da var ki; araştırma yaparken soyutlanması gereken bu görüşleri de irdelemek gerekir: Eğer söz konusu görüşler en ufak bir şüpheye yer bırakmayacak tarzda kesin delillerle ispatlanmış görüşler ise, araştırılmakta olan konu zanni bir konu ise ve de “zanni” bir sonuç veriyorsa, söz konusu görüşler asla bir kenara atılmamalıdır. Zira “kat'i/kesin” ile “zanni” çelişirse, “kesin” olan tercih edilir. Ancak hem araştırma hem de varılan sonuç “kesin” esaslara dayanıyorsa, bu durumda sağlıklı bir araştırma yapmak ve sağlıklı bir sonuç elde etmek için her türlü ön görüş veya inançtan soyutlanmak gerekir. Fakat araştırma “zanni” esaslara dayandığı halde kesin ve şüphe götürmeyen görüşler söz konusuysa, bu görüşlere sırt çevirmek doğru olmaz. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, araştırmada konuyla ilgili önceden sahip olunan her türlü “zanni” görüşten soyutlanmak gerekir. Bu açıdan “aklı metot” ile “bilimsel metot” arasında bir fark yoktur. Zira araştırmada ön görüşlerin devreye girmesi, yapılan araştırma için bir felakettir.

“Objektivizm” (Nesnecilik) kavramına gelince: Bu kavram ön görüşten soyutlanmanın yanı sıra, araştırmanın bütün yoğunluğuyla konu üzerinde odaklanmasını öngörmektedir. Örneğin; eğer araştırma konusu zeytin yağının analiziye, bu konuyla ilgili olmayan hiç bir konu ve görüşün dikkate alınmaması gerekir. Aynı şekilde sanayi politikası ile ilgili bir araştırmada devletin sanayi politikası

dışında araştırmacıyı hiç bir şey ilgilendirmez. Bu açıdan araştırmacı, piyasa, kâr veya risk faktörleriyle ilgilenmez. Yine şer'i hükmün “istinbat”ı ile ilgili yapılan bir araştırmada, şer'i hükmün “istinbat” usulü dışındaki konular üzerinde yoğunlaşmak doğru değildir. Böyle bir araştırmada fayda, zarar veya kamuoyu hesaba katılmadan söz konusu usul üzerinde yoğunlaşılır. “Objektivizm/nesnelcilik”de zihni, araştırma konusu üzerinde yoğunlaştırmak esastır. Bunun yanı sıra bir de konu araştırılırken hiç bir ön görüşün araştırmaya müdahale etmemesi ve konunun her türlü dış faktörden uzaklaştırılması gerekir.

2- “Mantık” ve mantıkla ilgili her şey insanı aldatabilir, yanıltabilir. Mantığın en çok zarar verdiği alan ise yasama ve siyasettir. Çünkü mantıkta sonuçlar öncüller üzerinde kuruludur. Bu öncüllerin doğru veya yanlış olduğunu anlamak her zaman mümkün değildir. Bu yüzden yanlış olan her hangi bir öncülün yanlışlığı her zaman açıkça anlaşılabilir. Aynı şekilde doğru olduğuna karar verilen bir önerme yanlış bilgiler üzerinde kurulu olabilir ve yanlış sonuçlar verebilir. Kaldı ki mantıkla, çelişkili sonuçlara varmak bile mümkündür. Şu önermeye dikkat edelim:

Kur'an, Allah'ın kelimidir

Allah'ın kelamı “kadim”dir.

Öyleyse Kur'an da “kadim”dir.

Şimdi yukarıdaki önermeye zıt bir örnek verelim:

Kur'an, Allah'ın Arapça kelimidir.

Arapça mahluktur, sonradan yaratılmıştır.

Öyleyse Kur'an da mahluktur.

Mantık, şu örnekte olduğu gibi yanıltıcı sonuçlar da verebilir:

Müslümanlar geri kalmışlardır.

Her geri kalan fikren düşüktür.

Öyleyse Müslümanlar da fikren düşüktür

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere, mantık çok büyük tehlikelere, yanılgılara, çarpıtmalara, hatta yıkıma yol açabilir. Her şeyi mantık temeli üzerinde kuran halklar ve ümmetler yaşam standardını yükseltemezler. Bundan dolayıdır ki, mantık “aklî metot”un bir tekniği olsa da, kısır, zararlı ve korkunç felaketlere yol açabilen bir tekniktir. İşte bu yüzden mantıkçılığı terk etmek, hatta ondan kaçınmak ve bu teknik ile insan arasına engel koymak gerekir.

Mantıksal teknik, yani mantıkçılık, “aklî metot”un bir tekniği olarak kabul edilse de karmaşık bir tekniktir. Bu teknikte yanılabilirlik payı o denli yüksektir ki istediğiniz gerçeğin tam tersini ortaya koyabilir. Bunun da ötesinde mantık, ister bir teknik olarak öğrenilsin ister bu teknikler kişide doğuştan var olsun, her iki durumda da mantıksal teknik, maddeyi doğrudan doğruya hissederek birtakım sonuçlar elde etmeyi sağlamaz. Hatta maddenin hissedilmesini engeller.

Bu yönüyle mantığı, düşünmenin üçüncü metodu olarak da algılamak mümkündür. Ancak düşünmenin sadece iki metodu; “aklî” ve “bilimsel” metodu olduğuna göre, mantıksal tekniğin kullanılmaması tercih edilmelidir. Sağlıklı, güvenilir sonuçlar elde etmek için en güvenilir yol, doğrudan doğruya “aklî metot”un kullanılmasıdır. Zira “aklî metot”, sağlıklı sonucun garantisini veren tek metottur.

Bütün bunlara paralel olarak diyebiliriz ki, “aklî metot”, düşünmenin temel metoduna aday tek doğal yöntemdir. Kur'an'ın ve dolayısıyla İslâm'ın da metodu budur. Kur'an ayetlerine şöyle bir göz atacak olursak, deliller ileri sürülürken veya hükümler açıklanırken “aklî metot”u bulmak mümkündür.

Kur'an'da delillerle ilgili ayetlere şöyle bir göz atalım:

قُلْ خُذُوا حَقْلَكُمْ مِنْ نَسْنِ إِلَىٰ رُظْنِ يَلْفَ **“İnsan neden yaratıldığına bir bakıversin.”**²

نَتَقْلُ خُ فَيَكُ لِبِإِلَىٰ كَلِ نَوْرُظْنِ يَ أَلْفَ **“Peki, (o yeniden dirilmeyi inkâr edenler) bakmazlar mı develere, (ve görmezler mi) nasıl yaratılmış onlar?”**³

² Tark: 5

³ Ğaşiye: 17

“Ve (bütün evren üzerindeki hâkimiyetimizin bir parçası olan) gecede de onlar için bir işaret vardır. Biz ondan gün (ışığı)nı çekip alırız ve birden karanlıkta kalıverirler.”⁴

“مُهْضَعَبَ الْعَالِ وَ قَلَّخَ أَمْبِهْلِكُ بَهَذَلِ إِهْلِي نَمَّ هَعَمَ نَاكْ أَمَّ وَ دِلَّ وَ نَمَّ هُكَلَا ذَخَّتَا أَمَّ
عَلَّ عَبَّ يَلَّ عَ “Allah, asla çocuk edinmemiştir, ne de O'nunla beraber başka bir ilah vardır:
(Çünkü, eğer başka herhangi bir ilah) olsaydı, her ilah kendi yarattığı alemini kendinden yana
çekerek ve şüphesiz her biri diğerine baskın çıkmaya çalışırdı!”⁵

“مُهْبُلْسَي نِي وَ هَلَّ أَوْعَمَتَجَا وَ لَّ وَ أَبَابُذْ أَوْقُلْخَي نَلَّ هَلَّ لَّا نَوُدُّ نَمَّ نَوُعَدْتْ نَي ذَلَا نَلَّ
بُولُظْمَلَّ أَوْ بُولُظْمَلَّ أَوْ بُولُظْمَلَّ أَوْ بُولُظْمَلَّ أَوْ بُولُظْمَلَّ أَوْ بُولُظْمَلَّ أَوْ بُولُظْمَلَّ أَوْ بُولُظْمَلَّ
يَالْوَارِيبِ-يَاكَدِغْنِي بütün o (düzmece) varlıklar, hepsi bir araya gelseler dahi, bir sinek bile
yaratamazlar. Hatta bir sinek onlardan bir şey kapacak olsa, onu bile geri alamazlar! Başvurup
isteyen de, başvuru ve istenen de ne kadar güçsüz!”⁶

“Göklerde ve yerde Allah'tan başka ilahlar olsaydı, bu iki alem de kargaşalık içinde yıkılıp giderdi!”⁷

Yukarıda sıraladığımız tüm ayetler, maddenin beyne nakledilmesi için hissin kullanılması çağrısını dile getirmekte, doğru sonucun ancak bu şekilde elde edilebileceğini ifade etmektedir. Hükümlerle ilgili ayetlerde de aynı çağrıyı bulabiliriz:

“Anneleriniz size haram kılınmıştır.”⁸

“Ölü eti size haram kılınmıştır.”⁹

“Hoşunuza gitmese de savaşmak size farz kılındı”¹⁰

“...Sizden kim bu aya (Ramazan ayına) erişirse, onda oruç tutsun.”¹¹

“Ve iş hakkında (toplumu ilgilendiren her konuda) onlarla müşavere et.”¹²

“...Anlaşmalarınıza sadık olun!”¹³

“Allah'tan ve O'nun Elçisi'nden, kendileriyle anlaşma yapmış bulunduğunuz, Allah'tan başkasına ilahlık yakıştıran kimselere bir yükümsüzlük bildirisidir bu.”¹⁴

“...Allah, alışverişi helal, faizi haram kılmıştır.”¹⁵

“O halde sen Allah yolunda savaş; çünkü sen yalnızca kendi nefsinden sorumlusun...”¹⁶

“...Mü'minleri savaşa teşvik et.”¹⁷

“(Eğer yetimlere karşı adil davranmamaktan korkuyorsanız, o zaman), size helal olan (diğer) kadınlardan biri ile evlenin, (hatta) ikisi, üçü veya dördü ile”¹⁸

“Eğer çocuğunuzu emzirirlerse onlara (hak ettikleri) karşılığı verin...”¹⁹

Bütün bu ayetler, somut vakıalar ve gerçekler için somut hükümler ortaya koymaktadırlar. Ayetlerin öngördüğü hükümleri veya bu hükümlerin dayandığı gerçekleri anlamak ise ancak, “aklî

⁴ Yasin: 37

⁵ Mü'minun: 91

⁶ Hacc: 73

⁷ EnBiya: 22

⁸ Nisa: 23

⁹ Maide: 3

¹⁰ Bakara: 216

¹¹ Bakara: 185

¹² Ali İmran: 159

¹³ Maide: 1

¹⁴ Tevbe: 1

¹⁵ Bakara: 275

¹⁶ Nisa: 84

¹⁷ Enfal: 65

¹⁸ Nisa: 3

¹⁹ Talak: 6

metot”la olur. Başka bir ifadeyle, bu ayetler üzerinde düşünme eylemini gerçekleştirmek ve onları pratiğe geçirmek için, mantıksal tekniğe değil, “direkt” teknik olarak nitelediğimiz “aklı metot”a başvurmak gerekir. İlk bakışta mantıksal bir üslup görüntüsü veren;

“**Göklerde ve yerde Allah'tan başka ilahlar olsaydı, bu iki alem de kargaşalık içinde yıkılıp giderdi!**”²⁰ ayeti bile, doğrudan doğruya, direkt bir üslupla ifade edilmiştir. Çünkü ayette ifade edilen sonuç, birtakım öncüllerle elde edilmemiştir. Ayet, birbirine bağlı öncüllerin değil, hissin doğrudan doğruya beyne taşınması çerçevesinde düşünme eylemine yapılan bir çağırının ifadesidir.

O halde insanların takip etmeleri gereken sağlıklı düşünmenin temel ilkesi, “doğrudan doğruya üslup” şeklinde adlandırabileceğimiz “aklı metot”dur. Ancak bu yolla düşünme eyleminden elde edilen sonuç “zanni” meselelerde gerçeğe en yakın sonuç olarak karşımıza çıkarken, “kat'i” meselelerde ise kesin ve şüphe götürmeyen bir sonuç olarak ortaya çıkar. Bütün mesele “düşünme”yle ilgilidir. “Düşünme” ise insanın ve insan yaşamının en önemli unsurudur. İnsanın hayatında nasıl bir rota izleyeceği buna bağlıdır. Bunu algılamak için de düşünmenin metodunu iyice kavramak gerekir.

İster gerçeklerin veya olayların algılanmasında ister birtakım metinlerin anlaşılmasında kullanılmış olsun düşünme eylemi sürekli değişken ve dallanıp budaklanan bir özelliğe sahip olduğu için, kaygan ve kaypak bir zeminle karşı karşıyadır. Bu nedenle sadece düşünmenin metodunu irdelemek yetmez. Bizzat "düşünme" mefhumunun da muhtelif hal, olay ve unsurlara göre açıkça irdelenmesi gerekmektedir. Bu açıdan, düşünmenin sistematizasyonu oluşturmak için, öncelikle birtakım meseleleri açıklığa kavuşturmak gerekir. Bunlar:

1. Düşünmenin hangi alanlarda eyleme dönüşmeye elverişli, hangi alanlarda elverişsiz olduğu meselesi,

2. Kâinat, insan ve hayat hakkında düşünme sistematizasyonu

3. Hayat standardı hakkında düşünme

4. Gerçekler hakkında düşünme

5. Üsluplar hakkında düşünme

6. Araç gereçler hakkında düşünme

7. Gaye ve hedefler hakkında düşünme

8. Duyduğunu, okuduğunu yani metinleri anlama üzerinde düşünme

9. "Düşünme"ye ilişkin diğer unsurlar üzerinde düşünme

Şimdi birtakım kategorilere ayırarak sistematize ettiğimiz bu düşünme biçimlerini irdelemeye başlayalım.

DÜŞÜNMEYE ELVERİŞLİ OLAN VE OLMAYAN ALANLAR

Düşünmenin nerelerde elverişli, nerelerde elverişsiz olduğu meselesinin, düşünürler de dahil olmak üzere pek çok insanı yanılgıya ve karmaşa içinde karmaşaya ittiği gayet açıktır. Aklın tanımını bilmek veya başka bir ifadeyle kesin ve şüphesiz bir şekilde aklın anlamını bilmek, düşünmenin ancak vakıa ortamında gerçekleşebileceğini ve somut vakıanın dışındaki ortamlarda gerçekleşemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır. Zira düşünme eylemi, vakıanın duyu organları vasıtasıyla beyne iletilmesinden ibarettir. Eğer ortada somut bir vakıa yoksa, akıl yürütülemez. Aynı şekilde vakıayı hissedecek bir hissin yokluğunda ne "düşünme"nin varlığından ne de düşünme imkânından söz edilebilir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bir çok düşünür vakıayı göz ardı ederek araştırmalarını sürdürmüşler, bu yüzden de karmaşa labirentinde dolaşıp durmuşlardır. Bu açıdan Yunan filozofları, araştırmalarını maddenin dışındaki unsurlara yöneltmişlerdir. Eğitim bilimciler de beyni taksim ederlerken, somut, yani hissedilebilir olanın dışındaki unsurlara dikkat etmişlerdir. Müslüman bilim adamlarının durumu da farklı değildir. Onlar da Allah'ın sıfatları, cennet, cehennem ve meleklerin nitelikleri gibi bir çok konuyu araştırırken, "hissetme"ye elverişli olmayan ortamlara yönelmişlerdir. Bunun da ötesinde pek çok meseleyi düşünürken; vakıanın dışında kalmak veya hissedilebilir olmayan

²⁰ Enbiya: 22

şeyler üzerinde akıl yürütmek, insanlarda genel bir alışkanlık haline gelmiştir. O halde asıl çözülmesi gereken sorun, düşünmenin nerelerde elverişli, nerelerde elverişsiz olduğudur.

Bütün bu söylenenler ve üzerinde kafa yormaya bile gerek olmayan bir çok kesin ve şüphesiz bilgiler ışığında diyebiliriz ki; aklın tanımı ve "aklı metot"un düşünme için temel olarak ele alınması, vakıa ve hissedilebilir olmayan hiçbir şey hakkında akıl yürütülemeyeceğini açıkça göstermektedir. Vakıa ve hissedilebilir olanın dışındaki şeylere ilişkin yapılan düşünme eylemi, "aklı eylem" değildir. Sözgelimi, akıl; ilk akıl, ikinci akıl, üçüncü akıl... şeklinde taksim etmek, safsata ve hayal ürününden öteye geçmez. Çünkü bunlar, hissedilebilen veya hissedilmesi mümkün olan vakıalar değildir. Hayal gücünün teorik varsayımlardan çıkardığı sonuçlardır. Bu nedenle burada düşünme eyleminden bahsedilemez. Çünkü hayal ile düşünce farklı şeylerdir. Matematik bilimleri ile ilgili varsayımlar dahil, tüm varsayımlar, düşünme kategorisine girmezler. Dolayısıyla düşünme eyleminden de söz etmek mümkün değildir. Bu açıdan, Yunan felsefesinin bütünüyle düşünme ve düşünme eyleminin ürünü olmadığını söylemek mümkündür. Zira "aklı eylem"e değil, sadece birtakım varsayımlara ve faraziyelere dayanmaktadır. "Beyin bir kaç kısma ayrılmakta olup her bir kısmı bir bilim dalıyla ilgilidir..." şeklindeki görüş de tümüyle hayal ürünüdür ve vakıadan, gerçeklikten uzaktır. Çünkü beynin hissedilebilir gerçeği, onun birtakım bölümlere ayrılmadığını göstermektedir. Üstelik böyle bir tez, his vasıtasıyla da elde edilmemiştir. Zira çalışır halde olan beynin, yani düşünme operasyonunu gerçekleştiren beynin hissedilebilir olması mümkün değildir. O halde "beynin birtakım bölümlere ayrılması", vakıaya, gerçekliğe aykırı olmasının yanı sıra, duyu yoluyla elde edilen bir sonuç da değildir. Dolayısıyla pedagojinin ileri sürdüğü tüm bu düşünceler, "aklı eylem"in ürünü değildir. Bunlar, sadece varsayımlardır.

Aynı şekilde "Allah'ın kudret sıfatı vardır ve bu kudret sıfatı hem "ezeli" hem de "hâdis" özelliğine sahiptir" şeklinde ifade edilen görüşler, Allah'ın sıfatlarını akli delillerle kanıtlama çabaları ve buna benzer nice örnekler akli delillerle irdelendiğinde, bunların düşünceyle uzaktan yakından ilgisi olmadığı görülür. Çünkü bu düşünceler, "aklı eylem"den doğan düşünceler değildir. Kaldı ki, bu düşünceler insan duyularının algılayabileceği türden de değildir.

"Akli eylem", yani akıl yürütme, ancak insan duyularının hissettiği bir gerçek veya vakıa üzerinde gerçekleştirilebilir. Ancak öyle şeyler vardır ki bir vakıaya yani gerçekliğe sahip olmalarına rağmen, insan duyuları onları doğrudan hissedip beyne taşıyamaz. Bu durumda insan duyusu bu tür şeylerin eserini, izini veya etkisini hissedip beyne taşır. Bu tür şeylerde akıl ancak bu şekilde yürütülebilir. Buna rağmen bunlara ilişkin yürütülen düşünme eylemi, onların özüne ve künhüne değil, varlığına yöneliktir. Zira duyu organları vasıtasıyla beyne iletilen, bu şeylerin eseri, izi veya etkileridir. Bir şeyin eseri, izi veya etkisi ise, onun sadece varlığının bir göstergesidir. Onun özünü ve künhünü ifade etmez. Mesela, çıplak gözle görülemeyecek kadar yüksekte uçan, ancak sesi duyulabilen bir uçak düşünün. Bu ses, size bir şeyin, yani uçağın varlığı konusunda bir fikir verebilir; ancak uçağın özünü, cevherini açıklığa kavuşturamaz. Zira yukarıdan gelen ses, mevcut olan bir nesnenin sesidir. Hissin ayırt etme yetisiyle bu sesin bir uçağa ait olduğu anlaşılmıştır. Burada "aklı eylem", uçağın varlığı üzerinde odaklanmış, ardından uçağın var olduğuna karar vermiştir. Verilen bu karar, duyuların doğrudan uçağı hissetmesinden değil, onun eserini, izini, etkisini, yani onun göstergesi durumundaki bir şeyi algılamasından doğmuştur. Demek ki akıl, uçağın var olduğunu gösteren dolaylı etkenlerden yola çıkarak uçağın varlığıyla ilgili bir yargıya varmıştır. Gerçi Mirage tipi bir uçağın sesini Phantom tipi bir uçağın sesinden ayırt etmek ve tıpkı sesin türünden yola çıkarak gelen sesin bir uçağa ait olduğuna karar vermek gibi, yine uçağın sesinden ne tür bir uçak olduğuna karar vermek de mümkündür. Ancak bu bile gelen sesin bir uçağa ait olup olmadığını ve bir uçağa aitse ne tür bir uçağa ait olduğunu bilmeye, bunları birbirinden ayırt etme yetisine bağlıdır. Bütün bunlara karşın, verilen hüküm, uçağın özüne ve künhüne ilişkin bir hüküm değildir. Uçağa ilişkin dolaylı faktörlerden yola çıkarak bu varlığın türü hakkında verilen bir hüküm söz konusudur. Her ne olursa olsun verilen bu hüküm bir düşünce olarak kabul edilebilir. Çünkü bu hükümde "aklı eylem" fiilen gerçekleşmiştir. Duyu organları nesneye ilişkin birtakım faktörleri, yani nesnenin eserini, izini veya etkisini beyne ilettikleri için "aklı eylem"den söz etmek mümkündür. Öte yandan uçağın varlığına ilişkin verilen hükmün, "zanni" bir hüküm olduğu da söylenemez. Çünkü mesele, insanın özünü hissetmeyip sadece eserini, izini veya etkisini hissedebildiği olay ve nesnelere ilgili düşünme imkânının var olup olmadığı meselesidir. Bu tip nesnelere bizi, olaylar hakkında akıl yürütülebilir mi, yürütülemez mi? sorusu ilgilendirmektedir. Gelen sesin bir uçağa ait olduğuna ilişkin "zanni" bir hüküm versek de;

kendisinden ses çıkan bir nesnenin varlığına hükmetmek, yani "bu bir varlıktır" demek, "kesin" bir hükümdür. Kaldı ki "aklî metot"un sonuçları "zanni" olabildiği gibi, "kat'i/kesin" de olabilir. Bu sonuçlar, beyne iletilen his ve onu yorumlayan ön-bilgilere (a priori bilgilere) göre "kat'i" ya da "zanni" olabilirler.

Öte yandan hisle algılanamayan şeylerle ilgili düşünülürken, akıl yürütme eylemi bu şeylerin eseri, izi veya etkisine yöneltilir. Çünkü bir şeyin eseri, izi veya etkisi, onun varlığının bir parçasıdır. Bir şeyin eseri, izi veya etkisi hisle algılanabiliyorsa onun varlığı da algılanabiliyor demektir. Dolayısıyla böyle bir şeyin varlığıyla ilgili kesin bir şekilde akıl yürütülebilir. Aynı şekilde onun herhangi bir göstergesi, onu kendi türünden ayırt edebilecek biçimde his tarafından algılanabilir. Bunun dışında akıl yürütülemez, dolayısıyla düşünce de oluşmaz. Öte yandan, bazen his bir şeyin eseri, izi veya etkisini değil, onun niteliklerini algılar ve bu nitelikler o şeye ilişkin hüküm verme aracı haline gelirler. Örneğin; "Amerika özgürlükler düşüncesine inanan bir ülkedir" sözünü ele alalım, Bu sözün anlamı: "Amerika emperyalist bir ülke değildir." Oysa emperyalizm, halkların köleleştirilmesidir ki, bu da özgürlük düşüncesiyle çelişmektedir. O halde "Amerika özgürlükçü bir ülkedir" öncülü, Amerika'nın ülke dışındaki herhangi bir eseri, izi veya etkisinin değil, onun bir niteliğinin ifadesidir. Bir şeyin şöyle şöyle niteliklerinin olması, aynı şekilde bir esere, ize veya etkiye sahip olduğu anlamına gelmez. Bu nedenle nitelikler üzerinde akıl yürütülmez. Üstelik söz konusu nitelik, hissin hüküm vermek için beyne ilettiği türden bir nitelik de değildir. Bu önermedeki nitelik, nitelenen şeyin herhangi bir eseri, izi veya etkisi durumunda değildir. Bu yüzden de onu bir öncül olarak ele alıp onun vasıtasıyla eylemler hakkında bir yargıya varmak mümkün değildir. Zira fiiller, yüklendikleri belli bir nitelik ya da özellikle insanda bulunmazlar. İnsan, fiilleri pek çok sıfatlar yüklenmiş olan pek çok vesilelerle ve nedenlerle kazanır. Örneğin; "İslâm şeref dinidir" demek, her Müslümanın şerefli olması anlamına gelmez. Çünkü şeref, dinle eşdeğer değil, dini prensiplerden sadece bir tanesidir. Ayrıca insanın bir dine inanması inandığı dinin bütün gereklerini yerine getiriyor olması anlamına da gelmez. Demek ki "şeref", dinin bir eseri veya izi değil, onun herhangi bir sıfatıdır. Dinin gereklerini yerine getirmek de böyledir. Bu nedenle söz konusu nitelik üzerinde akıl yürütülmez. Bu bağlamda yukarıdaki söz, düşünmenin ürünü değil, sadece bir varsayımdan ibarettir. Bütün bu söylenenlere paralel olarak diyebiliriz ki, düşünme eylemi bir şeyin, bir objenin sıfatına değil, onun eserine, izine veya etkisine uygulanabilir. Zira hissin bir şeyin ancak eserini, izini ve etkisini beyne iletmesi mümkündür, fakat bu durum o şeyin sıfatı için geçerli değildir. Bir şeyin sıfatı, hissedilmeye elverişli olmadığından duyu organlarıyla beyne iletilmesi mümkün değildir. Kısaca diyebiliriz ki; bir şeyin niteliği, kendisi veya eseri, izi ve etkisine ilişkin hüküm verme aracı olamaz ve bu durumda akıl yürütülmez. Çünkü böyle bir hüküm "aklî eylem"in ürünü değildir. Bir başka ifadeyle varsayımlar, hisle algılanmamış olduklarından bu varsayımlar, bir şey hakkında yargıya varma aracı olamazlar. Gerçi mantık öncüllerinde olduğu gibi, bazı varsayımlar hissedilmeye elverişlidir; fakat böyle bir durumda söz konusu terimler varsayım olmaktan çıkar, hatta gerçek bilgilere dönüşür. Varsayımlar, tahminden ibarettir. Varsayımlarda ne his ne de histen doğan tahmin söz konusudur. Öyleyse varsayım ve faraziyeleri düşünce olarak kabul etmek yanlıştır.

Öte yandan şöyle bir görüş ileri sürülebilir: Akıl yürütmeyi, sadece kendisi veya eseri, izi ve etkisi algılanabilen şeylerle sınırlamak, sadece somut şeyler üzerinde akıl yürütülebileceği anlamına gelir. Bu ise, sadece somut maddeyi incelemeyi öngören "bilimsel metot"un, düşünmenin temelini oluşturması demektir. Bu durumda akla, "aklî metot" da ne oluyor? şeklinde bir soru gelebilir.

Bu soruya karşılık diyoruz ki, "bilimsel metot" sadece hisle yetinmez, somut maddenin deney ve gözleme tabi tutulması koşulunu da ileri sürer. "Düşünme eylemi sadece hissedilebilir şeyler üzerinde gerçekleştirilebilir" derken söylediklerimiz, deney ve gözleme tabi maddeleri kapsamına aldığı gibi, salt hissetmeyle algılanabilen şeyleri de kapsamına alır. Bu ise, "bilimsel metot"a düşünmenin temeli rolünü vermez. Böyle bir kapsam, "bilimsel metodu"un doğru bir düşünme tekniği haline gelmesini sağlar. Çünkü "bilimsel metot" eşyanın hissedilebilir (somut) olmasını öngörmesinin yanında, buna bir de deney ve gözleme tabi tutulması şartını eklemektedir.

"Aklî metot"a gelince; bu metot düşünme eyleminin hissedilebilir somut nesne üzerinde yoğunlaşmasını öngörür.

"Aklî metot", aklın tanımında temel olarak ön bilgilerin varlığını değil, hissedilebilir vakıyı kabul eder. Ön bilgiler ise, hissedilen vakıya üzerinde akıl yürütmek için şarttır. Aksi takdirde

hissedilen vakıa, sadece "hissedilen bir vakıa" olmaktan öteye geçmez. Akıl yürütmede temel olan, düşünme eyleminin hissedilebilir bir vakıa üzerinde gerçekleşmesidir. Yoksa bir şeyin varlığına ilişkin tahmin veya varsayımda bulunmak değildir. Bu nedenle ilk insanın düşünme biçimini ortaya koyma çabaları, akıl yürütme olarak kabul edilmez. Çünkü ilk insan şu anda hissedilebilir somut bir vakıa değildir. Oysa şu andaki insan, hissedilebilir somut bir vakıadır. Dolayısıyla şu andaki insana bakarak, ilk insanın nasıl düşündüğü araştırılır. Sonra da araştırmadan elde edilen sonuç insan cinsine uygulanır. Çünkü değişmeyen tek bir cins ve türe ait olan bir şey aynı tür ve cinsin tamamı için de aynıdır. Örneğin, toprak molekülü veya belli bir toprağı ele alalım, söz konusu toprak molekülü hakkında his yoluyla elde edilen tüm bulgular, tüm toprak cinsi veya türü için de geçerlidir. Molekülünü ele aldığımız bu toprak ister yaşadığımız çevrede bulunsun ister bulunmasın, ister üzerinde fikir yürütülsün ister yürütülmesin sonuç değişmez. Demek ki önemli olan, üzerinde fikir yürütülen eşyanın hissedilebilir bir gerçeğe, vakıaya veya bu gerçeğin eseri, izi ve etkisine sahip olmasıdır. Kendisi veya eseri, izi ya da etkisi hissedilmeyen şey hakkında akıl yürütülemez.

Bu bakımdan açıkça bilinmelidir ki, varılan yargılar ve edinilen bilgiler bir vakıaya, yani gerçekliğe dayanmıyorsa veya bu vakıa varsayımlara dayalı olarak elde edilmişse, bu durumda bir düşünce veya aklın ortaya koyduğu bir üründen söz etmek mümkün değildir. Zira akıl, hissedilebilir bir vakıa veya onun eseri, izi, etkisi olmadan işlevini yerine getiremez. Dolayısıyla akıl, ancak vakıa veya vakıanın eseri, izi ve etkisi üzerinde yürütülebilir. Bunun dışında aklî eylem meydana gelmez. Kitaplara geçmiş öyle çok şey vardır ki, bunları aklın ürünü olarak kabul etmek mümkün değildir. Dolayısıyla düşünceden de sayılamazlar.

Bu noktada biraz da "Mugayyebât", yani "somut olanın dışında var olan şeyler"i irdelemek gerekir. "Somut olanın dışında var olan şeyler" derken hem düşünen kişinin gıyabında gerçekleşen şeyler hem de hissin gıyabında gerçekleşen şeyler kastedilmektedir. Bu bağlamda beynin, "somut olanın dışında var olan şeyler"le meşgul olması düşünme eylemini yerine getirdiği anlamına gelebilir mi? Soyut şeyler hakkında ileri sürülen görüşler "düşünce" olarak addedilir mi?

Düşünen kişinin gıyabında gerçekleşen şeyler yani mugayyebât, aslında yok olmayan şeylerdir. Hissi sadece düşünen kişi beyne nakletmez. Herhangi bir insan herhangi bir şeyi beynine nakledebilir. Sözelimi bir kişi daha önce görmediği Mekke veya Kâbe'yle ilgili düşünme eylemine giriştiğinde, bu kişinin soyut bir şeyi düşündüğü söylenemez. Çünkü bu kişinin, hakkında fikir yürüttüğü şey somuttur. Bir şeyin somut olması için bu kişinin illa onu hissetmesi gerekmez. Somut olan şey, bünyesinde hissedilebilirlik özelliğini taşıyan şeydir. O halde düşünen kişinin gıyabında var olan şeyler de somut şeylerdir ve beynin bu gibi şeylerle meşgul olmasını "düşünme eylemi" olarak kabul etmek mümkündür. Bu açıdan binlerce yıl sonra kaydedilmiş olsa bile "tarih" düşünceler manzumesi olarak kabul edilebilir. Aynı şekilde antik bilgiler de düşünceden sayılabilir. Bu bilgilere ilişkin yapılan düşünme eylemi binlerce yıl sonra gerçekleşse bile sonuç değişmez. Çok uzak mesafelerden gelse bile telgraf haberleri düşünce olarak nitelenebilir. Beyin bu haberler üzerinde yoğunlaşırsa, düşünme eylemi gerçekleştirilmiş sayılır. Öyleyse düşünen kişinin gıyabında var olan şeyleri de somut, hissedilebilir şeyler olarak addetmek gerekir. Çünkü hissin sadece düşünen kişiye has olması şart değildir. His, insana herhangi bir şekilde ulaşabilir. Kişi, duydukları veya okuduklarıyla da hissedebilir. Demek ki bilgi, somut, yani hissedilebilir bir gerçeğin, vakıanın ürünü olmadıkça "düşünce"ye dönüşmez. "Düşünce", somut vakıa veya bu vakıanın eserini, izini, etkisini bilmektir. "Düşünme" ise, beynin hissedilebilir bir vakıa veya bu vakıaya ait eser, iz ve etki ile meşgul olmasıdır. Hissedilebilir bir vakıa veya bu vakıanın eseri, izi, etkisi olmaksızın ne düşünce ne de düşünme söz konusu olabilir.

Hissin gıyabında var olan şeylere gelince, işte "Mugayyebât" olarak adlandırılan şeyler bunlardır ve yukarıda sorulan soru da bunlarla ilgilidir.

Hissin gıyabında var olan soyut şeylerle ilgili atılması gereken ilk adım, soyut şeyleri ele almaktır: Eğer soyut şey, varlığı kesin delillerle ispatlanmış kesin bir kaynaktan nakledilip aktarılmışsa, "düşünce"nin varlığından söz edilebilir. Bu tip düşünceyle meşgul olan beyin de düşünme eylemini yerine getirmiş olur. Zira soyut şeyle ilgili aktarımda bulunan kişi ve onun sözleri, "his" ve "kesin düşünce" yoluyla tespit edilmiştir. Bu nedenle soyut şeyin, aslında kendisi veya onun eseri, izi, etkisi somut olan bir kaynaktan ortaya çıktığı kabul edilir. Üstelik kaynağın varlığının yanısıra, kaynağın doğruluğu da "kesin düşünce"yle tespit edilmiş olur. Soyut şeyi aktarma işlemi ister

"kat'i" ister "zanni" delille tespit edilmiş olsun, burada hem "düşünce" hem de "düşünme" den söz etmek mümkündür. Zira aktarma işleminin bir "düşünce" olarak kabul edilmesi için, böyle bir aktarımın var olup olmadığı ve aktarım işleminin doğru yapılıp yapılmadığına bakılır. Aktarımda bulunan sözün doğruluğuna bakılmaz. O halde varlığı kesin delille tespit edilen kaynakların ortaya çıkardığı soyut şeyler "düşünce", beynin bu şeylerle meşgul olması ise "düşünme"dir. Söz konusu soyut şeylerin doğruluğunun ise, kat'ilik veya zanniliğin baskın olduğu yollarla ortaya çıkarılması mümkündür.

Varlığı ve doğruluğu kesin delillerle ispatlanmış soyut şeylerin doğruluğunu kesin bir şekilde kabul etmek gerekir. Böyle bir durumda ısrarla şüpheli bir yaklaşım içinde olmak doğru değildir. Aktarımda bulunan soyut şey "zanni" bir şekilde elde edilmişse, bu durumda bu bulguya kesin olmayan bir bulgu gözüyle bakmak gerekir. Ancak her iki durumda da hem düşünce hem de düşünme eyleminden söz edilebilir. Bu bağlamda Müslümanların, delil olarak göstermeye elverişli "ahad" hadislerden ve Kur'an-ı Kerim'den aldıkları hükümler de "düşünce" kapsamına girmekte olup bunlar akıl yürütmeye elverişlidirler.

Varlığı ve doğruluğu kesin bir şekilde ortaya konmamış olan soyut şeyler ise, "düşünce" değildirler. Bu tip soyut şeylerle meşgul olan beyin, "düşünme" işlevini yerine getirmiş olmaz. Bu gibi şeyler, varsayım ve kuruntudan öteye geçemez.

Varlığı ve doğruluğu kesin delillerle ortaya çıkmadıkça soyut şey "düşünce" olarak kabul edilip "düşünme eylemi"nin gerçekleştirilmesi için uygun olamaz. Zira soyut şeyler, temel olarak hissedilebilir olana, yani soyut şeye dayanmaktadır. Sonuçta soyut şeyi hisseden veya varlığı ve doğruluğunu kesin delillerle saptayan, insandır. İnsanın hissetmediği veya varlığını ve doğruluğunu kesin delillerle ispatlamadığı soyut şeyler, hissedilebilir somut şeyler olmadıklarından "düşünce" den sayılmaz. Beynin bu yolda çalıştırılması da "düşünme"yi doğurmaz. "Düşünme", beynin hissedilebilir somut varlıklar veya bu varlıkların eserleri, izleri ve etkileri üzerinde yoğunlaşmasıdır ki "düşünce" bu yoğunlaşmanın sonucunda ortaya çıkar.

KÂİNAT, İNSAN ve HAYAT HAKKINDA AKIL YÜRÜTME SİSTEMATİĞİ

Kâinat, insan ve hayatı araştırmak, "doğa"yı araştırmaktan farklıdır. Çünkü "doğa"; kâinat, insan ve hayata oranla daha kapsamlı bir kavramdır. "Kâinat, insan ve hayat"ı araştırmak, "alem"i araştırmaktan da farklıdır. Çünkü "alem", Allah'ın dışındaki her şeyi kapsar. Bu açıdan "alem", melekleri, şeytanları ve doğayı da kapsamına alır. Dolayısıyla "biz kâinat, insan ve hayat hakkında araştırma yapıyoruz" dediğimizde, bu sözümüzle ne "doğa"yı ne de "alem"i kastediyoruz. Bizim bu sözden kastımız, sadece kâinat, insan ve hayat hakkında akıl yürütmektir. Çünkü insan, kâinatta yaşar. Bu nedenle insanı, kâinatı ve hayatı tanımak zorundadır. Bu durumda doğayı araştırmak gibi bir misyon yüklenmez. Zira doğayla ilgili araştırma yapmak, ona kendi türü, hayatı ve yaşadığı kâinat hakkında bir fayda sağlamayacaktır. Aynı şekilde melek, şeytan gibi doğa ötesi varlıklara ilişkin araştırma yapmak da onu ilgilendirmez. Çünkü bunları araştırmak, insanda bir "düşüm" oluşturmaz. Çünkü insan, kendi varlığını, hayatını ve yaşadığı kâinatı hisleriyle algılar. İnsan, olayları ve eşyayı birbirinden ayırt edebilme safhasına geldiğinde kendi kendine birtakım sorular sormaya başlar:

Kendi varlığından, annesinin, babasının, hatta en uzak dedesinin varlığından önce ne vardı? Kendisinin veya diğer insanların yaşamakta oldukları hayattan önce bir şey var mıydı, yok muydu? Kâinatta görmekte olduğu yeryüzü ve güneş, adlarını duymakta olduğu yıldızlardan önce bir şey var mıydı? Bunlar ezeli mi, yoksa bunlardan önce ezeli bir varlık var mıydı? Kâinat, insan ve hayatın sonrası var mı, yok mu? Ebediyete kadar böyle mi devam edecekler, yoksa bir gün yok olup gidecekler mi? İnsan, kendisine bu tip soruları sık sık sorar. Yaşadıkça bu tip soruların oranı gittikçe artar. Zamanla bu durum, onda öyle "büyük bir düşüm" meydana getirir ki, insan sürekli onu çözmekle uğraşıp durur. İnsanın kendisine sorduğu bu sorular, onun bir vakıayı öğrenme arayışlarının sonucudur. Başka bir ifadeyle bu sorular, bir vakıanın duyu organları aracılığıyla beyne iletilmesi

işlevini görürler ve böylece insan vakıayı hissetmiş olur. Ancak kişinin elindeki bilgiler, söz konusu "büyük düğüm"ü çözmesine yetmez. Büyüdükçe daha çok bilgiye sahip olur ve her defasında elde ettiği bilgilerle vakıayı yorumlamaya yeltenir. Bütün bu girişimlerden sonra vakıayı "kesin" bir şekilde yorumlayabilirse, aynı sorularla bir daha karşı karşıya kalmaz. Dolayısıyla "büyük düğüm"ü çözmüş olur. "Kesin" bir şekilde söz konusu vakıayı yorumlayamadığı takdirde kendi kendine sorular sormaya devam eder. Zaman zaman geçici çözümler bulur, fakat soru işaretleri tekrar ortaya çıktığı zaman "büyük düğüm"ü çözemediğini anlar. Böylece kafasındaki sorular zinciri doğal bir biçimde devam eder. Fıtratının -ki buna "dinamik enerji" veya "duygu" da denebilir- tasdik ettiği cevapları buluncaya kadar kafasındaki sorular sürüp gider. Kişi fıtratıyla uyumlu cevaplar aldığı anda ise, "büyük düğüm"ü kesin bir şekilde çözüp bu sorulardan kurtulmuş olur. Aksi takdirde sorular peşini bırakmaz ve onu rahatsız etmeye devam ederler. Kısaca, kişi, doğru veya yanlış olsun kendisini tatmin eden bir çözüm bulmadığı sürece huzursuz olma akibetinden endişe etme halinden kurtulamaz.

İşte insanda, "kâinat, insan ve hayat hakkında akıl yürütme" böyle gelişir. Her insan, doğal ve zorunlu olarak bu üç unsur hakkında akıl yürütür. Zira insanın varlığı böyle bir akıl yürütme eyleminin oluşumunu zorunlu kılar. İnsan hissi sürekli bu üç unsuru algılamakla meşguldür. Zaten insanın düşünceye ulaşma çabasını körükleyen de bu histir. Bu nedenle kâinat, insan ve hayat hakkında akıl yürütme, insan için vazgeçilmez bir unsurdur. Kaldı ki insanın zorunlu olarak hissettiği bu üç unsuru, sadece sezmesi bile tek başına, kişinin kendisinde mevcut olan veya başkasından talep ettiği bilgi ya da çözümlerin devreye girmesi için yeterlidir. Çünkü insan, fıtratında var olan otomatik bir dürtüyle problemleri çözüme isteği duyar. İnsan, sürekli bu "büyük düğüm"ü çözüme çabasıdadır. Ancak tüm bu soru işaretleriyle uğraşp bunlara cevap bulmak için göstermiş oldukları yoğun çabalar sonucunda değişik çözümler bulurlar. Kimileri bu sorulardan kaçır, kimileri sorulara cevap arama girişimini sürdürür. Ergenlik çağına varmamış çocuklar ise sorularının cevaplarını ailelerinden alırlar. Çünkü çocuklar dünyaya sorulardan soyutlanmış bir halde gelirler. Ancak etraflarında olup biteni fark etmeye başladıklarında kafalarında çeşitli sorular belirmeye başlar. Bu dönemde aileler, onların sorularını cevaplamayı üstlenirler. Çocuklar, ailelerine veya işlerini yürüten kişilere duydukları güvenden dolayı onların verdikleri cevapları kolayca kabullenirler. Cevaplarını güven duydukları kişilerden aldıklarında huzur içinde kendilerini onlara teslim ederler. Ergenlik çağına erişenlerin ezici bir çoğunluğu, çocukken aldıkları bu cevaplarla yetinirler. Bunların az bir bölümü ise, küçükken aldıkları cevaplardan tatmin olmadıklarından kafalarında tekrar soru işaretleri belirir. Bu yüzden "büyük düğüm"ün çözülmesi yolunda küçükken aldıkları cevapları buluş çağında tekrar gözden geçirip bu düğümü kendi başlarına çözmeye girişirler.

"Büyük düğüm"ü çözmek için düşünme, yani kâinat, insan ve hayatı düşünme, insan için vazgeçilmez bir zorunluluktur. Ne var ki insanların bir kısmı "büyük düğüm"ü kendi kendine çözmeye çalışırken, bir kısmı küçükken aldığı cevaplarla çözmüş olurlar. Her iki çözüm biçiminde de eğer kişi, fıtratına uygun bir çözüm bulup ona itimat ederse, tatmin olmanın verdiği hazla rahatlar, mutlu olur. Kişinin bulduğu çözüm fıtratıyla uyum içinde değilse, bulduğu bu çözüme itimat etmez. Sorular peşini bırakmaz. Kişi bu hususta renk vermese de, sorular ona büyük bir sıkıntı verir. İşte bu yüzden, insan, "büyük düğüm"ü çözmeye girişirken, fıtratına uygun bir çözüm üzerinde akıl yürütmelidir.

Gerçi "büyük düğüm"ü çözmek amacıyla akıl yürütme, her insanda doğal, hatta zorunlu olarak gelişir. Ancak bu gelişmenin seyri doğru olabildiği gibi, yanlış da olabilir. Hatta insanda düşünmeden kaçış biçiminde de ortaya çıkabilir. Şu var ki, her halükarda yapılan düşünme eylemi, "akli metot"a aykırı değildir. İnsan, kâinat ve hayatı maddeye indirgeyip incelenecek bir şey varsa onun da ancak madde olduğuna karar verenler, düşünme eylemini insan, kâinat ve hayat üzerinde yoğunlaştıracaklarına, madde üzerinde yoğunlaştırmaktadırlar. Madde üzerinde yoğunlaşmak, doğal ve zorunlu düşünme biçiminden kaçış olduğuna göre, onların bu yöntemleri, kendilerini sağlıklı olmayan bir düşünme biçimine sevk etmektedir. Çünkü madde laboratuvar koşullarında incelenebilir, fakat insan, kâinat ve hayat bu koşullarda incelenemez. İnsanın kafasındaki soru işaretleri "akli metot"la çözülmesi gerekirken, adı geçen üç unsur maddeye indirgeyenler "bilimsel metot"a başvuruyorlar. Halbuki bu şekilde doğru bir çözüm elde etmeleri mümkün değildir. "Büyük düğüm"ü çözüme yolunda getirdikleri çözüm yolları insan fıtratıyla uyumlu olmadığından, sadece bireysel bazda kalmakta, herhangi bir toplum, halk veya ümmete hitap etme kabiliyetinden yoksun olmaktadır. Böylece halk veya ümmet, fıtratına uygun birtakım çözümler getirilmediği için sürekli bocalamaktadır.

Sorular insanların peşini bırakmaz. Sorun sadece toplumun değil, materyalist çözümü kabul eden bir çok ferdin de kafasını meşgul eder.

"Büyük düğüm"ün bireysel olduğunu, dolayısıyla halk, ümmet ve hayatla ilişkisinin bulunmadığını düşünenler, aslında "büyük düğüm"ün çözümünden kaçan kişilerdir. Böyle bir yaklaşıma sahip olanlar, hem fertleri hem de toplumu kendi sorunlarıyla baş başa bırakmış olurlar. Gerçekte "büyük düğüm" çözülemediği için herkese ruhsal ve fitri rahatsızlık egemen olur ve insanlar sahte çözümlerle avunup yaşamlarını sürdürmüş olurlar.

Gerçekte ise, "büyük düğüm"ün çözümünü iki açıdan ele almak gerekir. Bunlardan birincisi, "akıl" ile ilgilidir. İkincisi ise, tatmin edilmesi gereken insandaki "dinamik enerji"yle, yani insanın tatmin edilmesi gereken ihtiyaçlarıyla ilgilidir. Bu açıdan düşünme eylemi, "dinamik enerji"yi tatmin edecek düzeyde olmalıdır. "Dinamik enerji"nin "düşünce"yle tatmin edilmesi ise, ancak "düşünme" eyleminden, yani "maddenin duyu organları vasıtasıyla beyne iletilmesi"nden sonra mümkün olabilir. Ancak "dinamik enerji"nin tatmini, maddenin duyu organlarıyla beyne iletilmesiyle değil de varsayımlarla gerçekleştirilmeye çalışılmışsa, bu durumda ne iç huzurdan ne de herhangi bir çözümden söz edilebilir. Aynı şekilde düşünme olgusu, tatmini oluşturmayan, yani insan fitratıyla uyumlu olmayan bir vasıtayla gerçekleştirilmiş ise, buradaki bulgular salt varsayım veya salt histen öteye geçmez. Dolayısıyla kişinin iç dünyasını rahatlatan bir çözüm bulunmamış ve böylece "dinamik enerji" de tatmin edilmemiş olur.

İnsandaki "büyük düğüm"ün doğru bir şekilde çözülmesi için ileri sürülen çözümün "akli metot"u baz alan bir düşünme biçiminin ürünü olması, insandaki "dinamik güç"ü tatmin etmesi ve kafasındaki soru işaretlerinin tekrar belirmesine mecal vermeyecek şekilde kesin olması gerekir. Ancak bu şekilde doğru çözüm bulunabilir ve söz konusu çözüm için sürekli bir iç huzur ortamı sağlanabilir. Bu açıdan kâinat, insan ve hayat hakkında akıl yürütmek, en önemli düşünme türlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle insandaki "büyük düğüm"e insan fitratıyla uyumlu, soru işaretlerinin tekrar belirmesine mecal vermeyecek kesinlikte ve "dinamik enerji"yi tatmin edecek şekilde bir çözüm bulunmasının önemi buradan kaynaklanmaktadır.

Gerçi "dinamik enerji"nin, insanın tatmin edilmesi gereken gereksinimlerini doyurma çabası, insandaki "büyük düğüm"ün çözülmesine ön ayak olabilir. Zira insandaki acizlik duygusu ve imdadına koşacak bir güce ihtiyaç duyması, bu düğümün çözülmesine yardımcı olabilir ve bu duygunun sonucu olarak insanın kafasındaki sorulara birtakım cevaplar dikte edilebilir. Ancak bu metot, sonuçlarına güvenilmeyen ve tek başına bırakıldığı zaman, köklü bir çözüme ulaştırmayan bir metottur. Zira "TedeYYün/İnanma ve kutsama içgüdüsü" beyinde gerçekte uzaktan yakından ilgisi olmayan bir takım varsayımlara ve faraziyelere neden olabilir. "TedeYYün/İnanma ve kutsama içgüdüsü", insandaki "dinamik enerji"yi, puta tapıcılık gibi aykırı bir biçimde ya da evliyaları kutsamak gibi yanlış bir biçimde tatmin edebilir. Bu nedenle "büyük düğüm"ü çözüp insanın kafasındaki sorulara cevap verme misyonunu insandaki "dinamik enerji"ye yüklemek doğru değildir. İnsanın kafasındaki soruları cevaplamak için, düşünme eyleminin kâinat, insan ve hayat üzerinde yoğunlaşması gerekmektedir. Ancak verilen cevaplar, insan fitratıyla uyumlu olmalıdır. Diğer bir ifade ile insandaki "dinamik güç"ü şüpheyeye yer bırakmayacak bir şekilde kesin ve şüphesiz bir şekilde doyuracak halde olmalıdır. İşte insan fitratıyla uyum gösteren bir çözümün bulunması halinde, insanın akli kanaatle, kalbi ise iç huzuruyla dolar.

YAŞAM HAKKINDA DÜŞÜNME

Gelelim yaşam hakkında akıl yürütmeye. Kuşkusuz insandaki "dinamik enerji"nin tatmin edilmesi, yani vücudun yeme içme gibi organik ihtiyaçlarının karşılanması veya örneğin mülk edinme gibi içgüdülerin tatmin edilmesi, insanı doğal ve zorunlu olarak yaşam hakkında düşünmeye sevk etmektedir. Ancak insanın kalkınması için sadece yaşam hakkında düşünmek yetmez. Bu, insanın mutluluğa ermesi, yani "daimi huzur" kazanması için yeterli değildir. Bu nedenle insanın kalkınması ve daimi huzura ermesi için, onun yaşamla ilgili düşünme biçiminin hayata bakış açısı üzerinde kurulu olması gerekir. Zira insan, yaşamını kâinatta idame ettirir. Buna göre yaşamla ilgili düşünme biçimi de yaşadığı dünya hayatına bakış açısı üzerinde kurulu olmalıdır. Aksi takdirde düşünme biçimi,

düşük, sınırlı ve dar kapsamlı olur. Dolayısıyla ne bir ilerleme sağlayabilir ne de daimi huzuru elde edebilir. Bunun anlamı da şudur:, "Kâinat, insan ve hayat hakkında düşünme", "yaşam hakkında düşünme"nin temeli olmalıdır. İnsanın kâinat, insan ve hayata ilişkin bir bakış açısı olsun olmasın, tatmin talebini karşılamak için yaşamla ilgili düşünme eyleminde bulunduğu doğrudur. Ancak böyle bir düşünme eylemi ilkel ve tedirgin olmaya devam eder. Üstelik İnsan, kâinat ve hayat düşüncesinin, insanın hayata bakış açısı üzerinde kurulu olması yolunda herhangi bir ilerleme kaydetmez. Mesele bu iki düşünme biçiminden hangisinin öncelikli olduğu meselesi değildir. "Yaşam hakkında düşünme"nin her türlü düşünmeden önce geldiği açıkça ortadadır. Mesele, ileri düzeyde, başka bir deyişle daimi huzurun gerçekleştiği yaşam hakkında düşünme meselesidir. Bu nedenle insanın yaşama ilişkin düşünme eyleminin, hayata bakış açısına göre yapılması şarttır.

Şu gerçeği de ifade etmek gerekir ki, kendi yaşamını düşünen kişi, ailesinin ve yaşadığı toplumun yaşamını düşünebilecek seviyeye gelir. Ailesini düşünen ümmetini, ümmetini düşünen ise insanlığı düşünebilecek seviyeye ulaşır. Böyle kademe kademe yükselme özelliği insanın fitratında mevcuttur. Ancak bu yükselme, yapılabileceği bir temel üzerinde kurulmadan tek başına bırakıldığı zaman, kişi, düşüncesini sadece kendi yaşamıyla sınırlar. Böylece insanda bencillik hakim olur. İnsanın davranışlarında veya hayatının her hangi bir kesitinde bariz bir düşüş ve gerileme sürüp gider. Böyle bir durumda insan ne kalkınma yolunda bir ilerleme kat eder ne de daimi huzura kavuşur. Dolayısıyla yaşamla ilgili düşünme eylemini kendi haline bırakıp, kişinin hayata bakış açısı üzerinde kurmamak, insanın daimi huzura kavuşmasını engeller. İlkel veya geri kalmış toplumların yaşamları, bunun en iyi kanıtıdır.

Ancak yaşamı düşünmek, insandaki dinamik enerjinin yeterli veya uygun bir biçimde tatmin edilmesi anlamına gelmediği gibi, sadece insan benliğinin, onun ailesinin, toplumunun veya ümmetinin düşünme bazında tatmin edilmesi anlamına da gelemez. İnsan, kâinatta yaşar. Dolayısıyla yaşamı hakkındaki düşünme eylemi, sürekli ve mümkün olduğu kadar yüksek standartlı olmalıdır. İnsanın insan olması hasebiyle, "Beka/ölümsüzlük içgüdüsü" neyi gerektiriyorsa, ona sahip olmalıdır. Bu ise, yaşamı insanın hayata bakış açısı üzerinde kurmadan, sadece yaşam hakkında düşünme eyleminde bulunmakla gerçekleştirilmez. Sadece yaşam hakkında düşünmek, ilkel bir düşünce olur ve geri kalmanın izini taşır.

Buna rağmen ister hayata bakış açısı üzerinde kurulu olsun ister olmasın, yaşam hakkında akıl yürütmede önemli olan, "sorumlu bir düşünme"nin var olmasıdır. Sorumlu düşünmeden kasıt, düşünme ve yaşamdan hedeflenen nedir? sorusuna cevap aramaktır. Bu noktada kişinin kendisini başkasına karşı sorumlu hissetmesi önem kazanmaktadır. Başka bir ifadeyle, insan fitratı kime karşı sorumluluk duygusunu taşıyıp onu korumayı gerektiriyorsa ona önem verilmelidir. Sözelimi ailenin reisi olan baba, tıpkı karısı ve çocukları gibi, toplumun lideri tıpkı toplumdaki her fert gibi neden hayat hakkında düşündüğünü, hayattan neyi amaçladığını iyice özümsemelidir. Bunlardan her biri, yani baba, anne, çocuklar, lider ve toplumun her bir ferdi, birbirlerine karşı taşıdıkları sorumluluklara dikkat etmelidirler. Zira "Sorumlu düşünme", yaşama ilişkin akıl yürütmenin karakterini oluşturmaktadır. Yaşam hakkında sorumluluk taşımayan bir akıl yürütme, hayvanların dinamik enerjilerini tatmin etme içgüdüsünden farklı olmaz. Bu ise insana yakışmadığı gibi bu düzeyde bir düşünmeye sahip olması da doğru olmaz.

Kendini başkalarına karşı sorumlu hissederek akıl yürütmek, yaşam hakkında düşünmede minimum şarttır. Gerçi bu şart insanın kalkınıp daimi huzura kavuşması için yeterli değildir. Ancak insanı hayvan mertebesinden daha üst bir konuma çıkarmak için gerek koşuldur. İlişkilendirme özelliğine sahip bir beyni olan insanın, dinamik enerjisini tatmin etmekten başka bir problemi olmayan hayvandan farkı işte budur.

Kişinin hayatına biçim veren, onun hayatla ilgili düşünme biçimidir. Aile, klan, toplum ve ümmette, hatta insanlığın hayatına belli bir biçim veren de bu düşünme şeklidir. İnsanlığın hayatını, maymun veya domuz, altın veya tenekeyle eşdeğerli kılında yine bu düşünme biçimidir. Başka bir ifadeyle, hayatı aziz ve refah dolu kılan da mutsuz, huzursuz ve sürekli ekmek peşinde koşturan bu düşünme şeklidir.

Kapitalist sistemin, yaşama ve insanlığın tüm hayatına atfettiği bakış açısı irdelendiği zaman, insanlığı mutsuzluğa ve huzursuzluğa, bireyi ise tüm hayatını ekmek peşinde koşmakla geçirir hale getirdiği görülür. Kapitalizm, insanlar arası ilişkileri, ardı arkası kesilmeyen kavga ilişkilerine

dönüştürmüştür. Bu, beni de seni de ayakta tutan ekmeği kapma kavgası şeklinde ortaya çıkan bir ilişkidir. Aramızdaki bu kavga, ekmeği kapıp başkasını ondan mahrum edene dek veya içimizden herhangi birinin bu ekmekten yaşayabileceği kadar bir pay alıp kalanını başkasını daha da zengin etmek için verdiği ana dek sürüp gider. Kapitalist düşüncenin verdiği bu görüntü bile onun bu dünya hayatını nasıl mutsuzluk ve huzursuzluk diyarına çevirdiğini, insanlar arasında ne denli sürekli bir kavga ortamı doğurduğunu görmeye yeter.

Gerçi kapitalist dünya görüşü de kâinat, insan ve hayata ilişkin genel düşünceden doğmuş, yani hayata dair belli bir bakış açısı üzerinde kurulmuş, hatta kapitalist toplumlara ilerleme ve kalkınma imkânı da vermiştir. Ancak bütün bunlara rağmen, kapitalizm bu toplumları ve insanlığı mutlu edememiştir. Halkları, ümmetleri ve tüm insanlığı mutsuzluğa sürüklemiştir. Çünkü emperyalist ve sömürgeci düşünce, kapitalizmin ürünüdür. Kapitalizm, bir taraftan bir kısım insanlara kendilerine gelen mektupların hizmetçiler, yani köleler tarafından altın tepsilerde sunulması imkânını verirken, diğer taraftan da bir kısım insanları bu zengin kesime hizmetçi veya köle haline getirerek onların artıklarından dahi istifade edebilme hakkından yoksun bırakmıştır. Zengin Amerika'da, imparatorluk hayalleri kuran İngiltere'de ve kendini şan, şeref, soyluluk hayallerine kaptıran Fransa'da yaşamın bu tip örneklerine sık sık rastlanır. Bütün bunların yanında emperyalist ve sömürgeci düşüncenin insanları köleleştirmesi ve onların kanını emmesi de işin cabası. Bütün bunlar, sorumluluk hissetmeyen bir yaşam düşüncesinin hakim olmasından kaynaklanmaktadır. Böyle bir düşüncede bireyin bir başkasına karşı sorumluluk taşıması söz konusu olmadığından, gerçek sorumluluktan bahsedilemez. Kapitalist düşüncenin yaşama ilişkin bakış açısında aile, klan, toplum veya ümmete karşı sorumluluk duygusu zaman zaman ortaya çıksa da bu hal, gerçek sorumluluktan uzaktır ve sadece insandaki dinamik enerjinin tatminini garanti altına almaktan öteye geçemez.

Sosyalist düşünce, yaşama ilişkin -proletaryaya, işçi sınıfına karşı- sorumlu bir düşünme biçimini ortaya koymaya yeltenmişse de, zamanla yolundan sapmış, bu çabası slogana ve ütopyaya dönüşmüştür. Bu ise sosyalist düşüncenin "başkasına karşı sorumluluk taşıma" duygusundan kademe kademe uzaklaşmasına neden olmuştur. Öyle ki başkasına karşı sorumluluk taşıma uzaklığı bakımından sosyalist düşünceyle kapitalist düşünce arasında bir fark kalmamıştır. Bu nedenle sosyalist düşünce, gerçekte insani bir düşünce olmaktan çok nasyonalist, milliyetçi bir düşünceye dönüşmüştür.

Bütün bunlara bağlı olarak Avrupa, Amerika ve Rusya gibi dünya hayatına yön veren devletlerin yaşama ilişkin düşünme biçimleri, hayata bakış açıları üzerinde kurulu olsa da, "başkasına karşı sorumluluk taşıma" ilkesinden yoksun kalmıştır. Fikren düşük olan bir insanın kendisini başkasına karşı sorumlu hissetmemesi doğaldır. Ancak anlaşılamayan bir durum vardır ki, o da başkasına karşı kendini sorumlu hissetme düşüncesinin, başkasını köle edinme ve kendi egosunu tatmin etmek için başkasını sömürme düşüncesiyle yer değiştirmesidir. Bu nedenle günümüz dünyasında kaydedilmiş akıl almaz kalkınma ve ilerlemeye rağmen, insanların ve özellikle toplumların zengin kesimlerinin yaşama ilişkin düşüncelerinin "başkasına karşı sorumluluk duyma" ilkesinden uzak oluşu aklı başında, basiretli her insanı şöyle bir sonuca götürür: İnsanların yaşama ilişkin düşünceleri ilerleme kaydetmemiş, aksine geri kalmıştır. İnsanların bu düşünceleri huzurlu değil, aksine huzursuzluk ve endişe doludur. Bu böyle kaldıkça insan hayatına zarar vermeye, onu mutsuzluğa sevk etmeye devam eder. Öyleyse yapılması gereken, "yaşama ilişkin sorumsuz düşünce"yi ortadan kaldırıp onun yerine "yaşama ilişkin sorumluluk taşıyan düşünce"yi kurmak ve "sorumluluk" duygusunu yaşamın ayrılmaz bir parçası haline getirmektir.

Ekmeğin (maddenin) insanlar arası ilişkileri oluşturduğu doğrudur. Yaşama ilişkin düşüncenin, insanın dinamik enerjisini tatmin etme yolunda bu ekmeği nasıl elde edebileceği düşüncesinden kaynaklandığı da doğrudur. Ancak insanlar arası ilişkilerden kastettiğimiz, "ben yerim" veya "sen yersin" ilişkisi değil, "ben değil, sen ye" ilişkisidir. "Ben seni doyurmak için ekmek peşindeyim, sen de beni doyurmak için ekmek peşindesin" felsefesidir. "Ben kendi ekmeğimi kazanmak için seninle kavga ederim, sen de kendi ekmeğini kazanmak için benimle kavga edersin" felsefesi değildir. Yani ilişkilerde hakim olan, "bencillik" değil, "fedakârlık"tır. Başka bir ifadeyle, hem senin hem de benim sömürüyle değil, "verme"yle mutlu olmamızdır. Şair, bu gerçeği ne güzel ifade etmiş:

"Ona kompliman yapıp

Ballandıra ballandıra

Övdüğün zaman kendisini

Görürsün ki:

Sanki o değil

Dilendiğin şeyi sana verecek olan

Sensin ona veren dilendiğini."

Bu demektir ki insan, "Beka içgüdü"nü tatmin etmek için almaktan hoşlandığı gibi, aynı şekilde refah düzeyi yükseldiğinde yine "beka içgüdü"nü tatmin etmek için "vermek"ten de hoşlanır. Cömertliğin göstergesi olan "verme" eylemi de tıpkı "mülk edinme" ve "alma" eylemleri gibi insanın "beka içgüdü"nün birer görüntüleridir.

Ancak yaşama ilişkin düşünmek demek, insanın düşüncesini başkası üzerinde yoğunlaştırması anlamına gelmez. Çünkü yaşama ilişkin düşünme eylemi, düşünen insanın dinamik enerjisini tatmin etmesi yolunda gerçekleştirdiği eylemdir. Eylemin doğru bir seyirde gitmesi için bu şarttır. Burada mesele başkasının dinamik enerjisini tatmin etmek için düşünmek değil, yaşama ilişkin düşünme eylemini gerçekleştirirken başka insanlara karşı da sorumluluk duygusu taşımaktır. Çünkü insan yaşama ilişkin düşünürken, başka insanların dinamik enerjisini tatmin etmek amacıyla düşünmez. Aksine kendi dinamik enerjisini doyurmak amacıyla düşünür. Ancak şu var ki, insan düşüncesi "başkasına karşı kendini sorumlu hissetme" karakterini kazandığında "mülk edinme" duygusu "verme" duygusuna, "korkma" duygusu "takdir etme" duygusuna dönüşür. Her iki durumda da insan, "beka içgüdü"nü tatmin etmek amacıyla dinamik enerjisini doyurmuş olur. Fakat insan yaşama ilişkin düşüncesine "başkalarına karşı sorumluluk hissetme" karakterini kazandırdığında "beka içgüdü"nün "yüce" yönünü "çirkin" yönüne tercih etmiş olur. İşte bütün mesele, yaşama ilişkin düşünme eylemine, "başkalarına karşı kendini sorumlu hissetme" anlayışını kazandırmaktan ibarettir. Ancak böyle bir anlayış insana, seçkin ve hoş bir hayat tarzı getirebilir.

GERÇEKLER HAKKINDA DÜŞÜNME

"Gerçekler hakkında akıl yürütme"ye gelince; bu düşünme eylemi herhangi bir şey hakkında düşünmekten farklı değilse de -çünkü "gerçek", düşüncenin vakıyıyla uyumlu olmasıdır- gerçeklerin ve özellikle maddi gerçeklerin bir ağırlığa sahip olmak gibi farklı özellikleri olduğundan dolayı ele alınıp açıklığa kavuşturulmaları gerekmektedir. "Gerçekleri düşünmek", varılan yargının, his vasıtasıyla beyne iletilen vakıyıyla tamamen uyumlu olmasını sağlamaktır. İşte insan fitratının doğal bir biçimde benimsediği bu uyumluluk, düşüncenin "gerçek" olduğunun göstergesidir. Örneğin; "toplum, insanlardan ve insanlar arası ilişkilerden ibarettir" dendiğinde bir vakıya ortaya konmuştur. "Toplum" hakkında herhangi bir yargıya varmak istendiğinde, toplumun vakıyası hakkında akli metotla varılan her yargı bir düşüncedir. Fakat bu düşüncenin "gerçek"liği, "gerçek"le ne kadar uyumlu olduğuna bağlıdır. Toplum birtakım fertlerin oluşturduğu kalabalık olarak düşünenler, bu savlarıyla bir vakıyı ortaya koymuş olurlar. Bu vakıyı duyu organları aracılığıyla beyinlerine taşıyıp onu ön bilgilerle yorumladıktan sonra "toplum, birtakım fertlerin oluşturduğu topluluktur" şeklinde bir yargıya varmış olurlar. İşte bu yargı, bir düşüncedir. Fakat bu düşüncenin "gerçek" olup olmadığı, vakıyıyla uyumlu olup olmadığına bağlıdır. Varılan yargı vakıya uygulandığında, bir vapurdaki topluluğun sayısı ne kadar çok olursa olsun birtakım fertlerden oluştuğu halde "toplum" değil, "topluluk" olduğu anlaşılır. Öte yandan bir köyde yaşayan topluluğun sayısı ne olursa olsun "toplum"dur. Köydeki insanların "toplum", vapurdaki insanların ise "topluluk" olmasını sağlayan faktör, köydeki insanlar arasında var olan devamlı ilişkilerdir. Vapurdaki yolcular arasında devamlı ilişkiler olmadığından bir "toplum"dan söz edilemez. O halde "toplum"u meydana getiren, insan topluluğu değil, insanlar arası ilişkilerdir. Buna göre; yukarıda "toplum"a atfedilen tanım bir düşünce olmasına rağmen "gerçek" değildir. Bu da demek oluyor ki, her düşünce, gerçek değildir. Düşüncenin "gerçek" olması için, hakkında bir yargıya varılan vakıyıyla uyumlu olması gerekir.

Bir başka örnek verecek olursak; Hıristiyanlık dini bir düşünce olarak kabul edilebilir. Çünkü his, Baba-Oğul-Kutsal Ruh'un tek bir varlık olduğunu beyne iletmiştir. Burada üç varlık bir varlıkla, bir varlık da üç varlıkla eş değerdir. Güneş de ışık, ısı ve hacimden meydana gelir. Bu üçü de farklı şeyler olmalarına rağmen aynı şeyi oluştururlar. Aynı şekilde Hıristiyanlıktaki Tanrı inancı da Baba,

Oğul ve Kutsal Ruh'tan müteşekkildir. Bu inanç, insandaki "inanma ve kutsama içgüdüsü"yle uyumlu olduğuna göre, bu bir düşüncedir. Ancak bu düşüncenin "gerçek" olup olmadığı, vakiyla uyumlu olup olmadığına bağlıdır. Bu düşünce, vakiya uygulandığında "üç"ün "bir" olmadığı görülür. Çünkü "üç" sayısı "üç"ten, "bir" sayısı da "bir" den başka bir şeyi ifade etmez. Ayrıca Güneş'in ısı, ışık ve hacimden meydana gelmesi, onun "üç" olduğunu göstermez. Çünkü bir tek Güneş vardır. Isı ve ışık, Güneşin pek çok özelliklerinden sadece iki tanesidir. Bundan başka bir şey ifade etmezler. Bu inancın insan fitratıyla uyumlu olmasının ise, bir değeri yoktur. Çünkü insandaki "inanma ve kutsama içgüdüsü" tatmin olmak zorundadır. İnsan, bu ihtiyacını yanlış veya kuraldışı bir şekilde tatmin edebileceği gibi, doğru bir şekilde de tatmin edebilir. İlah'ın "bir" mi yoksa "üç" mü olduğu ise, ancak akıl yoluyla ispat edilebilir. Akıl yoluyla ispat edilen vakiyanın insan fitratıyla uyumlu olması şart ise de, bu konu sadece insan fitratıyla açıklanamaz. Bu bağlamda söz konusu düşünce, "ilah" vakıyasına aykırı olduğundan "gerçek" bir düşünce değildir. Öyleyse Hristiyanlık, gerçeğe aykırı bir anlayıştır.

Aynı şekilde "maddenin bir halden başka bir hale dönüştüğü ve böylece yeni bir maddenin meydana getirildiği" doğru bir düşüncedir. Çünkü vakıa, "maddenin sabit kanunlarla bir halden bir başka hale dönüşebildiği"ni beyne iletmiştir. Bu dönüşümle önceden var olmayan yeni bir eşya icad edilebilir. Bu da yeni bir yaratılış olur. Ancak söz konusu dönüşüm fikri vakiyla uyumlu mu değil mi? İşte bu soruya verilecek cevap, dönüşümün "gerçek" olup olmadığını gösterecektir. Ne var ki, bir maddeden başka bir maddeye dönüşüm fikri vakiya uygulandığında, söz konusu maddenin yoktan var edilmediği, aksine var olan bir maddeden yeni bir madde icad edildiği anlaşılır. Dolayısıyla maddenin bir halden bir hale dönüşme işlemi yaratma işlemi olmadığı gibi, bunu yapan da yaratıcı değildir. Bu da gösteriyor ki bu düşünce ne yaratıcı ne de yaratıcılık gerçeğiyle uyumluluk sağlamaktadır. Öyleyse "gerçek" bir düşünce değildir.

Örneklerden de anlaşılacağı üzere, dünyada var olan veya var olacak olan tüm düşüncelerin "düşünce" olarak kabul edilmesi, bu düşüncelerin "gerçek" olduğu anlamına gelmez. "Düşünce"nin "gerçek" olması için vakiyla uyumluluk göstermesi gerekir. Düşüncenin "gerçek" olup olmadığını anlamak için vakiyla uyumlu olup olmadığına bakılmalıdır. Vakiyla uyumluysa gerçek, değilse gerçek değildir. "Gerçekler hakkında düşünmek", sadece aklî mekanizmayı harekete geçirmek değildir. Aklî mekanizmanın harekete geçirilmesinin yanında, bu aklî eylemden doğan düşüncenin, vakıa üzerinde uygulanmasıdır. Uygulamanın sonunda eğer düşünce, kendisinin göstergesi konumundaki vakiyla uyumluysa "gerçek", değilse gerçek değildir.

Bu konuda "duyularla hissedilmedikleri için vakiyla uyumlu olmayan şeyler de vardır" şeklinde bir görüş ileri sürülemez. Çünkü "düşünme"nin ilk koşulu, vakiyı hissetmektir. Hissedilmeyen vakıa düşünce oluşturamaz. Dolayısıyla "gerçek"de değildir. Örneğin; "Allah" kavramı bir düşünce değil, bir gerçektir. Çünkü insan hissi, onun eserini, izini ve etkisini, yani yoktan var etme gücünü duyu organları vasıtasıyla beyne taşımıştır. Biz bunun sonucunda Allah'ın var olduğuna hükmederiz. Bu nedenle de O'nun varlığı konusunda vardığımız bu yargı, "gerçek"tir. Ancak Allah'ın zatını hissedebilme yetisine sahip değiliz. Bu yüzden de onun zatı hakkında bir yargıya varamayız. Demek ki aklın ortaya koyduğu hiç bir gerçek yoktur ki hisle algılanmasın. Zira gerçek, her şeyden önce hissedilebilir olmalı ve gerçeğe ilişkin düşünme eylemi de akıl vasıtasıyla yürütülmelidir.

"Gerçeği düşünmek", düşüncenin göstergesi durumundaki vakiyla uyumlu olmalıdır. Düşünceyle vakıa arasında bir uyumluluk varsa, o zaman "gerçek" söz konusu olur. Aksi takdirde "gerçek"ten söz edilmez. Bu açıdan, tüm fertlerin, halkların ve ümmetlerin ve özellikle ne denli küçük olursa olsun birtakım sorumlulukları üstlenen kişilerin, "gerçek" hakkında akıl yürütmeleri kaçınılmazdır. Çünkü çoğu zaman düşünceler insanı yanıltıp yanlışla saptırırlar. Bu nedenle her düşünceyi "gerçek" olarak telakki etmek yanlıştır. Düşünceyi sadece düşünce olarak telakki etmek gerekir. Ardından elde edilen düşünce, bu düşüncenin göstergesi durumundaki vakıa üzerinde tatbik edilmelidir. Düşünceyle vakıa arasında bir uyum varsa, "gerçek" söz konusudur. Böyle bir uyum yoksa bir "düşünce"den söz edebildiğimiz halde bir "gerçek"ten söz edemeyiz. Kısaca "gerçek üzerinde akıl yürütmek", iki şekilde olur: **Birincisi**; düşünceyi elde etmek amacıyla ilk defa akıl yürütmek. Bu durumda elde edilen düşüncenin vakiyla uyumlu olup olmadığına bakılır. Düşünceyle vakıa arasında uyumluluk varsa gerçeğin var olduğuna karar verilir. Böyle bir uyumluluk yoksa, gerçeği ortaya çıkarmak amacıyla vakiyla uyumlu bir düşünce aranır. **İkincisi** ise; mevcut fikirleri ele alarak bu fikirlerin gerçekliğini araştırmakla olur. Bu durumda önceden ortaya konmuş olan mevcut düşüncelerin vakiyla uyumluluğuna bakılır ve "gerçek" ile ilgili bir sonuca varılır.

Mugalatalar (Yanıltmacalar)

Burada iki noktaya dikkat etmek gerekir:

- 1- Gerçeklerin sürekli karşı karşıya kaldığı mugalatalar, yani yanıltmacalar.
- 2- Gerçeklere ulaşmayı engelleyen mugalatalar, yanıltmacalar.

Önce "gerçeklerin sürekli karşı karşıya kaldığı mugalatalar"ı ele alalım. Bu tür mugalatalar, gerçeklerin veya düşüncelerin benzeşmelerinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu benzeşme, birtakım teknikler kullanılarak meydana getirilir. Bu tekniklerden bazıları şöyle sıralanabilir:

- a- Düşüncelerin benzeşmesini gerçekleri örtbas etme aracı olarak kullanmak,
- b- Herhangi bir gerçeği başka bir gerçeği örtbas etmek amacıyla kullanmak,
- c- Herhangi bir gerçeğin gerçekliği konusunda şüphe duymak veya söz konusu gerçeğin belli koşullar için geçerli olduğunu, koşullar değiştiği için gerçekliğini artık yitirdiğini düşünmek.

Mesela, Yahudilerin Müslümanların düşmanı olduğu, bir "gerçek"tir. Yahudilerin Filistinlilerin düşmanı olduğu da bir gerçektir. Bu iki gerçek, benzeşen ve iç içe olan bir "gerçek"tir. Fakat mugalata sayesinde Yahudi-Filistin düşmanlığını öngören gerçek, ön plana çıkarılmış ve benzeşen veya iç içe olan bu gerçek, Yahudi-Müslüman düşmanlığını ortadan kaldırmak için bir araç olarak kullanılmıştır.

"Amerika'da özgürlük vardır" düşüncesi gerçek bir düşüncedir. "Amerikan başkanları sermaye sahipleri tarafından seçilir" düşüncesi de bir "gerçek"tir. Her iki "gerçek" de Amerikan gerçeğini yansıtması bakımından birbirleriyle benzeşmektedir. Ancak burada Amerika'da özgürlüğün var olduğu gerçeği, Amerikan başkanlarının sermaye sahipleri tarafından seçildiği gerçeğini örtbas etmek için bir araç olarak kullanılmıştır. Böylece birinci gerçek ikinci gerçeği örtbas etmiş, insanlar Amerikan başkanlığını kazanan kişinin, halk nezdinde en çok popüler olan kişi olduğunu zannetmiştir.

İngiltere'nin Avrupa Birliği'ne karşı olduğu bir gerçektir. İngiltere'nin Avrupa Birliği'yle güçlenmek istediği de bir gerçektir. Ancak İngiltere, ikinci gerçeği, birinci gerçeği örtbas etmek için bir araç olarak kullanmış ve "Ortak Pazar"a girmiştir.

Son bir örnek; İslâm'ın yenilmez bir güç olduğu bir gerçektir. Ancak bu "gerçek", şüpheyle karşılanmış, hatta bunun gerçek olmadığı veya bu gerçeğin İslâm'ın ilk dönemi için geçerli olduğu ve zamanla gerçekliğini yitirdiği düşünülmüştür.

İşte mugalatalar gerçeklere böyle musallat olurlar. Böylece gerçekler ya başka gerçeklerle ya da şüpheli yaklaşımlarla örtbas edilirler. Batılılar, bu teknikleri Müslümanların sahip oldukları gerçeklere büyük bir ustalıkla uygulamışlardır.

Gerçeklere ulaşmayı engelleyen mugalatalara, yanıltmacalara, demagojilere gelince; bu mugalatalar gerçeklere ulaşmayı engelleyen eylemlerle veya düşünceleri icat etmekle meydana gelirler. Örneğin; ümmetin ancak düşünceyle kalkınabileceği bir gerçektir. Ancak insanları düşünmekten alıkoymak ve sıkı bir çalışma temposuna mahkum etmek amacıyla gösteri, istikrarsızlık ve devrimci eğilimler gibi maddi eylemler teşvik edilmiştir. Böylece düşünce olmadan ümmetin kalkınamayacağı gerçeği örtbas edilmiş, onun yerine devrim olmadan milletin kalkınamayacağı görüşü hakim kılınmıştır. Aynı şekilde Müslümanları kalkınma gerçeğinden uzaklaştırmak için, kalkınmanın ahlak, ibadet veya ekonomiyle gerçekleştirilebileceği şeklinde düşünceler ortaya atılmıştır. Bu ve buna benzer düşüncelerden hedeflenen, insanların gerçeğe ulaşmasını, gerçeği bulmasını engellemektir.

Bu nedenle mugalatalara, yanıltmacalara, demagojilere dikkat etmek gerekir. Gerçeklere demirden ellerle yapışmak, onlara ulaşmak için derin ve samimi düşünmek gerekir. Gerçeklerden istifade etmeyi engelleyen en büyük tehlike, tarihsel gerçeklerin ve özellikle tarihin temelini oluşturan gerçeklerin ihmal edilmesidir. Çünkü tarihte hem değişmez gerçekler hem de koşullara göre meydana gelen görüşler vardır. Koşullara göre ortaya çıkan görüşler, "gerçekler"den sayılmaz. Bunlar, ancak "olaylar"dır. Kendi koşulları dışındaki farklı koşullara uygun olmazlar. Ancak gerçek şu ki, şimdiye kadar tarihe tek bir bakış açısı yüklenmiş ve tarihin gerçekleri göz ardı edilmiştir. Gerçekler ile olaylar

ayırt edilmediği için de gerçekler ihmal edilmiştir. Örneğin; Batılıların, İslâm Devleti'ni işgal etmek için Doğu Sahilini, özellikle Mısır ve Şam diyarını saldırı alanı olarak seçtikleri bir "gerçek"tir. Fakat Batılıların Müslümanlara karşı zafer kazanmaları "gerçek" değil, tarihsel bir "olay"dır. Böylece olaylarla gerçekler birbirine karıştırılmış, gerçekler ihmal edilmiştir. Bunun sonucu olarak da düşmanın Akdeniz'in Doğu sahilini İslâm diyarına giriş yapmak için bir geçit olarak kullandığı gerçeği unutulmuştur. Bir başka örnek verecek olursak; Osmanlı Devleti'ni milliyetçilik düşüncesi yıkmıştır. Müslümanlar, Batıya karşı sadece Müslümanlar olarak değil, Müslüman-Osmanlılar kimliğiyle savaşmışlardır. Bu bir gerçektir. Osmanlıların Avrupa'daki yenilgileri ve İkinci Dünya Savaşı'ndaki başarısızlıkları ise, tarihsel bir olaydır. Fakat Osmanlı'larla Avrupalılar arasında geçen savaşlara ve İkinci Dünya Savaşı'na bir tek bakış açısıyla yaklaşıldığı için, tarihsel gerçekler ihmal edilmiştir. Böylece gerçekler olaylarla karıştırılmış ve gerçekler ihmal edilmiştir. Bunun sonucu olarak da Osmanlıların Avrupa'da ve Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmelerinin asıl sebebinin milliyetçilik olduğu unutulmuştur. İşte bütün tarihsel olaylarda gerçekler böyle göz ardı edilmiş, bu gerçeklerden istifade edilmemiştir. Halbuki tarihsel gerçekler insanın sahip olduğu en değerli hazinesi ve insan düşüncesinin en yüce türüdür.

İster gerçeklere ulaşmak, ister gerçeği gerçek-olmayandan ayırt etmek, isterse demirden bir elle gerçeğe sıkı sıkı sarılıp bu gerçeklerden yararlanmak hedeflensin; gerçekler üzerinde akıl yürütmek, faydalı bir düşünme biçimidir. Bu düşünme biçiminin fert, halk ve ümmet üzerinde inanılmaz etkileri vardır. Fakat bir düşünce, pratiğe geçirilip kişiyi gerçeğe ulaştırmıyorsa veya onun gerçek ile gerçek olmayanı ayırt etmesini sağlayamıyorsa o düşüncenin ne yararı olabilir ki?

Gerçekler kesindir, sabittir, değişmezler, kuşku götürmezler, değişen koşullar veya durumlardan etkilenmezler. Evet, düşüncenin içinde bulunduğu koşullardan soyutlanamayacağı veya genel bir değerlendirmeye tabi tutulamayacağı doğrudur. Ancak bu doğruluk, henüz "gerçek" olmayan bir düşünce için geçerlidir. Düşünce "gerçek" haline geldiğinde ise, koşullar ve durumlar ne denli değişirse değişsin bunlara bakılmaz. Aksine düşüncenin içinde bulunduğu koşullara bakmaksızın onu olduğu gibi ele almak gerekir. Gerçekler, "zanni" bir metot olan "bilimsel metot"la ele alınmazlar. Gerçeklerin "Akli metot"un kesin ve şüphesiz yönüyle ele alınması gerekir. Çünkü gerçekler, eşya veya olayın özü, cevheri veya nitelikleriyle ilgili değil, eşya veya olayın varlığıyla ilgilidir. Bu açıdan düşüncenin "gerçek" olması için, vakiyaya kesin ve şüphe götürmeyecek bir şekilde uygun olması gerekir. Dolayısıyla gerçekleri düşünmek ve onlara demirden ellerle sıkı sıkı sarılmak şarttır.

ÜSLÛPLAR HAKKINDA DÜŞÜNME

"Üslûplar hakkında düşünme"ye gelince; bu düşünme biçimi, işin nasıl yapıldığı hakkında yapılan geçici bir fikir yürütmekten ibarettir. Üslûbu, işin türü belirler. Bu nedenle işin türü değiştikçe üslûplar da değişir. Üslûplar, zaman zaman birbirine benzeyebilirler. Bir tek üslûbun pek çok iş için yararlı sonuç verebildiği doğrudur. Ancak üslûp hakkında düşünülürken, o üslûpla yapılmak istenen işin türü hakkında fikir yürütmek gerekir. Üslûplar benzeşse de, bilinen herhangi bir üslûp, yapılmak istenen herhangi bir iş için geçerli olsa da işin türü hakkında akıl yürütmek şarttır. Bu nedenle başka üslûplar aramadan ve üslûpların birbiriyle benzeşmelerini göz ardı ederek hedeflenen üslûpla birlikte yapmak, istenen işin türünü de göz önünde bulundurarak düşünmek gerekir. Zira benzeşen üslûplar, bazen aktif olan üslûbun izini kaybettirebilir. Üstelik belli bir işte yararlı olduğuna inanılan bir üslûp, söz konusu işe girişmeyi engelleyebilir. Örneğin; bir fikrin propagandasını yapma üslûbu, bu fikre davet etme üslûbu ile benzeşmektedir. Her ikisi de bu fikrin insanlara sunuş biçimiyle ilgilidir. Ancak söz konusu benzeşme, hem davet hem de propaganda atılımlarını yanılığara sürükleyebilir. Davet üslûbunun kullanılması gereken yerde, propaganda üslûbu kullanıldığında uzun vadede başarılı olmak mümkün değildir. Aynı şekilde propaganda için davet üslûbunu kullanmak da başarıya götürmez. Çünkü davet üslûbu gerçekleri olduğu gibi anlatma ilkesine dayanır. Propaganda üslûbu ise, düşüncüyü süsleyip cafcıflı bir şekilde ambalajlamaktan ibarettir. Ancak sunuşun güzel bir şekilde yapılması, her ikisinin de ortak noktasını oluşturmaktadır. Örneğin demokratik sistemde halkın yöneticisini tayin etme biçimi, yöneticinin halk tarafından seçilmesidir. İslâmi sistemde de yöneticiyi tayin ederken bundan istifade edilebilir, yani yöneticiyi halk seçer. Fakat Müslümanların halifesinin tayin biçimi ya da üslûbu söz konusuysa, bu durumda Halifenin belli bir süre için değil de, sürekli tayin edilmesini

öngören İslâmi sistemin yönetim gerçeği üzerinde düşünmek gerekir. Başka bir ifadeyle, halifenin tayin biçimini şekillendirmek için düşünürken, İslâm'da yönetim biçiminin türünü göz önünde bulundurmak gerekir: Halifelîğe ehil adaylar ümmetin temsilcileri tarafından belirlenir ve onların dışındakilerin adaylıkları yasaklanır. Ardından halk, belirlenen bu adayların içinden istediğini seçer, daha sonra Müslümanların çoğunluğu tarafından halife olarak seçilen kişiye biat edilmesi istenir. Burada biat, halifenin tayin edilmesinin üslûbu değil, metodudur. Fakat biatın yapılaş şekli bir üslûptur. Bu nedenle bir yerde faydalı olan üslûp, bir başka eylemde faydalı olmayabilir. Fakat girişilen yeni eylemde izlenecek üslûbu tayin etmek için, düşünme atılımının hem eylem hem de üslûp çerçevesinde beraberce yürütülmesi gerekir. Kısaca bir eyleme girişirken, izlenecek üslûpla birlikte eylemin türünü de göz önünde bulundurarak akıl yürütmek şarttır.

Üslûp, eylemi yapmak için izlenen ve sürekliliği olmayan belli bir biçimin adıdır. Metot ise üslûbun aksine sürekli bir biçimi ifade eder. Metot, hiç bir zaman değişken değildir. Metotta ustaca bir düşünüşe gerek yoktur. Çünkü metot kesin ve şüphesizdir. Metodun ya kendisi ya da dayandığı temel kesindir ve kuşku götürmez. Fakat üslûp bir eylemi yapmak üzere kullanıldığında eylemi başarısızlıkla sonuçlandırabilir. Üslûp, değişkendir. Bu yüzden ustaca bir düşünüşe ihtiyaç duyar.

Bu açıdan üslûplar hakkında düşünmek, metotları düşünmenin daha üst konumundadır. Metodun çıkarımını usta akıl da normal akıl da yapabilir. Ancak üslûp, normal akıl tarafından kullanılrsa bile, çıkarımının yapılması için ustaca veya dâhi bir akla ihtiyaç vardır.

Demek ki metodun dâhi akıl tarafından ortaya konması şart değildir. Fakat üslûbun ister eğitimli ister eğitimsiz olsun, usta veya dâhi akıl tarafından üretilmesi şarttır. Çünkü üslûba ulaşmanın ilimle, bilgiyle ilgisi yoktur. Üslûbu elde etmenin yolu, düşünme eyleminden geçer. İnsanların, problemlerin çözümünde farklı düşüncelere sahip olmaları bundan kaynaklanmaktadır. Çünkü insanlar, problemleri birtakım üslûplarla çözerler. Mesela, bazı insanlar, herhangi bir problemi çözmeye kalkıştığında bu problemi çözmek kendisine zor geliyorsa, ya kaçış yolları arar ya acizliğini ilan eder ya da problemin çözümsüz bir problem olduğunu düşünür. Fakat aklını kullanan insan, bir probleme çözüm getirmek istediğinde önüne engeller çıkıyorsa, kullandığı üslûbu değiştirir. Problemi çözmekten kaçmaz, acizliğini ilan etmez ve ümitsizliğe de düşmez. Aklını kullanan kişi sabreder, problemi çözmek için kendine belli bir süre tayin eder veya yaygın bir deyimle zamana bırakır. Sonra da problemi çözene kadar düşünme yetisini tekrar tekrar harekete geçirir. Bu nedenle problemleri çözmeye zihniyetine sahip kişilerin çözemeyecekleri problem yoktur. Onlar her sorun için çözüm bulma gücüne sahiptirler. Çünkü problemleri çözmeye zihniyetine sahip kişi, zor ve çetrefil problemleri bile çözebilecek birtakım üslûpları meydana getirme konusundaki gücüne tam bir güven içindedir. Bu açıdan çeşitli üslûplar hakkında düşünmek, usta veya dâhi akılların özelliklerindedir. Zira problemlerin çözüme kavuşturulması, probleme hangi üslûpla yaklaşımda bulunulacağını düşünmeye bağlıdır.

ARAÇ-GEREÇLER ÜZERİNDE DÜŞÜNME

"Araç-gereçler hakkında düşünme", üslûplar üzerinde akıl yürütmekle aynı olup onunla iç içedir. Araç-gereçler hakkında düşünme, eylemlere girişmek üzere kullanılan maddi araçları ifade eder. Üslûpları çözmek, üslûplar hakkında fikir yürütmekten ibaret olsa da, çözüme götüren araçlar kullanılmadığı takdirde bu üslûpların hiç bir değeri yoktur. Gerçi araç-gereçler düşünme yoluyla algılanırlar, ancak herhangi bir aracı tanımak için en önemli unsur tecrübedir. Bu nedenle kullanacağı üslûbu düşünen kişi, kullanacağı araç-gereçleri de düşünmek zorundadır. Aksi takdirde araçlarla takviye edilmeyen üslûplardan bir sonuç elde edilemez. Çünkü araçlar, üslûpları elde etmenin temel parçalarıdır. Örneğin; düşmana karşı savaş taktiğinin, planının yapılması, bir üslûbun çizilmesidir. Her ne kadar yapılan işlem bir plan çizmek olsa da bir üslûptur. Söz konusu plan yüzde yüz doğru çizilse dahi, düşmanın elindeki silahtan daha güçlü bir silah kullanılmıyorsa, bu kesinlikle başarısız bir plandır. Düşman askerlerinden daha güçlü veya onların iki katı sayıyla savaşa girilse bile, bu plan başarısızlığa uğramaktan kurtulamaz. İşte burada ortaya konulan plan, bir üslûptur. Asker ve silah ise bu planın uygulanması için birer araçtır. Bu nedenle üslûpları düşünürken araçlar göz ardı edilirse veya eldeki araçlar işlenen üslûbu uygulayacak tarzda olmazsa, kişinin üslûp hakkında kafa yormasının bir değeri yoktur. Çünkü araçlar, ancak üslûpla birlikte göz önünde bulundurulduklarında

ve izlenen üslûbu uygulamaya müsait olduklarında sonuç verebilirler. Bu açıdan üslûplar hakkında düşünmeden araçlar hakkında düşünmeksizin doğru olmadığı gibi, aynı şekilde araçlara ilişkin düşünme eyleminin izlenen üslûbun ışığında yürümemesi de doğru değildir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, üslûplar zaman zaman düşünen kişinin gözünden kaçabilir. Fakat düşünen kişi araçları kolay kolay algılamaz. Çünkü üslûplar hakkında sadece düşünmek, bir karar vermek için yeterlidir. Fakat araçlar hakkında sadece düşünmek yetmez. Araçlar hakkında düşünmenin yanı sıra, bu araçları denemeye tabi tutmak da gerekir. Çünkü aracın sağlıklı olup olmadığı ve kullanılan üslûp türüne uygun olup olmadığı ancak denemeyle anlaşılabilir. Buna örnek olarak sanayileşmemiş ülkeler verilebilir. Sanayileşmemiş ülkeler, silah ihtiyaçlarını sanayileşmiş ülkelerden karşılarlar. Onların satın almış oldukları bu silahların eğitimini yine sanayileşmiş ülkelerin askeri uzmanları üstlenir. Bunlar, sanayileşmemiş ülkelerin orduları tarafından denenmiş, tescil edilmiş silahlar değildir. Dolayısıyla söz konusu ülkeler ne kadar plan-proje yaparlarsa yapsınlar, yaptıkları plan tarzına uygun araç ve gereçleri tayin etmiş olmazlar. Gerçi bu ülkelerin silahlı kuvvetleri askeri eğitimlerini sanayileşmiş ülkelerden sağlarlar, ancak askeri eğitim, planlama ve benzeri askeri konular, birer üslûptur. Bu üslûpları ortaya koymak için düşünmek yeterlidir. Araçlarda ise sadece düşünmek yetmez. Düşünmenin yanı sıra bir de bu araçları denemeye tabi tutmak gerekir.

Bir doktrini halka veya ümmete yaymak amacıyla bir oluşum veya parti kurmak ve bu doktrini iktidarı ele geçirme amacıyla uygulama hedefini ele alalım. Söz konusu oluşum veya partiye sadece bilim adamları ya da toplumda belli bir ağırlığı olan kişiler üye olsalar ve kendilerini bu yola adanarak, hedeflerini gerçekleştirmeleri mümkün değildir. Çünkü bilim adamları partinin doktrinini yaymada başarılı olsalar bile, iktidarı yüklenmede başarılı olamazlar. Aynı şekilde toplumda belli bir ağırlığı olan kimseler iktidarı yüklenmede başarılı olsalar bile partinin doktrinini yaymada başarısız olurlar. Bu iki gruptan her hangi birinin veya her iki grubun partide çoğunluğa sahip olması, partinin ömrünü kısaltacak, hedefine ulaşmada engel teşkil edecek ve yok olana kadar partinin erimesine neden olacaktır. Çünkü bu araçlar -yani bilim adamları ve toplumda belli bir ağırlığı olan kişiler- teori yoluyla uygulamaya konmuş düşüncelerdir. Halbuki teorinin yanında bir de pratik, yani tecrübe gerekiyordu. Parti kurmaya ilişkin tarihsel gerçekler de, araçları kullanırken, teorinin yanında pratiğin de düşünülmüş olduğunu göstermektedir. Bu konuda tarihsel gerçekleri göz önünde bulundurarak gerçeklere uygun araçlar kullanmak ve araçlara uygun üslûplar ortaya çıkarmak verimli bir eylem olacaktır. Tarihsel gerçekler belli bir düşünce üzerinde kurulan bir oluşumun, düşüncelerini yayıp onları uygulamaya geçirmek üzere iktidar olabilmesi için fertlerden çok halka veya ümmete yönelmenin zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu oluşum, ortaya attığı düşüncüyü benimseyen herkesi kabul etmeli, eğitim seviyesi ve konumuna bakmadan halktan veya ümmetten bir fert olarak ona kucak açmalıdır. İşte oluşum veya partinin başarılı olması ve hedefini gerçekleştirmesi ancak bu şekilde garanti altına alınabilir.

O halde araçlar, üslûp düşüncesinden soyutlanmış olarak ele alınıp denemeye tabi tutulmadığında kişiyi yanılgıya götürebilir. Bu nedenle üslûpları düşünmenin yanında araçlar hakkında da fikir yürütmek gerekir. Bunun yanında araçlardan başarılı bir sonuç almak ve belirlenen hedefleri gerçekleştirmek için bu araçların denemeye tabi tutulması şarttır. Başka bir ifadeyle, araçları kullanan üslûpların verimli olması için bu işlem kaçınılmazdır.

AMAÇLAR ve HEDEFLER ÜZERİNDE AKIL YÜRÜTME

Amaçlar ve hedefler üzerinde akıl yürütmek, her şeyden önce kişinin ne istediğini, neyi amaçladığını belirlemesidir. Amacın ve hedefin tespit edilmesi, düşünme eyleminin yürütülmesi için şarttır. İnsanın neyi istediğini belirlemesi o kadar da kolay değildir. Geri kalmış toplumlar, ne istediğini bilmeyen toplumlardır. Bu toplumların içinde amaç ve hedeflerini tayin edebilenler nadirdir. Aynı şekilde "düşük-düşünce"li bütün bireyler ve "yüksek-düşünce"li birçok insan, ne istediklerini tayin edememektedirler. Hatta bunların içinde ne istediklerini tayin etmekten aciz kimseler de vardır. Halklar ve ümmetler ise bariz bir şekilde toplumsal faktörü meydana getiren kitle görüntüsüne veya onların deyimiyle kitle içgüdüsüne sahip olduklarından onlara gelenekler egemendir ve genellikle düşüncelerin içine derinlemesine girmezler. Bu sebepten dolayı yanlış fikirler edinirler ve sonuç olarak

doğru olmayan bilgilere sahip olurlar. Bir amaçları olmaksızın veya kendileri için bir amaç tayin etmeksizin hareket ederler ve kendi amacını belirleyememe hastalığına mahkum olurlar. Öte yandan tıpkı toplumlar gibi fertler de bir amaca yönelmedikleri için, amaçlarla, hedeflerle ilgilenme zahmetine katlanmazlar. Düşüncelerini belli olmayan bir yöne yönettikleri için de verimli olamazlar. Düşüncenin verimli hale getirilmesi için amaçların ve hedeflerin belirlenmesi şarttır. Zaten düşünme ve eylem belli bir amaç için vardır. Bu nedenle her insan düşünür, fakat her insan hedeflerini gerçekleştiremez.

Amaçlar ve hedefler, insanların farklı durumlarına göre değişiklik arz ederler. Sözelimi toplumun amacı, tatminin her çeşidini gerçekleştirmektir. İlkel bir halkın amacı, durumunu olduğu gibi muhafaza etmektir. Gelişmiş halkın amacı ise durumunu iyileştirmek ve bu yolda gerekli olan değişimi sağlamaktır. Aynı şekilde "düşük düşünce"li bireyin amacı, dinamik enerjisini tatmin etmektir. "Yüksek düşünce"li halkın amacı ise, gereksinim duyduğu bütün tatmin türlerini iyileştirmektir. Görüldüğü gibi insanların düşünme düzeyleri farklılık gösterdikçe amaçlar ve hedefler de değişmektedir. Fakat fertlerde ve toplumlarda amaç ve hedefler ne olursa olsun, bu hedef ve amaçları gerçekleştirme yolunda sabretmek ve ciddi bir şekilde onların izini sürmek, ancak kısa vadeli amaçlar ve kolay hedefler için geçerlidir. Mesela; sadece açlığı gidermek, çok kısa bir zaman diliminde olmasa da kolay bir amaçtır. Bu nedenle açlığa dayanma gücü insandan insana değişiklik gösterse de, hemen hemen her insanda vardır. Siz de bütün insanlar gibi karnınızı doyurma, ailenizin geçimini sağlama, mülk edinme, huzur vs. peşindediniz. Çünkü bunlar, insanlar için birer amaçtır ve onları gerçekleştirme arzusu herkeste mevcuttur. Fakat kalkınmaya veya halkınızı kalkındırmaya çalışmanız, kendi konumunuzu veya halkınızın, ümmetinizin konumunu yükseltmeye çaba göstermeniz de birer amaçtır. Ne var ki bu amaçların gerçekleştirilmesi sabır ister, ciddi bir biçimde işin peşini bırakmamayı gerektirir. Her insan, bunu yapabilecek kabiliyette değildir. Belki bu yolda yürümeye başlarsınız, fakat önünüze çıkan engeller ve tahammülsüzlük, amacınızı gerçekleştirmeden sizi pes ettirebilir. Belki çabalayıp çırpınmaya devam edersiniz, fakat işin içinde ciddiyet olmadığı için, önünüze engeller, tahammülsüzlükler çıkmaya bile, amacınıza ulaşamazsınız. Çünkü ciddiyetten yoksun bir seyir halinde olmanız, sizi bu hale getirmiştir. Özellikle büyük hedefler her şeyden önce ciddiyeti, tahammülü ve pes etmeden iz sürmeyi gerektirir.

Fertler topluluklardan, yani halk ve ümmetten daha fazla sabretme gücüne sahiptirler. Çünkü fertlerin görüş açısı, topluluklarınkinden daha açık ve daha güçlüdür. Zira topluluk oluşları düşüncelerini ve görüş açılarını zayıflatır. Bu nedenle bir kişinin görüş açısı iki kişininkinden daha güçlüdür. İnsan sayısı ne kadar çoğalırsa, görüş açısı da o denli azalır. Dolayısıyla halkların önüne uzak hedefler koymak doğru değildir. Çünkü toplum olarak halklar bu hedefleri gerçekleştirmenin peşine düşmezler. Bu yolda bir hareket gösterebilirler bile, işin içinde ciddiyet olmayacağı için hedeflerine ulaşamazlar. Bütün bunlar gösteriyor ki; halkların önüne konan hedef, gerçekleştirilmesi mümkün, kısa vadeli bir hedef olmalıdır. Kısa vadeli bir hedef, başka kısa vadeli hedefler doğuracaktır. Dolayısıyla gerçekleştirilmiş olan her hedef, başka hedefler için bir alt basamak oluşturacak, böylece yeni hedeflerin gerçekleştirilmesi mümkün olacaktır. Zira topluluk, ferde nazaran mümkün olanı görmeye daha yatkındır. Fakat büyük zorluklara dayanma gücü daha azdır. Halklar, aklen mümkün olanı hedefleyemezler. Halklar, ancak fiilen mümkün olanı algılayıp gerçekleştirmeye çalışabilirler. Fakat fertler öyle değildir. Genellikle fertler, aklen mümkün olanın fiilen de mümkün olabileceğini algılayabilirler ve uzun vadeli düşünebilirler. Bunun yanı sıra fertler, zorluklara ve engellere karşı daha fazla direnebilirler. Zira fertler, uzun vadede mücadele edebilme gücüne sahiptirler.

İster millet ve halklar için, ister fertler için ortaya konmuş olsun, amaçların ve hedeflerin gerçekleştirilmesi nesiller boyu sürmemeli, insan gücünü aşan bir mücadeleyi gerektirmemeli ve var olmayan veya temin edilmesi mümkün olmayan araçları gerektirecek türden olmamalıdır. Aksine bir kuşağın gerçekleştirebileceği türden olmasının yanı sıra, var olan veya temin edilmesi mümkün olan araçlarla her hangi bir insanın çabasıyla gerçekleştirilebilecek bir hedef olmalıdır. Çünkü amaç, kişinin peşine koştuğu bir hedefdir. Kişi bu hedefi gerçekleştirebileceğine inanmazsa, kendinde çaba gösterme gücünü bulamaz. Kişide hedefi gerçekleştirme isteği bulunduğu sürece hedefin gerçekleşmesi için gerekli araçların var olması gerekir. Aksi takdirde çaba gösteriyormuş gibi davransa ve kendini buna inandırsa bile mücadelesi sekteye uğrar. İnsan, gücü nispetinde mücadele eder. İnsanın mücadele edecek kadar gücü yoksa, asla mücadele edemez. Çünkü insan, gücünü aşan yükümlülükleri yerine getirmekle mükellef değildir. Dahası, gücünü aşan yükümlülükleri zaten yerine getiremez. Bu da

gösteriyor ki hedefler ne denli uzun vadeli olursa olsun, insanlardan herhangi birinin elindeki mevcut araçlarla gerçekleştirebilecek türden olmalıdır.

O halde her şeyden önce düşünmenin veya eylemin hangi amaçla yapıldığını tespit etmek gerekir. Belirlenen hedef, görme organı veya basiretle algılanabilir, aklen ve fiilen gerçekleştirilebilir olmalıdır. Algılanamayan, gerçekleştirilmesi aklen ve fiilen mümkün olmayan bir hedef, hedef olma özelliğini yitirir. Nasıl ki fertler düşünme eyleminde bulunurken ve çalışırken bir hedefe ihtiyaç duyuyorlarsa, halkların ve ümmetlerin de bir hedefe veya hedeflere ihtiyaçları vardır. Ancak halkların ve milletlerin hedefi uzun vadeli olmamalı, aksine kısa vadeli olmalıdır. Hedefler ne kadar kısa vadeli olursa, o kadar verimli, düşünce ve eyleme o kadar elverişli olur. Halkların ve milletlerin kendileri için hedef çizmeleri tasavvur edilemez, ama halkların ve ümmetlerin sahip olduğu yaygın düşünce ve görüşleri vardır. Bunlar birtakım inançlara sahiptirler. Demek ki halkları ve ümmetlerin sahip olduğu düşünceler, görüşler ve inançlar vardır. Aynı şekilde birtakım düşünce, görüş ve inançlardan veya hayat tecrübelerinden tatmin olamama ve gereksinimlerini doyuramamaktan kaynaklanan hedefler, halklara ve ümmetlere hakim olur. Böylece toplumlarda birtakım hedefler oluşur. Mahrumiyetin üstesinden gelme ve tatmin olma ihtiyacını giderme gibi. Halklar ve ümmetler, toplum olarak birtakım hedeflere karar veremeseler de birtakım hedefleri vardır. Ancak bu hedefler, aklen değil, fiilen gerçekleştirilebilir türdendir.

Amaç ve İdeal

Bu arada "amaç" ile "ideal" arasındaki farka dikkat etmek gerekir. "İdeal", amaçların son aşaması, yani "gayelerin gayesi"dir. İdeali gerçekleştirmek için, bu yolda sürekli çaba göstermek yeterlidir. Üstelik fiilen gerçekleştirilebilir olması da gerekmez. İdealin aklen gerçekleştirilebilir olması yeterlidir. İdealin kendisi de bir amaç olmasına rağmen, amaçtan farklıdır. Amaç eylemden önce ve eylem sırasında amacın ne olduğunu bilmeyi, gerçekleştirilmesi için yoğun bir çaba sarf etmeyi ve fiilen gerçekleşene kadar bu çabadan yılmamayı öngörmektedir. İdeal ise, düşünce ve eylem esnasında sadece göz önünde bulundurulur. Çünkü bütün düşünce ve eylemler, ideali gerçekleştirmek içindir. Örneğin; "Allah'ın rızasını kazanmak" her Müslümanın ve Müslüman toplumun idealidir. Gerçi bazıları cennete girmeyi bazıları da cehennem azabından kurtulmayı ideal olarak görebilir. Ancak cennete girme veya cehennem ateşinden kurtulma gibi hususlar her ne kadar "gayelerin gayesi" olsalar da, ideal kapsamına girmezler ve "ideal" diye adlandırılmazlar. Zira cennete girme ve cehennem azabından kurtulma, kendilerinden önceki amaçların bir üst amacıdır. Bu üst-amaçlardan daha üst amaçlar da vardır. Ancak ideal her ne kadar "gayelerin gayesi" ise de kendisinden sonra bir gaye yoktur. Çünkü ideal, en son gayedir. Yani kendisinden sonra bir gayenin olmadığı en son gaye, Allah'ın rızasını kazanmaktır. Bu nedenle Müslümanın ideali, Allah'ın rızasını kazanmaktır. Bundan dolayıdır ki bazı takva erbabı mübarek kişiler için şöyle denmiştir: "Suheyb ne iyi kuldur! Eğer içinde Allah korkusu olmasaydı, ona isyan etmekten geri kalmazdı." Suheyb'in Allah'a isyan etmemekten amacı, günahlara karşılık Allah'ın vereceği ceza korkusu değildir. Onun amacı, Allah'ın rızasına kavuşmaktır. İşte Allah'ın rızasını kazanma isteği, içinde Allah korkusu olmasa da onu günahattan korur. Zira Allah'ın azabından korktuğu için değil, Allah'ın rızasını kazanmak için günah işlemez. Öyleyse Müslümanların ideali, ne cennete girmek ne de cehennem azabından kurtulmaktır. Müslümanın ideali, Allah'ın rızasına ulaşmaktır.

O halde ideal, "gayelerin gayesi" olması itibarıyla sonuçta bir gaye, bir amaç olmasına rağmen, gaye ve hedeften farklıdır. Düşünmede ve eylemde, neyin amaçlandığı belirlenmelidir derken, idealden söz edilmemektedir. Bu ifadeden kastedilen, fiilen gerçekleştirilebilir olan amaçtır. Gerçekleştirilmek istenen amaçtan sonra bir veya birtakım amaçlar gelse bile kastedilen budur. Zira amaç belli olmalı, gelecek kuşaklar tarafından değil, mevcut şahıslar tarafından gerçekleştirilebilmeli ve araçları kolayca elde edilebilecek nitelikte reel ve pratik olmalıdır. Çünkü amaç, ideal değildir. Amaç, ideali gerçekleştirmek için izlenen hedeftir. Bütün bunlar, amaç hakkında düşünme eyleminin reel ve pratik bir düşünme biçimi olmasını zorunlu hale getirmektedir. Kısaca amaç ve hedef, söz konusu amaç ve hedefin peşinde koşan kişi tarafından gerçekleştirilebilir nitelikte olmalıdır.

Burada akla şöyle bir soru gelebilir: Kuşkusuz milletlerin ömrü bir tek nesille değerlendirilemez. Milletin ömrü ancak nesillerle değerlendirilebilir. Dolayısıyla milletin geleceği, gelecek kuşaklar tarafından gerçekleştirilebilecek şekilde uzun vadeli planlanmalıdır. Öyleyken nasıl oluyor da hedefin, ancak onu gerçekleştirmeye çalışan kişiler tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğini ileri sürebiliyorsunuz?

Milletlerin ömürleri sanıldığı gibi ne kuşaklar ne de çağlarla değerlendirilebilir. Milletlerin ömrü ancak onar yıllık zaman dilimleriyle değerlendirilebilir. Çünkü millet, on yıllık bir süreçte ancak değişime uğrar veya bir halden başka bir hale intikal eder. Düşünme ve eylemin ciddi ve disiplinli olması şartıyla, ümmete pratik düşünceyi bir neslin ömrü zarfında vermek pekâlâ mümkündür. Ne kadar direnirse dirensin, bu süre zarfında pratik düşünce ümmetin bünyesine yerleştirilebilir. Bu nedenle milletin nesillere veya yüzyıllara ihtiyacı yoktur. Bir düşünce veya eylemin millette verimli olması için, en az on yıla ihtiyaç vardır. Çünkü milletin dönüşümü, ancak on yıl zarfında sağlanabilir. Ancak ülke, düşman işgali altındaysa on yıldan daha fazla zaman dilimine ihtiyaç vardır. Bu zaman dilimi, düşmana karşı direnişi de dahil edersek, otuz yılı geçmez. Bu nedenle düşünce, hareket veya eylemi mevcut kuşaklar tarafından yapılması ve amacın gelecek kuşaklara bırakılacak biçimde planlanmaması gerekir. Zira amaç, bu amacın peşinde koşan mevcut kişilerin gerçekleştirebileceği türden olmalıdır. Amaç hakkında düşünmenin şartı da budur. Zira amaç, onu güdenler tarafından gerçekleştirilmezse, amaç olmaktan çıkar.

Günümüzde olduğu gibi millet için planlar yapıp gelecek kuşakların bu planları gerçekleştirmesini sağlamak, hedef ve amaç kapsamına girmez. Dahası, bunlar "belirlenmiş fikirler" olarak da kabul edilemezler. Bu planlamalar, genel fikirleri ifade ederler. Bir amaç olarak değil de varsayım yoluyla çizilirler. Bu nedenle de amaç olarak kabul edilemezler. Bunları, varlığı varsayılan genel fikirler olarak telakki etmek gerekir. Amaç ise, herkesin gerçekleştirmeye çalıştığı eylemdir. Bunun dışında ortaya konan şeyler, varsayım ve teoriden öteye geçemezler.

DÜŞÜNME TÜRLERİ

Düşünme eylemi, üç kategoriye ayrılır:

- a-** Yüzeysel (sathi, üstünkörü) Düşünme
- b-** Derin Düşünme
- c-** Aydın Düşünme

Yüzeysel Düşünme

Yüzeysel düşünme, halkın düşünme biçimidir. Derin düşünme, bilim adamlarında olur. Aydın düşünme ise, genellikle liderlerin, bilim adamlarının ve halk içinde aydın düşünebilen herkesin düşünme şeklidir.

Yüzeysel düşünme, vakıanın beyne taşınmasından ibarettir. Bunun dışında başka bir araştırma yoluna gidilemez. Vakıayla ilintili olan şeyler, his yoluyla algılanarak, söz konusu hiss ile ilgili bilgiler arasında bağlantı kurulmaz. Yüzeysel düşünmede vakıa sadece beyne taşınır ve ardından yüzeysel bir hüküm verilir. Bu düşünme biçimi genellikle topluluklarda, düşük fikirli insanlarda ve zeki olup da eğitimsiz ve kültürsüz olan kişilerde yaygındır.

Yüzeysel düşünme, halklar ve milletler için bir afettir. Halklar ve milletler, yüzeysel düşünmeyle sorunsuz bir hayat yaşayabilirler fakat kalkınmaları, dahası fikren müreffeh bir hayat yaşamaları mümkün değildir. Yüzeysel düşünmenin sebebi, insandaki hissin, bilginin veya insan beyninin sahip olduğu bağlantı kurma özelliğinin zayıf olmasıdır. Bu nedenle yüzeysel düşünme, insanın doğal düşünme biçimi olarak değil, ilkel düşünme biçimi olarak kabul edilebilir. Zira his ve bağlantı kurma gücü her insanda aynı değildir. Aynı şekilde insanlardaki bilgi miktarı da -bu bilgiler ister eğitimle

ister hayat tecrübeleriyle elde edilmiş olsun- farklıdır. bu demek oluyor ki insan, sahip olduğu his, bağlantı kurma ve bilgilerin gücü oranında düşünür. Yaratılıştan zayıf olan ya da sonradan zaafiyete düşen azınlığı saymazsak, insanların genelinde beyin ve onun sahip olduğu bağlantı kurma özelliği güçlüdür. Genelde insanlar, okuma-yazma bilmeseler dahi, her gün bilgilerine yeni bilgiler ekleyerek bilgilerini yenilerler. Öyle istisna tipler vardır ki hiç bir şey dikkatini çekmez. Aldıkları eğitimle veya okuduklarıyla, sahip oldukları bilgileri değerlendiremezler. Aslında yüzeysel düşünme, insanın doğasına aykırıdır. Ancak fertlerin yüzeysel düşünme alışkanlıkları yüzeysel düşünmenin getirdiği sonuçlardan hoşnut olmaları ve kapasitelerinin üstündeki şeylere ihtiyaç duymamaları, onlarda yüzeysel düşünmeyi alışkanlık haline getirmiştir. Bu alışkanlığın sonucu olarak da bu tarzda düşünmeye devam edip adeta onun zevkini sürerler.

Topluluklarda ise; -topluluk olmaları hasebiyle- düşünme yetilerinin eksik olmasından dolayı, yüzeysel düşünme baskındır. Söz konusu topluluk, yaratıcı düşünürlerden oluşan bir topluluk olsa bile bu böyledir. Dolayısıyla yüzeysel düşünme, insan hayatına egemendir. Halk veya ümmetin içinde olağanüstü his, bağlantı kurma gücüne sahip insanlar olmasaydı, her hangi bir kalkınmadan veya maddi ilerlemeden söz edilemezdi.

Topluluklarda yüzeysel düşünmenin tedavisi yoktur. Buna karşın toplumların karşı karşıya kaldığı vakıa ve olayların düzeyini yükselterek, onları yüce fikirler ve bilgilerle donatarak düşünce düzeylerini yükseltmek mümkündür. Bu durumda bile düşüncelerinin düzeyi yüksek olmasına rağmen, yine de yüzeysel kalmaya devam ederler. Yani halk ve ümmetin aydınca düşünmesi mümkündür. Fakat her halükarda düşünme biçimleri yüzeyseldir. Aynı şekilde topluluklar, ne kadar ilerleme kaydetseler de derin veya aydın düşünemezler. Çünkü topluluk için -topluluk olması hasebiyle- araştırmada derinleşmek veya aydın düşünmek diye bir şey söz konusu değildir. Topluluğun düşünme düzeyini yükseltmek için, topluluğun düşünme biçimi yerine, onun duyularıyla hissettiği vakıa, olay ve olgulara eğilmek gerekir. Toplumun vakıaya bakış açısı, vakıayla ilgili sahip olduğu bilgiler, ancak bu şekilde çözüme kavuşturulabilir. Gerçi bu durumda bile yüzeysel düşüncenin ancak düzeyi yükseltilmiş olur. Toplumun yüzeysel düşünceleri kökten yok edilemez. Ancak düzeyin yükselmesi, hareketlerine yansır.

Bireyler Yüzeysel Düşünceden Nasıl Kurtarılır?

Fertlerde yüzeysel düşünmeyi yok etmek, hafifletmek veya hiç olmazsa en alt seviyeye indirmek mümkündür. Bu ise üç aşamada gerçekleştirilebilir:

a- Eğitip kültür aşılıyarak, düşünme biçimlerinin ne kadar yüzeysel ve kof olduğunu göstererek yüzeysel düşünme alışkanlıklarını yok etmek,

b- Birçok olaylar görüp geçirerek tecrübe edinmelerini sağlamak ve sürekli değişken, kaypak vakıayı izleyip onu duyularıyla hissetmesine ön ayak olmak,

c- Yaşadıkları hayatın farkında olmalarını ve hayata ayak uydurmalarını sağlamak.

Bu üç aşama bittikten sonra insanlar yüzeysel düşünme alışkanlıklarından vazgeçerler veya bu yüzeysellik kendiliğinden onları bırakır. Ümmet içinde bunu başarabilen fertler çoğaldıkça, ümmetin fikren kalkınması da bu oranda kolay ve kısa vadeli olur. Fertler, ümmet içinde yaşamalarına ve mevcut bilgileri elde edip mevcut vakıa ve olayları duyularıyla algılamalarına rağmen içinde buldukları zamanı aşamalar hatta bireyi oldukları ümmetten farklı olamazlar. Ancak bireyler bağlı oldukları ümmeti aşabilirler, onu bir durumdan başka bir duruma taşıyabilirler. Çünkü fertler, doğru, kesin ve şüphesiz fikirleri ve görüşleri kabul ederek ve çeşitli görüşleri birbirinden ayırt edip görüş olgusunu kavrayarak huzurlu hayatı gerçekçi bir şekilde kafalarında canlandırabilirler. Kişi, kesin ve doğru fikirleri ve görüşleri elde edip bunları birbirinden ayırt ettiğinde, onda, düşünsel his, yani bilgi, kavrayış ve söz konusu his mantığından doğan salt bir his meydana gelir. Gerçi bireyler de tıpkı diğer insanlar gibi duyu organlarına ve beyne sahiptirler. Onları diğer insanlardan ayıran, beyinlerindeki bağlantı kurma yetisinin güçlü olması ve his ile ön bilgiler arasında doğru bir bağlantı kurarak olayları ve olguları hemcinslerine göre daha fazla özümseyip kavramalarıdır. Bu kavrayışın sonucu olarak da bireylerde his mantığını geliştiren bir faktör olan düşünsel his oluşur. Bu nedenle fertler, yüzeysel

düşünmeyi terk etme açısından topluluklara göre daha avantajlıdır. Fakat bu yeteneklerini topluluklar benimsemedikçe, fertlerin sahip olduğu bu avantajın hiç bir değeri olmaz.

Görüldüğü gibi yüzeysel düşünme fertler aracılığıyla tedavi edilmektedir. Fertlerin elde ettiği fikirleri topluma yaymak tedavinin bir ayağını meydana getirirken, toplumu aynı anda pek çok yeni hadiselerle, yüce fikirlerle baş başa bırakıp bunları algılamasını sağlamak ise diğer ayağını oluşturmaktadır. Fertleri yüzeysel düşünmeden kurtarmadan bu yolda doğrudan doğruya topluma eğilmenin bir değeri olmaz. Aynı şekilde fertlerin bu düşünmeden kurtulmasını sağlamaya çalışırken, toplumu göz ardı etmemek gerekir. Zira fertler, ümmetin ayrılmaz parçalarıdır. Ümmet, hayatta aralarında belli bir bağ olan insanlar topluluğundan meydana gelir. Halk ise aynı kökenden gelip, bir arada yaşayan insanlar topluluğudur. Fertler hem halkı hem de ümmeti oluştururlar. Dolayısıyla tüm insanların yüzeysel düşünmeyi terk edebilmesi için, bu yoldaki çabanın aynı anda hem bireylere hem de ümmete yönelik olması gerekir.

Derin Düşünme

"Derin düşünme" ise, akıl yürütmede derinleşmektir. Başka bir ifadeyle vakıayı sezme ve anlamak amacıyla hisle bağlantısı sağlanan bilgilerde derinlik meydana getirmektir. "Derin düşünme"de, "yüzeysel düşünme"de olduğu gibi sadece his ve hissetmenin bağlantı kuracağı ilk bilgiler yetmez. "Derin düşünme"de, vakıaya yönelik his, tecrübe veya hissetmenin tekrarlanması yoluyla sürekli yinelenir. İlk bilgilerin yanı sıra başka bilgiler de devreye sokulur. Ayrıca gözlemlene, gözlem veya bağlantı kurma işleminin tekrarlanması yoluyla, vakıayla bağlantı kurma işlemi sürekli yinelenir. İşte derin düşünceler, bu tür his, bağlantı kurma işlemi ve bilgilerden doğmaktadır. Elde edilen bu düşünceler, "gerçek" düşünceler olabileceği gibi, "gerçek olmayan" düşünceler de olabilir. Fakat önemli olan, "derin düşünme"yi meydana getiren yukarıdaki işlemin tekrarı ve bunun kişide alışkanlık haline gelmesidir. Zira derin düşünme demek, ilk his, ilk bilgiler ve ilk bağlantı kurma işlemiyle yetinmemektir. Derin düşünme, yüzeysel düşünmenin bir üst derecesidir. Bu düşünme biçimi, bilim adamları ve düşünürlerin düşünme biçimidir. Fakat ilim tahsil edenler de derin düşünebilirler. Kısaca derin düşünme, his, bilgi ve bağlantı kurmada derinleşmektir.

Aydın Düşünme

"Aydın düşünme" ise, "derin düşünme"nin yanı sıra doğru sonuçlara varmak için, vakıayla ilgili ne varsa hepsini birlikte düşünmektir. Derin düşünme düşünmenin kendisinde derinleşmektir. Aydın düşünme ise, düşüncenin derinleştirilmesiyle birlikte, düşüncenin etrafında ve onunla ilgili olan her şey hakkında, düşünme eylemini harekete geçirmeyi öngörür. Aydın düşünmede amaç doğru sonuçlara ulaşmaktır. Bu açıdan aydın düşünme, aynı zamanda derin düşünmeyi de kapsar. Bu nedenle aydın düşünme yüzeysel düşünmeden doğmaz. Ancak derinlemesine yapılan her düşünme aydın düşünme değildir. Örneğin; atom bilgisini atom parçacığını, kimyager maddenin bileşimini incelerken, fıkıhçı hükümler çıkarıp konular ortaya koyarken, konuları derinlemesine araştırıp incelerler. Bu derinlik olmasaydı, göz kamaştırıcı sonuçlara ulaşamazlardı. Buna rağmen, saydığımız kişiler aydın düşünmeye sahip kişiler olarak nitelenemez. Atom bilgisinin bir tahtaya, yani haça dua ettiğini görürseniz şaşırmasınız. Halbuki en basit aydın düşünme bile bu tahta parçasının ne fayda ne de zarar verdiğini ve onun ibadet edilecek bir varlık olmadığını gösterecektir. Kelli felli bir kanun adamının kendisini, kendisi gibi bir insan olan papaza teslim edip günah çıkarttığını görürseniz şaşırmayın. Çünkü hem atom bilgisini hem de kanun adamı ve onların emsallerinin düşünme biçimleri aydınca değil, derindedir. Aydın düşünmüş olsaydılar, tahtaya ibadet etmezler, papazlara inanıp onlara günah çıkartmazlardı. Gerçi derin düşünen kişi, düşünme eylemini hangi şey hakkında derinleştirmişse, sadece o şey hakkında derin düşünmüş olur. Mesela atom bilgisini atomun parçaları, kanun adamı ise yasalar konusunda derinleşir. Her birinin kendi alanı dışındaki konularda düşünme gücü zayıftır.

Bu düşünce doğrudur. Ancak, şu gerçeğin altını çizmek gerekir. Düşünen kişinin derin düşünmeyi alışkanlık haline getirmesi, kendi alanı dışındaki çoğu konularda, özellikle "büyük düğüm"

veya kişinin hayata bakış açısı ile ilgili hususlarda da derinleşmesini sağlar. Ne var ki kişinin düşünme biçiminde, aydın düşünme bulunmadığı takdirde derin, yüzeysel, hatta düşük düşünme biçimi onda adet haline gelir. Dolayısıyla derin düşünme, tek başına insanı kalkındırmak ve onun düşünce düzeyini yükseltmek için yeterli olmaz. İnsanın düşünce düzeyinin yükselmesi için, düşüncesinin aydın düşünmeden nasibini alması gerekir.

Aydın düşünme, düşüncenin pozitif bilim, hukuk, tıp vb. dallarında doğru sonuçlar elde etmek için zaruri olmasa da, kişinin düşünce düzeyini yükselterek düşünen kişiler üretmek için zorunludur. Bu bakımdan ümmet; pozitif bilimciler, fakihler, hukukçular, doktor ve mühendislerle kalkınmaz. Ümmet, ancak aydın düşünen kişilerle kalkınabilir. Aydın düşünebilmek için eğitilmiş olmak şart değildir. "Deve gübresi devenin varlığını, ayak izi yürüyüşünü gösterir" diyen bir bedevi, aydın düşünüyordur. Aynı şekilde, "şüphesiz sürekli tetikte olmak, insanı kaçınılmaz sondan kurtarmaz. Sabır ise zafer elde etme araçlarından bir tanesidir" diyen hatip de aydın düşünen biridir. Fakat:

"Halife öldü, ey sakaleyn (insanlar ve cinler)!

Onun ölümünden öyle etkilendim ki,

Ramazan'da orucumu bozdum sanki" şeklindeki mısraları seslendiren şair, fakih bir muallim olsa bile aydın düşünen biri değildir. Yine "Hikmetin başı, Allah korkusudur" diyen filozof da aydın düşünen biri değildir. Çünkü hikmetin başı, Allah korkusu değil, Allah'ın varlığını idrak etmektir. Aydın düşünmek için bilim veya hikmete ihtiyaç yoktur. Aydın düşünmek için derin düşünmek, doğru sonuçlara ulaşmak için de düşünülen konu hakkında etraflıca düşünme eyleminde bulunmak gerekir. Bu açıdan okuma-yazma bilmeyen bir ümmi aydın olabileceği gibi, ilim tahsil eden veya eğitim görmüş bir kimse de aydın olabilir. Aydın düşünen kişi, düşünürken düşüncesi aydın düşünceden nasibini almış kişidir. Mesela; siyasetçi ve lider aydın düşünen kişilerdir. Fakat bunların düşüncelerindeki aydınlık, düşündükleri zaman aydın düşünmeden nasiplerini aldıklarında ortaya çıkar. Bu nedenle üstün düzey lider ve siyasilerin bir tahta parçasına dua etmeleri ve onlardan daha az aydın düşünebilen insanlara günah çıkartmaları, onlardan bağış dilenmelerine şaşmamak gerekir. Çünkü onların bu hareketlerinde ne derin düşünme ne de aydın düşünme söz konusu değildir. Onların bu hareketleri gelenek ve göreneklerden ya da hile ve iki yüzlülüğün kaynaklanmaktadır. Bunlar da derin veya aydın düşünmenin göstergeleri değildir. Aydın düşünen kişi, hile ve iki yüzlülüğe baş vurmadığı gibi, onda töreler ve gelenekler de egemen olmaz.

CİDDİYET

Bir başka nokta, ister yüzeysel ister derin veya aydın düşünsün, düşünen kişinin düşünme eyleminde bulunurken "ciddi" olması gerekir. Gerçi yüzeysel düşünen kişinin düşünme eylemindeki yüzeysellik, ciddi düşünmesine elverişli değildir. Ancak yüzeysel düşünen kişi bile anlamsız, saçma eylem ve geleneklerden kendini uzak tutarak söz konusu ciddiyeti sağlayabilir. Her ne kadar düşüncede derinlik ciddiyete yönlendirse de ciddiyet düşüncede derinleşmeyi gerektirmez. Yine her ne kadar aydın düşünebilmek ciddiyeti gerektirirse de, ciddi olmak için aydın olmaya gerek yoktur. Fakat aydın düşünmek için ciddiyet şarttır. Zira ciddiyet, düşünülen şeyin vakıasını zihinde iyice canlandırmanın yanı sıra, bir hedefin varlığının ve bu hedefi gerçekleştirmek için harcanacak çabanın göstergesidir. Örneğin; kişi tehlikeyi zihninden geçirirken, onun hakkında araştırma yapmak için değil, ondan korunmak için düşünme eyleminde bulunur. Aynı şekilde ekmeği düşünürken onun hakkında araştırma yapmak için değil, onu nasıl kazanabileceğini algılamak için düşünür. Yine kişi oyun oynamak için oyunu düşünür. Dinlenmek için pikniğe gider. Piknik hakkında araştırma yapmak için değil. Kişinin gelişigüzel yürüyüş yapmayı düşünmesi de yürüyüş üzerinde akıl yürütme isteğinden değil, içindeki sıkıntıları atma isteğindedir. Kanun adamının kanun maddeleri ortaya koyması, bu maddeler hakkında araştırma yapmak için değil, bu maddeleri ortaya koymak içindir. Görüldüğü gibi türü ne olursa olsun yapılan her düşünme eylemi, düşünülen şeye veya harekete yöneliktir. Bir şey veya hareket hakkında düşünme eylemi yapılıyorsa, bu şey veya hareketi öğrenmek amacıyla yapılır. Bunun için de düşünülen şey veya harekete ciddiyetsizliğin ve geleneksel anlayışın karışmaması gerekir. Ne zaman üzerinde akıl yürütülen şey veya hareket ciddiyetsizlik ve geleneksel anlayıştan soyutlanırsa, işte o zaman ciddi düşünceden söz edilebilir. Ancak o zaman bir amaçtan ve bu amacın

gerçekleştirilmesine yönelik bir çabadan söz etmek, kesin olmasa da kolay olur. Bununla birlikte kişi, kesin ve kolay bir şekilde amacının çerçevesini zihninde çizebilir.

Bu bağlamda derin ve aydın düşünmede ciddiyet bulunabildiği gibi, yüzeysel düşünmede de bulunabilir. Ancak aslolan, derin ve aydın düşünmede ciddiyetin olmasıdır. Bununla birlikte her düşünme eyleminde ciddiyet olacak diye bir şart da yoktur. Dahası, çoğu insanın düşünme eylemi ciddiyetten yoksundur. İnsanlar, işlerini geleneksel anlayış ve devamlılık esasına göre yaparlar ve bu ciddiyetsizlik düşünme eylemlerine de yansır. O halde insanda ciddiyetin, yapay olarak meydana getirilmesi gerekir. Çünkü ciddi olmak için ciddiyeti hedef almak esastır. Ciddiyeti hedef almak ise bir bakıma yapay bir eylemdir. Bu bakımdan ciddiyet, bazı insanlarda doğal gibi görünse de aslında yapay olarak meydana getirilir.

Hemen belirtelim ki bizim burada kastettiğimiz ciddiyet mutlak ciddiyet değil, üzerinde akıl yürütülen düşünceyle aynı düzeyde olan ciddiyettir. Zira üzerinde akıl yürütülen düşünceyle paralel olmayan ciddiyet, ciddiyet olarak addedilemez. Örneğin; bir kişi evlenmeyi düşünüp de evliliğin gerçekleşmesi için harekete geçmezse, bu düşüncesinde ciddi değildir. Aynı şekilde ticaret yapmayı düşünen fakat malını har vurup harman savuran kişi de, düşüncesinde ciddi değildir. Yine yargıç olmayı düşünen kişi, hukuk alanında eğitim görmeyip sadece bu makamı elde etme peşinde koşarsa, düşüncesinde ciddi değildir. Çünkü bu kişi yargıç olma konusunda değil, memur olma konusunda ciddidir. Yine çocuklarının geçimini sağlamayı düşünüp de, sokaklarda avare avare dolaşan kişi de bu düşüncesinde ciddi değildir. Bunun gibi örnekler çoğaltılabilir.

Demek ki ciddiyet, hedeflenen şeyi gerçekleştirmek üzere harekete geçmeyi ve hedeflenen şeyle eylemin aynı düzeyde ve doğrultuda olmasını öngörür. Kişi, hedeflemiş olduğu bir amaç için harekete geçmediği takdirde, bu yolda belli bir fikir elde edip bir eyleme girişse bile, yine de düşünme eylemi ciddi bir eylem değildir. İnsanın "ben ciddiyim" demesi, ciddi olması için yeterli değildir. Aynı şekilde fikri veya maddi birtakım yapay hareketlerle ciddi olduğunu göstermeye çalışması da onun ciddi biri olduğunu göstermez. Kişinin maddi eylemlere girişmesi ve bu eylemleri zihnindeki hedefle paralel bir şekilde gerçekleştirmesi, onun ciddi olduğunun göstergesidir. O halde ciddiyetten söz edilebilmesi için, insanın somut bir şekilde harekete geçmesi ve bu hareketinin kafasındaki düşünceyle paralel olarak gelişme göstermesi şarttır.

Geri kalmış milletler ve halklar, tembel ve riskli durumları göze alamayan korkak kişiler, utangaç olanlar veya cesaret ve kendine güven duygusundan yoksun olan insanlar, düşünme eylemlerinde ciddi olmayan kişilerdir. Çünkü geri kalmışlık insana kolay olanı cazip gösterir ve zor olanla, kendini yorma zahmetinde bulunmamasına neden olur. Tembellik, ciddiyetle çelişmektedir. Aynı şekilde cesur olmama, utangaçlık, korkaklık ve kendine güvenmeme düşünmede ciddiyeti engelleyen faktörlerdendir. Bu nedenle tembelliğin üstesinden gelerek, tehlikelerin üstüne gitme cesaretini kazanarak, gereksiz yere utanmayla haya duygusunu ayırt ederek ve kendine güvenmeyi bir seciyet haline getirmek suretiyle fertlerde, halklarda ve milletlerde ciddiyeti meydana getirmek mümkündür. Zira ciddiyet kendiliğinden meydana gelmez. Onu sunî bir biçimde oluşturmak gerekir.

Düşünmede ciddiyet unsurunun şart olması hususunda şu noktayı da belirtmek gerekir: Sadece düşünceyi meydana getirmek için düşünme eylemine girişilmez. Düşünme eylemi, aynı zamanda düşünceden her hangi bir şekilde yararlanmak ve buna bağlı olarak da, harekete geçmek ve eylemde bulunmak için gerçekleştirilmelidir. Çünkü bilim adamları ve düşünürlerin ürettikleri düşünceler, ortaya koydukları bilgiler, sadece zevk için veya bu düşüncelerin tadını çıkarmak için üretilmemektedir. Ortaya konulan bu bilgiler amel etmek, pratik hayata dökmek için vardır. Bu açıdan "bilim bilim içindir" sözü yanlıştır. Hayatın dinamiklerini harekete geçirmediği ve sadece haz vermeye yönelik olduğu için, Yunan Felsefesi'nin bir değeri yoktur. Kendisinden istifade edilmeyen bir ilmin ne değeri olabilir ki? İlim, zevk almak için talep edilmez, İlim, yaşadığımız hayatta pratiğe geçirilen bilginin talebidir. Bu nedenle Yunan filozofları ve onları taklit eden bilginlerin düşünme eylemlerinde ciddi olduklarını söyleyemeyiz. Aynı şekilde belagat alanında haşiyeler şerh etmiş olan Sa'd gibi, belagat ilimlerini felsefî bilgiler haline getiren son dönem İslâm bilginlerinin de düşünme eylemlerinin ciddi olduğu söylenemez. Çünkü hayatta bu tarz düşünüşten herhangi bir şekilde istifade edilemez. Bu tarz düşünüşün araştırma ve incelemeden zevk duyma dışında başka bir muhtevası yoktur. Gerçi hayatta bir fayda sağlamak için, şair ve edebiyatçıların düşüncelerinden istifade edilmediği doğrudur. Ortaya koydukları düşünceler faydalı olmasına rağmen, pratik açıdan bir fayda sağlamaz. Bununla

birlikte örneğin şiir veya tüm çeşitleriyle nesir gibi edebi türleri okumak, okuyucuda zevk ve canlılık uyandırdığından bunları faydalı ürünler olarak kabul etmek de mümkündür. Üstelik edebi ürünleri bir düşünme eyleminin sonucunda verdikleri için, şair ve edebiyatçıların ciddi olmadıklarını ileri sürmek de doğru değildir. Onların içinde ciddiyetsiz ve maharetli olmayan kişiler olsa da genelde düşünme eylemleri ciddiyetten yoksun değildir. Fakat felsefe öyle değildir. Felsefi düşüncenin amacı, gerçeklere ulaşmaktır. Ancak felsefi düşüncenin ortaya koyduğu sonuçlar, "gerçek"le ilgisi olmayan sonuçlardır.

Eserlerini felsefi tarzda yazmış olan belagatçılara gelince: Onlar insanların belâğ olmaları için sözde, konuşmada belâğ olma metotları üzerinde durmuşlardır, fakat üzerinde durdukları konular belagatı oluşturan temel noktalar değildir. Ortaya koydukları bu ürünler, uğruna çaba gösterdikleri amaçtan ziyade, araştırma ve araştırma zevkine yöneliktir. Onlar, araştırma zevkine ulaşmayı amaçlamadıkları halde böyle bir sonuca varmışlardır. Onların asıl amaçları, belagatın metotlarını irdelemektir. Dolayısıyla güttükleri amaçtan başka bir yöne kaymaları düşüncelerinde ciddi olmadıklarını göstermektedir. Bunun nedeni sadece istedikleri sonuçları elde etmeleri değil, aynı zamanda ortaya çıkardıkları sonucun güttükleri amaca yönelik olmamasıdır. Zaten düşüncelerinde ciddi olsalardı belagat ilmine ilişkin böyle bir felsefe ortaya koymazlardı. Zira ciddiyet, bir niyetin zihinde canlandırılmasıdır. Zihinde canlandırılan bu niyet bile başlı başına amaca götüren bir unsurdur. Buradan hareketle belagatçıların zihinlerinde belagat yerine, sadece ve sadece araştırma yapmayı canlandırdıkları ortaya çıkmaktadır ki bu da onların ciddi olmadıklarının kanıtıdır.

Düşüncede ciddiyet, düşünce ile eylem arasındaki mesafenin uzun ya da kısa olmasını zorunlu kılmaz. Çünkü eylem, düşüncenin ürünüdür. İnsan Ay'a gitmeyi düşündüğünde, düşüncesi ile eylemi arasındaki mesafe uzayabilir. Yemek yemeği düşündüğünde, söz konusu yemek yeme düşüncesi ile yemek yemesi arasındaki zaman uzun olabilir. Aynı şekilde milletini kalkındırmayı düşündüğünde, bu düşüncesi ile kalkınma arasındaki mesafenin kısalması da mümkündür. Mesele, düşünce ile eylem arasındaki mesafenin uzun veya kısa olması değildir. Çünkü düşünce ile eylem arasındaki mesafenin kısa veya uzun olması şart değildir. İster düşünen kişi ister başkası tarafından ortaya çıkarılmış olsun önemli olan, düşünmenin ürünü olan bir eylemin ortaya çıkarılmasıdır. Zira düşünmenin bir eylem meydana getirmesi şarttır. İster şair ve edebiyatçıların edebi ürünleri olsun, ister pozitif bilimcilerin ortaya koydukları sonuçlar olsun, ister siyasetçilerin ve harp uzmanlarının plan ve taktikleri olsun veya savaş, yemek-içmek, eğitim vb. maddi fiiller olsun önemli olan, "düşünme"den bir eylemin doğmasıdır.

Bu bağlamda düşünmenin bir sonuç vermesi için -ki bu sonuç bir eylemi doğurabildiği gibi doğurmayabilir de- ciddi olması gerekir. Zira düşünme için ciddiyet, vazgeçilmez bir unsurdur. Ciddiyetten yoksun bir düşünce, içi boş, kof, geleneksel anlayıştan nasibini almış monoton bir düşüncüdür. Monoton düşünüş ise, insanlara olduğu yerde saymayı cazip gösterir ve zihinlerinden değişim fikrini uzaklaştırır.

DEĞİŞİM TEFEKKÜRÜ

Değişimi düşünmek, hayatın vazgeçilmez bir unsurudur. Zira hayatın durgunluğu, hareketsizliği ve kaderlere teslim oluş, halkları ve milletleri giderek yok eden ve birtakım gelişmelerle zamanla hatırdan silip süpüren en büyük afettir. Onun için değişimi düşünmek, düşünme çeşitlerinin en önemlisidir. Yüreğinde coşku olmayan, uyuşuk, tembel kişiler değişimden hoşlanmazlar. Çünkü değişimin bedeli ağırdır. Geleneklerin egemen olduğu insanlar, değişim düşüncesini zararlı bulurlar. Değişimi zararlı bulup ona karşı çıkan bu kişiler, gelişmişlikten nasibini alamamış tembel, uyuşuk ve muhafazakâr denen, siyasi ve ekonomik bakımdan insanlara hükmeden kimselerdir. Çünkü değişim, bu kişilerin konumlarını tehlikeye sokacaktır. Bu insanların, düşünme türleri arasında en çok "değişim tefekkürü"ne şiddetle karşı çıkmalarının sebebi de budur.

Değişim düşüncesi, ister fertlere, ister fertlerin içinde buldukları durumlara, ister toplumun, halkın ve milletin içinde bulunduğu durumlara veya değişim gerektiren her şeye yönelik olsun; insanın yaşamını sağlayan temelle başlamalı ve temeli olmayan veya yanlış bir temel üzerinde kurulmuş toplumları ve doğru gitmeyen durumları hedeflemelidir. İşte hayatın dayandığı bu temel, hayat

düzeyinin düşük veya yüksek olmasını belirler. İnsanı mutlu veya mutsuz eden, onda hayata dair bir bakış açısı -ki insan hayat mücadelesini bu bakış açısına göre düzenler- meydana getiren, bu temeldir.

Önce değişimin başlaması gereken bu temele bakılır: İnsan fitratıyla uyumlu olan akli bir akideyse, bu durumda herhangi bir değişime gerek yoktur. Bu durum ortadayken hiçbir insanın kalbine veya zihnine değişim düşüncesi gelmez. Çünkü hayatın bu temel üzerine kurulu olması gerekir. Değişim, doğruluğun olmadığı, işlerin doğru yürümediği, aklın yanlışlarla dolu olduğu ve insanın dinamik enerjisinin bu yanlışları bariz bir şekilde hissettiği durumlarda meydana gelir. Eğer akıl, bir şeyin kesin bir şekilde doğruluğuna inanıyor ve insandaki dinamik enerji de bu durumdan tatmin olup rahatsız olmuyorsa, o zaman değişim düşüncesi tamamen yok olur. Bu nedenle insan hayatının dayandığı temel, insan fitratıyla uyumlu olan akli bir akideden ibaretse, değişim düşüncesine ihtiyaç duyulmaz. Fakat insan veya toplum yaşamının kurulu olduğu bir temel söz konusu değilse veya yanlış bir biçimde mevcut ise, bu temeli, yani insanın inandığı akideyi değiştirmeksizin, değişime ilişkin düşünme eylemini yürütmek boşunadır. Bu açıdan insan fitratıyla uyumlu akli bir akideyle şerefelenmiş olan Müslümanların görevi, inançtan yoksun veya hem akla hem de insan fitratına aykırı olan batıl inançlara sahip insanlarda değişimi gerçekleştirmektir. Bu itibarla savaş veya çarpışmaya neden olsa bile Müslümanlar, İslâm davasını, Müslüman olmayan tüm insanlara yayma yükümlülüğünü taşımaktadırlar. Çünkü onların akli inanışları fitratlarıyla uyumlu olmadığı için, değiştirilmesi şarttır.

Demek ki değişime temelden başlamak gerekir. Ancak ve ancak temelin değişimi sağlanıp yerine doğruluğu kesin ve şüphesiz bir temel yerleştirildikten sonra toplum veya toplumun içinde bulunduğu durum değiştirilebilir. Toplumların ve içinde buldukları durumların değiştirilmesi ise, ancak birtakım kriterler, mefhumlar ve kanaatların değiştirilmesiyle mümkün olur. Fakat doğru temele ulaşıldığında bu temel, tüm kriterler için tek kriter, tüm mefhumlar için temel mefhum ve tüm kanaatlar için temel kanaat haline gelir. Ancak söz konusu temel ortaya çıkarıldığında ancak, kriter, mefhum ve kanaatlar değişime uğrayabilir. Dolayısıyla bu değişim toplumlara ve yaşadıkları durumlara da yansiyacaktır. Zira tüm değer yargıları, tüm düşünceler ve hayatın dinamikleri söz konusu temelin değişimine ayak uyduracaklardır. O halde değişimi düşünmek insan için vazgeçilmez bir unsurdur. Aslında insan fitratına aykırı olmayan akli bir akideye sahip olan herkeste, bu değişim düşüncesini mevcut kılmak mümkündür. Bunun yolu ise, ya insanın iç dünyasında gizli olan bu düşüncüyü zorlayarak ortaya çıkarmak ya da insanın giriştiği hayat mücadelesinde fiilen ve doğrudan doğruya söz konusu değişim düşüncesini meydana getirmektir.

Değişim düşüncesi, sadece durumunun veya düşüncesinin değişmesinin gerekliliğini hisseden kişilerde mevcut değildir. Kâinatta değişimi gerektiren bir durum olduğu sürece, değişim düşüncesi de var olacaktır. Bu nedenle değişim düşüncesi, kişinin sadece kendinin, toplumunun, halkının ve ümmetinin durumunu değiştirmesiyle sınırlı değildir. Değişim düşüncesi başka insanları, toplumları ve onların içinde buldukları durumları da hedef alır. İnsan, yapısındaki insani karakterden ötürü her nerede olursa olsun hemcinsine bakma ihtiyacı duyar. Bu nedenle insan, değişimi gerektiren her yerde onu sağlamaya çalışır.

Değişim düşüncesi, insan ruhunun derinliklerinden doğar ve insan hayatındaki olaylar ve olgular ona ivme kazandırır. Dahası, kişinin sadece yaşadığını hissetmesi bile tek başına değişim düşüncesini doğurmak için yeterlidir. Değişimi kendilerine karşı bir tehlike olarak görüp ona karşı direnen güçlerde bile değişim düşüncesi mevcuttur. Çünkü değişim, insanda zorunlu bir şekilde vardır. İnsanların değişimi düşünmeleri şu iki yoldan biri ile sağlanır:

a- İkna yoluyla,

b- Zorlayıcı bir kuvvetle.

Değişim fiilen gerçekleştiğinde veya insanlar onun değerini anladıklarında, değişim üzerinde akıl yürütmenin zor bir tarafı kalmaz. İkna yoluyla veya zorlayıcı bir kuvvetle değişimi gerçekleştirme çabası, insanlarda zaten doğal olarak var olan değişim düşüncesini harekete geçirecek ve değişim düşüncesi meydana gelmiş olacaktır. Sonuç olarak; her Müslümanın değişime ilişkin düşünme eylemine sahip olması gereklidir.

Buraya kadar düşünmenin on değişik türünü veya biçimini irdelemeye çalıştık. Bu on biçim, düşünmeyle ilgili bir fikir vermek açısından yeterlidir. Yukarıda ele alınan düşünme türleri, "başlangıçta düşünme", "öznel düşünme", "sezgi yoluyla düşünme" ve "işitsel düşünme" vb. düşünme

türlerini kapsadığı gibi, "metinleri anlamaya yönelik düşünme", yani okumaya yönelik düşünmeyi de kapsamaktadır. Fakat "okumaya dayalı düşünme", özel bir araştırma ve önemi gerektirir. Okumak, tek başına düşünme eylemini meydana getirmediğinden, insanın okuduğu metinler üzerinde nasıl düşündüğünü de bilmek gerekir. Çünkü okuma-yazma, düşünmenin kendisi değil, birer araçlardır. Öyle kimseler vardır ki okurlar fakat düşünmezler. Yine öyle kimseler de vardır ki hem okurlar hem düşünürler, fakat ne doğru dürüst düşünebilirler ne de okudukları metni iyice anlayabilirler. Bu nedenle bilginin ancak okuma yazmayla kazanılabileceği veya milletlerin ancak bu yolla kalkınabileceği düşüncesi yanlıştır. Okuma yazma kampanyalarını, insanları, bilgi sahibi yapan, halkı ve ümmeti kaldıran faktörler olarak görmek yanlış sonuçlar doğurur. Çünkü okuma yazmayla akıl doyurulamaz. Ruha ve akla yönelik düşünme faktörü meydana getirilemez. Düşünmeyi meydana getiren, vakıa ve ön bilgilerdir. Okumak ise üzerinde düşünme eylemi yürütülen bir vakıa değildir. Vakıayı açıklayan ön bilgiler de değildir. Bu açıdan okumanın düşünme eylemi açısından bir değeri yoktur. Okumak ancak düşünceleri ifade etmektir. Düşüncelerin sadece okunması, bu düşünceleri zihinde meydana getirmez. Bu durumda düşünme eylemi de söz konusu olmaz. Öyleyse okumak, sadece düşüncelerin ifade edilmesidir. Eğer okuyucu, okuduğu metni iyi anlıyorsa, kafasında birtakım düşünceler doğar. Fakat okuyucunun kafasında düşüncelerin doğması, metni okumasından değil, iyi anlamasından kaynaklanmaktadır. Okuyucu, metni iyi anlamamışsa, bu metni saatlerce hatta yıllarca okusa bile kafasında birtakım düşünceler meydana gelmez. Bu nedenle metinler üzerinde düşünme konusunu araştırmak ve bu metinlerin nasıl anlaşıldığını irdelemek gerekir.

Kayda değer önemli metinleri dört kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlar:

- 1- Edebi metinler
- 2- Düşünceyle ilgili (fikri) metinler
- 3- Kanun metinleri
- 4- Siyasi içerikli metinler

Yukarıdaki metin türlerinin her biriyle ilgili düşünme, yani anlama biçimi farklıdır. Ancak hepsi de tek bir metotla anlaşılabilir, o da "akli metot"dur. Bilimsel metinlerin yukarıdaki sistematığe dahil edilmemesinin nedeni, bu metinlerin adeta sadece pozitif bilimcilere özgü metinler haline gelmesi, hatta onların dışında başka insanları ilgilendirmeyecek durumda olmasıdır. Fakat yukarıda sözü edilen dört metin, her insana hitap eder. Anlama vasıtalarını elde eden herkesin, bu metinleri anlama imkânı vardır.

EDEBİ METİNLER

Edebi metinler, aklın istifade ettiği birtakım bilgileri ihtiva etse de, insanın iç dünyasında zevk uyandırmak ve duyguları etkilemek için ortaya konur. Bu nedenle edebiyat, anlamdan çok, söz ve terkiplerle yani üslûpla ilgilenir. Edebiyat yazarı ve şair için anlamları hedeflemek gerekliyse de, öncelikli hedef, söz ve terkiplerdir. Hem sözlerin hem de terkiplerin birtakım anlamlara götüren göstergeler oldukları doğrudur. Ancak edebiyatçı ve şair, söz konusu anlamları icra etmek amacıyla tüm çabasını söz ve terkiplerin üzerinde yoğunlaştırır. Edebiyatçı ve şairler, belağatı; "anlam güzelliğini, söz ve terkip güzelliği çerçevesinde sunmaktır" şeklinde tanımlıyorlarsa da onların, anlamları yakalamak için gösterdikleri çaba, onu güzel söz ve terkipler halinde icra etme çabasıdır. Zira sözler ve terkipler, anlam icra etmenin birer görüntüleridir.

Anlamları icra etmek, söz ve terkipleri icra etmeye bağlıdır. Gerçi metinlerde esas olan, anlamları icra etmektir. Fakat bu, genelde metinler için geçerlidir. Edebi metinlerde ise amaç, sadece anlamlar icra etmek değildir. Asıl amaç, okuyucu ve dinleyiciye sadece anlamlar sunmak değil, aynı zamanda onu etkilemektir. Okuyucuyu ve dinleyiciyi etkilemek, öncelikli hedeftir. Bu nedenle şair ve edebiyatçı, kullanacağı söz ve terkiplerin seçiminde büyük bir özen gösterir. Bu söz ve terkiplerin vurgulayıcı, genelleştirici ve estetik nitelikte olmasını hedefleyerek, kişinin iç dünyasında etki ve infial uyandırma çabası içindedir. Bundan dolayıdır ki edebi metinler, düşünceleri ifade eden ibareler, bu ibarelerden ortaya çıkan görüntüler ve ifade edilecek düşüncelerin seçimiyle ayrıcalık gösterirler. Şair

ve edebiyatçının düşüncelerle ilgili tek kaygısı, onları etkili ve duyguları harekete geçiren, uyandıran bir tarzda düzenlemektir. Başka bir ifadeyle aslolan düşünceleri ifade etmek yani düşüncenin resmini çizmek, görüntüsünü ortaya koymaktır. Düşünceler ise ifade etmede birer araçtır. Şair ve edebiyatçı buna büyük bir önem atfeder. Düşünceler ne kadar ifade etme kabiliyetine sahip olursa, şairin ve edebiyatçının o kadar ilgisini çeker. Şair ve edebiyatçı için önemli olan, düşüncelerin ne kadar doğru olduğu değil, ifade etmeye ne kadar yatkın olduğudur. Çünkü edebi metnin ortaya konmasındaki amaç, insanlara düşünceleri öğretmek değil, onların duygularını uyandırmak, iç dünyalarını harekete geçirmektir. İfadeye duyulan ilginin nedeni de bundan kaynaklanmaktadır. Demek ki edebi metinler, söz ve terkiplerin meydana getirdiği ifade etme noktası üzerinde dururlar. Onlar için düşünceler ne kadar ifade etme kabiliyetine sahipse ve insanın iç dünyasında ne kadar etki uyandırabiliyorlarsa, bu düşüncelerin içeriği de o kadar önemlidir.

İşte edebi metinlerin gerçeği budur. Madem ki edebi metinlerin gerçeği budur, öyleyse; edebi metinlerin okumaktan doğan sezgiyle ilişkilendirilmesi gereken ön bilgilerin ifade gücü, tasvir ve edebi tarzlarla ilgili bilgilerden oluşması gerekir. Edebi metin ve ona yüklenen tarz da ancak bu şekilde anlaşılabilir. Bu da demektir ki, edebi metni anlamak için söz ve terkiplerle, yani düşünceleri ifade etme araçlarıyla ilgili ön bilgilere sahip olmak gerekir. Ön bilgilerin yanı sıra, edebi tarzları bilmek ve onları birbirinden ayırt etmek de önemlidir. Başka bir ifadeyle, edebi metni anlamak için, kişide zevk duyma, ayırt etme ve kavrama yetilerini geliştirecek şekilde bu metinlerin önceden okunmaları şarttır. Bu nedenle edebi metinlere ilişkin ön bilgilere sahip olmayan kişi, okuduğu edebi metinden etkilenmiş gibi görünüp onu takdir etse de bu, onun metni anladığı anlamına gelmez. Mesele, zevk ile ilgilidir. Zevk ise, ancak bir çok zevk denemesiyle, yani her türlü edebi metni okumakla ortaya çıkar. İşte, bu zevk alma duygusu ortaya çıktığında, edebi metin anlaşılabilir. Zira edebi metni anlamak, metnin anlamını bilmek değildir. Edebi metni anlamak, söz ve terkiplerden meydana gelen estetiğin tadına varmaktır. Edebi metin bu estetiğin farkına varmadan anlaşılabilir.

Her şair ve edebiyatçının kendine özgü bir ifade tarzı vardır. Örneğin; aşağıda iki ayrı şaire ait olan mısralar, sonraki iki şaire ait mısralardan farklıdır.

1-"İki huyunu sevmem insanın

Kibri zenginliğinin
Hakirliği fakirliğinin
Sen sen ol, taşkınlık yapma zengin olursan
Zamana meydan oku fakir olursan"

2-"Bitkin düşürdü gönlümü

Gönlüme sahip olduğunu iddia eden
Senin aşkın yaratıldı
Tıpkı yaratıldığın gibi
Bir aşk olarak onun için
Sen ve gönlün
Gösterirsiniz birbirinize
Tüm aşkınızı."

3-"Konuk severliği öğretmeye kalkışırsa

Misafir bize,
Ev ahalisi, çoluk çocuk çullandır üzerine
Burunlarından fişkirir
Zehir zemberek öfke"
"Geri çekmeyiz atlarımızı alana dek

Düşmanlarımızdan ganimetlerimizi
Üstümüze üstümüze gelişleri yıldırılmaz bizi"

4-"Öfkelenmek miydi alev alev

Yırtar atarız güneşin örtüsünü
Ya da kanlar fışkırır güneşten
Hedef oldu mu bir kabile üyesi öfkemize
Yalvarıp yakarışlarda bulunur bize
Çıksa bile Kaf Dağı'nın zirvesine"

Görüldüğü gibi yukarıdaki mısralardaki farklılık, anlam farklılığı değildir. Bu farklılık, şairin ortaya koyduğu ifade biçiminden kaynaklanmaktadır. Gerçi bu şairlerin her biri okuyucu ve dinleyicinin duygularında etki meydana getirmektedir. Fakat ilk iki şairin insanda uyandırdığı duygular, sonraki iki şairin uyandırdığı duygulardan daha farklıdır. Şimdi dört ayrı edebiyatçının şu sözlerine dikkat edelim:

1- "Ey büyük bir sevgiyle bağlılık duyduğum, güvendiğim, kendisinden medet umduğum, Allah'ın kararlı bir şahsiyet olarak yarattığı, umutların çakmaktaşını tutuşturan Efendim! Allah seni aziz kılsın. Sana karşı yüreğimde beslediğim ümidimi körler görüp, döktüğüm methiyeleri sağır sultan bile duyduğu, sana duyduğum itimadı cansızlar bile hissettiği halde; eğer ihsan ve lütfunun elbisesinden beni soyutlamışsan, beni himaye eden kollarını üzerimden kaldırmışsan, bunda şaşılacak ne var? Su, suyu içenin boğazına takılıp kalabilir. İlaç, kendisinden şifa uman kişiyi öldürebilir. Güvenilen dağlara kar yağabilir. Arzulayan kişinin arzusu kursağında kalabilir. Ölüm, hırs çabasından önce kapıyı çalabilir." 2- "Kitap, ilim dolu bir damardır. Zerafet dolu bir zarftır. Hem mizah, hem de ciddiyet içeren bir kaptır. İstersen bir bitkiden daha fazla solabilir. İstersen Sehban Vail'den daha fazla belağatlı olabilir. İstersen iç dünyayı heyecanlandıran duygu ve düşüncelerine gülümseyebilirsin. İstersen paha biçilmez faydalı bilgilerine hayran kalabilirsin."

3- "Bilim, herhangi bilimsel bir konuda son noktayı koymaz. Çünkü onun gerçekleri göreceli ve geçicidir. Bilimsel gerçekler, araştırma sonucu yerine geçecek yeni gerçekler elde edilmedikçe geçerliliklerini ve değerlerini korurlar." 4- "Düşünceler türlü türldür. Görüşler de öyle. Her asrın sorunları önceki asırların sorunlarından farklıdır. Her hangi bir asrın sorunlarından biriyle ilgilenen araştırmacı, ilk bakışta yeni bir sorun olduğunu düşünür. Önceki sorunlarla herhangi bir bağlantısının, ilgisinin olmadığını sanır. Hani olur ya, iki asrın sorunları arasında bir benzerlik, bir bağ veya bir sebep bulurum diye düşünüp durur."

Görüldüğü gibi metinlerdeki farklılık, anlam farklılığından kaynaklanmamaktadır. Söz konusu farklılık, bu anlamların ifade biçiminden doğmaktadır. Edebiyatçılardan her biri, ifade etmek istediğini farklı tarzda sunmaktadır. İlk iki edebiyatçıdan birincisi, birine yalvarıp ondan şefkat beklemektedir. İkincisi ise, bir kitabı betimlemektedir. Fakat her ikisi de kendine özgü tarzı ve sonuç biçimiyle vermek istediği anlamı ifade etmiştir. Sonraki iki edebiyatçılardan birincisi bilimden, ikincisi ise düşüncelerden söz etmektedir. Ancak her ikisi de ilk iki edebiyatçının icra ettiğinden farklı bir tarzda düşüncelerini ifade etmişlerdir.

Fakat parçaların her birinde anlamdan çok, söz ve terkipler ön plana çıkarılmıştır. Parçalardaki anlamlar, yazarların ortaya koymak istediği biçim için birtakım araçlar olarak kullanılmıştır.

Demek ki okuyucu, bu tip şiir veya düz yazı metinlerini anlamak istiyorsa, çabasını önce anlamlar üzerinde yoğunlaştırması doğru değildir. Okuyucu çabasını önce söz ve terkipleri anlamaya yöneltmelidir. Parçanın anlamını kavramak bundan sonra gelir. Bu nedenle okuyucunun ön bilgileri, anlamlarla değil, söz ve terkiplerle ilgili bilgilerden meydana gelmelidir. Bunun için de okuyucunun edebi metinleri çokça okuması, onları eleştirmeye çalışması, söz ve terkiplerin büyüklüğü yapısı üzerinde durması ve kendisinde bir zevk oluşup söz konusu bilgileri elde edene dek bunu sürdürmesi gerekir. Dolayısıyla edebi metinlerin anlaşılması için ne araştırma ve eğitime ne de metinlerin içerdiği anlamlarla ilgili bilgilere gerek vardır. Edebi metinleri anlamak için her şeyden önce bir edebi zevkin oluşturulması gerekir. Edebi zevk ise ancak, pek çok edebi metin okumakla sağlanabilir ki ancak bu durumda edebi metnin coşkunu bir hazla okunması mümkün olur. Aynı şekilde edebi metinleri anlamak

için; söz dizimi, çekim bilgisi, ma'ani (semantik, anlam bilim), beyân (beliğ söz söyleme sanatı), bedi' (mecaz sanatı) gibi belâğat türleri ve dil bilimi, usul hakkında bilgiye de sahip olmak gerekmez. Edebi metni anlamak için bu bilgilere aşına olmak daha iyi olur, fakat detaylara girip derinleşmeye gerek yoktur. Edebi metinleri anlamak için tek bir unsuru gözden kaçırmamak gerekir. O da edebi bir zevke sahip olana dek pek çok edebi metin okumak gerektiğidir. İşte edebi metinleri anlamada izlenecek düşünme biçimi bundan ibarettir. Zira edebi metni anlamak için bir ön-zevkin var olması gerekir. Başka bir ifadeyle, edebi metinlerin söz konusu zevki meydana getirecek olan karakterlerini bilmek gerekir.

Aksi takdirde edebi metinleri anlamak, yani bu metinlere ilişkin üretici ve sağlıklı düşünmek mümkün değildir. Gerçi edebi zevk olmadan da metnin içeriği algılanabilir, ya da metnin kastetmediği bir görüş çıkarılabilir. Fakat edebi zevk olmadan metni anlamak, onun üzerinde yoğunlaşmak mümkün değildir. Çünkü okuyucu edebi zevkin tadını bilmiyor ki onu anlayabilsin. Edebi metnin anlaşılması, okuyucuda uyandırdığı titreşim, coşku ve etkiye bağlıdır. Bunlar ise ancak okuyucuda edebi bir zevk olduğu zaman gerçekleşir. Kısaca, edebi metinleri anlamak için, her şeyden önce okuyucuda edebi zevkin mevcut olması şarttır.

FİKRİ METİNLER

Fikri metinlerin anlaşılmasına gelince: "Fikri metin"lerin yapısını ortaya koymada akli bilgiler esastır. "Fikri metin"de birinci planda anlamlara ve daha sonra söz terkiplerine önem verilir. "Fikri metin", duygunun değil, aklın dilidir. Hedefi, bilgiye hizmet etmek ve zihinleri uyandırmak amacıyla, düşünceleri ve özellikle gerçekleri ifade etmektir. Fikri metinlerde söz ve terkipler, özenle seçilirler. Onlara belli anlamlar yüklenir ve fikir tanımına uygun hale getirilir. Fikri metinler, akıl üzerine kurulu olduğu için bu metinlerde duygular göz ardı edilir. Fikri metinlerin temel ögesi fikri gerçekleri araştırmak ve derinlik isteyen bilgileri vermektir. Bu nedenle fikri metinler, edebi metinlerden büsbütün ayrılmaktadır. Zira edebi metin, gerçekler ve bilgiler üzerinde durmaz. Düşüncelerle akli beslemek gibi bir amacı da yoktur. Edebi metin, bu gerçekleri zihinlere yaklaştırmaya çalışır. Ancak her gerçeği ele almaz. Gerçeklerin içinden en bariz, en önemli olanlarını seçer. Başka bir ifadeyle; edebi eserde, açık veya gizli bir biçimde estetiğin herhangi bir görüntüsünü verebilecek özellikteki gerçek seçilir. Seçilmiş olan bu gerçek, okuyucunun iç dünyasında yankı bulan ve etki uyandıran özelliktedir. Söz ve terkiplerle ifade edilen bu gerçekler, okuyucu ve dinleyicide bir duygu patlaması meydana getirecek biçimde sunulur. Metnin öngördüğü etkinin gereği olarak insanın iç dünyasına hayranlık, hoşnutluk veya kin, öfke, nefret gibi birtakım duygular gönderilir. Fikri metin, edebi metnin tersine, düşüncelerle akli beslemeyi hedefler. Bu nedenle de her türlü gerçek ve bilginin üzerinde yoğunlaşır. Söz konusu gerçeğin ve bilginin insanın iç dünyasında yankı bulup bulmaması önemli değildir. Fikri metnin amacı, düşünceleri zihne yaklaştırmak, düşüncelerin içinden estetik, dikkatle icra edilmiş, akli ikna etmeye yönelik birtakım unsurları seçmek değil, tüm çıplaklığıyla yalnızca düşünceleri ortaya çıkarmaktır. Bu düşüncelerin, okuyucunun iç dünyasında hayranlık mı öfke mi veya haz mı uyandırdığı, onun ilgi alanına girmez. Fikri metin, düşünceleri olduğu gibi ifade etmekle meşguldür. Söz ve terkiplerin değil, düşüncenin sunuluş tarzının berraklaşmasını sağlar. Görüldüğü gibi fikri metni anlama biçimi, edebi metni anlama biçiminden tamamen farklıdır.

Fikri metinler üzerinde akıl yürütmek, yani onları anlamak, metnin içeriğine ilişkin ön bilgilere sahip olmaya bağlıdır. Fikri metinle ilgili ön bilgilere sahip olmadan metni anlamak mümkün değildir. Zira fikri metin, belli bir vakıayı seslendirir. Şayet okuyucu, bu vakıayı yorumlamasına imkân verecek ön bilgilere sahip değilse, metni asla anlayamaz.

Fikri metnin üslûbunu anlamak için ön bilgilerin göstergeleri durumundaki anlamların, mutlaka algılanabilir olmaları gerekir. Ön bilgilerin göstergeleri durumundaki anlamları algılamadan sadece bu bilgileri bilmekle sınırlı kalmak, fikri metnin anlaşılmasını sağlamaz. Zira fikri metin, herhangi bir düşünceyi ifade etmez. Fikri metin, vakıa ve vakıanın göstergesi durumunda anlamı olan bir düşünceyi dile getirir. O halde düşüncenin göstergeleri, simgelediği anlam ve onun vakıası algılanmamışsa, bu durumda vakıayı yorumlamaya müsait ön bilgilerden söz edilemez. Bunlar sadece birtakım bilgiler olarak nitelenebilir ve düşünme eylemine, yani fikri metni anlamaya herhangi bir

faydası dokunmaz. Zira fikri metin hakkında fikir yürütmenin tek şartı sadece ön bilgilerin var olması değil, aynı zamanda ön bilgi olgusunun algılanması ve onun göstergelerinin gerçek bir biçimde zihinde canlandırılmasıdır. Örneğin; herhangi bir konuda metni, söz ve terkipleri Arapça olarak kaleme alınan düşünceyle ilgili bir kitap okumaya başladığınızı düşünün. Evet, Arapça biliyorsunuz. Arapça bildiğiniz için de okuduğunuz metnin söz ve terkiplerinin anlamlarını algılayabilirsiniz. Fakat söz ve terkiplerle anlatılan bu düşüncelerin göstergeleri durumundaki anlamları, sadece Arapça bilgisiyle kavrayamazsınız. Bu düşünceleri anlayabilmeniz için, onlarla ilgili birtakım bilgilere sahip olmanız gerekir. Sadece bilgilere sahip olmak da yetmez. Aynı zamanda bilgilerin vakıalarının bilinmesi ve vakıaların göstergesi konumundaki anlamların da zihinde canlandırılması gerekir. Aksi takdirde okuduklarınızı sadece dil bakımından anlamış olursunuz. Çıkardığınız anlamlar, düşüncelerin göstergeleri durumundaki anlamlarla uyumlu olabildiği gibi, uyumsuz da olabilir. Sonuç olarak metnin verdiği düşünceyi anlamamış, okuduklarınızı sadece dil bakımından algılamış olursunuz. Örneğin; şu metni ele alalım:

"Siyasi bakımdan bilinçli olan bir kişi, kendi temayülüne ve mefhumlarına zıt olan tüm temayül ve mefhumlara karşı, korkusuzca ve cesaretle mücadele etmek zorundadır. Bir yandan bu mücadelesini sürdürürken, öte yandan da aynı mücadeleyi, kendi mefhumlarını yerli yerine oturtup sağlamlaştırmak ve yönünü tayin etmek için vermelidir."

Bu metin, fikri bir metindir. Bu metni anlamak için, metnin kaleme alındığı dili bilmeniz veya metindeki söz ve terkiplerin üzerinde durmanız yetmez. Metni anlamamız için, aynı zamanda söz ve terkiplerin taşıdığı anlamın üzerinde de durmanız gerekir. Dahası, özel bir siyasi düşünme açısına sahip olmanız ve siyasi düşüncenin ifade ettiği anlamı zihninizde açık bir biçimde canlandırmanız gerekir.

Aynı şekilde her türlü temayülü, temayüllerin göstergeleri durumundaki anlamları, bu temayüllerin kendi temayülünüzle ne denli çatıştığını ve kendi temayülünüzü insanlara nasıl anlatabileceğinizi, iyice kavrayıp, zihninizde canlandırmanız gerekir. Başka bir ifadeyle; metni anlamak için siyasi bilinç, mücadele, temayüller ve mefhumlara ilişkin ön bilgilerin vakıaları ve göstergeleri durumundaki anlamlar çok iyi algılanmalıdır. Aksi takdirde bilgiler, soyut bilgiler haline gelecek ve bu bilgilerin göstergeleri durumundaki anlamlar birer vakıa olarak değil, anlam olarak gözlemlenecek, bu durumda metin anlaşılacak, anlaşılacağı için de ezberlense dahi ondan istifade edilemeyecektir. Bu açıdan fikri metin bina gibidir. Bir taşını bile kaldırsanız, yıkımına neden olursunuz. Yapıyı olduğu gibi bırakıp bu yapıya dokunmamanız gerekir. Tıpkı bir bina gibi, fikri metnin de tek bir harfini bile bir yerden başka bir yere taşıyamazsınız. Metnin ihtiva ettiği sözcükleri, başka sözcüklerle değiştiremezsiniz. Metni olduğu gibi koruyup kabul etmek gerekir. Çünkü metnin anlatmak istediği vakıa, yani ifade edilmek istenen düşüncenin göstergesi belli bir biçimde sunulmuştur. Bu vakıa ve surette bir değişiklik yapıldığı takdirde, metni anlama biçimi tamamen veya kısmen değişecektir. Zira fikri metin, ifade ettiği anlamın algılanmasını öngörür. Metnin ifade ettiği anlamın algılanması ise, söz ve terkiplerle beyne kaydedilmesini gerektirir.

Öte yandan fikri metin, edebi metin tarzında yazıya dökülebilir. Bu tarzla gerçekleri ifade edebildiği gibi, insanın iç dünyasındaki duyguları da uyandırabilir. Ancak böyle bir durumda bile fikri metin, edebi metinden farklıdır. Zira fikri metinde önemli olan, insanın iç dünyasında birtakım duyguları uyandırmak değil, duygulara hitap etsin etmesin, gerçeklere ulaşmaktır. Yani fikri metnin duygulara hitap etmesi, onu fikri metin olma özelliğinden uzaklaştırmaz. Metinde dikkat düşünceye yöneltilmişse ve temel amaç düşünceyse, metin, fikri metin olarak kalır. Zaten fikri metnin duyguya hitap edip etmesi onun fikri yönünü değiştirmez. Fikri metni anlamak için düşüncelerle ilgili ön bilgilerin var olması, düşüncelerin vakasının algılanması ve bu vakıanın göstergesi konumundaki anlamların zihinde canlandırılması gerekir.

Gerçi kültür seviyeleri ne olursa olsun tüm insanların, tüm derinliğine rağmen fikri metinleri anlamaları mümkündür. Ancak bu tür metinlerden herkes anlayabildiği kadar istifade etmesine rağmen, bu metinleri herkes tüm ayrıntıları ve derin noktalarıyla algılayamaz. Çünkü içerdikleri düşünceler ve bu düşüncelerin göstergeleri konumundaki anlamlar bilinip zihinde tasavvur edilmedikçe, fikri metinlerden istifade edilemediği gibi, bu metinlerin uygulanabilirliği de ortadan kalkar. Hemen belirtelim ki herkesin bu metinleri algılama gücünün olması, fikri metinlerin herkes

tarafından algılanabileceği anlamına gelmez. Zira okuduğu metin düzeyinde ön bilgilere sahip olmayan bir kişinin, bu metni anlaması asla mümkün değildir.

Burada şöyle bir tez ileri sürülebilir: Sezginin varlığından söz edildiği müddetçe ön bilgiler düşünceyi oluşturmak için yeterlidir. Bu da demektir ki, metindeki vakıanın yorumlandığı ön bilgiler insanda mevcutsa, fikri metin anlaşılabilir.

İleri sürülen bu tezi şöyle cevaplamak mümkündür: Ön bilgiler, metnin ihtiva ettiği vakıayı yorumlamak için kullanılırlar. Ancak bu bilgiler vakıa düzeyinde değilse, vakıa yorumlanamaz. Eğer okuyucunun ön bilgileri dil ile ilgili bilgilerden oluşuyorsa, okuyucunun sahip olduğu bu bilgiler, vakıayı sadece dil bakımından yorumlamaya yeter. Okuyucu, bu bilgilerle metnin ihtiva ettiği düşüncenin yorumunu yapamaz. Örneğin; kişinin yönetimle ilgili sahip olduğu ön bilgiler yönetimin bir güç, erk, otorite olduğunu öngörüyorsa, bu bilgiler yönetim kavramının kişi tarafından anlaşılmasına yetmeyecek, hatta onu asıl anlamından saptıracaktır. Aynı şekilde kişi, toplumun insanlar ve insanlar arası ilişkilerden meydana geldiğini öngören ön bilgilere sahipse, bu bilgiler, kişinin toplumu değiştirebilecek veya statüsünü devam ettirebilecek anlayışa sahip olması için yeterli değildir. Çünkü kişinin sahip olduğu bu bilgiler, toplum kavramının içerdiği anlamla aynı düzeyde değildir. Bu bağlamda fikri metni anlamak için sadece okunan metinle ilgili birtakım bilgilere sahip olmak yetmez. Fikri metni anlamak için ön bilgilerin, okunan metnin içerdiği düşünceyle aynı düzeyde olması gerekir.

Bu noktada şöyle bir görüş de ileri sürülebilir: Fikri metni anlamak için ön bilgilerin okunan metindeki düşünceyle aynı düzeyde olması gerektiğini söylüyorsunuz. Bunun yanı sıra bir de metindeki düşünce olgusunun algılanması ve göstergesi konumundaki anlamın zihinde canlandırılmasının şart olduğunu ifade ediyorsunuz. Böyle bir yargıya nasıl vardınız?

Fikri metni anlamak demek, ne okuyucunun fikri metinden zevk alması ne de metnin anlamı üzerinde yoğunlaşmasıdır. Fikri metni anlamak, onu pratiğe geçirmek üzere benimsemektir. Fikri metin pratiğe geçirilmediği sürece bir yararı ve değeri yoktur. Çünkü fikri metin, okunup benimsendikten sonra pratiğe geçirilmek için okunur. Böyle yapılmadığı takdirde fikri metnin ne faydası ne de değeri kalır. Zira düşünce sadece bilgi olsun diye öğrenilmez. Bunun yanında, bir de benimsenip pratiğe geçirmek için elde edilir, okunur. Düşünceyi benimsemek ise ancak düşünce olgusunu ve onun göstergeleri konumundaki anlamını zihinde canlandırmakla olur.

Bu açıdan fikri metni anlamak için ön bilgilerin yanı sıra, şu üç noktaya dikkat etmek gerekir:

- 1- Ön bilgilerin anlaşılması istenen metindeki düşünceyle aynı düzeyde olması,
- 2- Fikri metindeki düşünce olgusunu, bu düşünce ile ilgili olmayan hususlardan tamamen ayırt edecek ve sınırlandırarak şekilde olduğu gibi kavramak.
- 3- Bu olgunun gerçekliğini ortaya koyabilecek şekilde, zihinde doğru bir biçimde canlandırmak.

Bu üç noktayı göz önünde bulundurmadan fikri metni anlamak, yani metindeki düşünceyi algılamak mümkün değildir. Zira düşünceyi anlamak, sadece anlamını bilmek değildir aynı zamanda onu benimsemektir. Buna en basit örnek olarak İslâm'ın akaid ve hükümlerle ilgili fikirlerini verebiliriz. Bu fikirler vakıalara mutabık bir şekilde Araplara indirildi. Arap toplumu, Allah katından indirilmiş olan bu dini kavrayıp onu benimsedi. Fakat bu kavrayışları, sadece dillerinin verdiği imkândan kaynaklanmamaktadır. Aksine İslâm düşüncesinin gerçekliğini kavrayıp, bu düşüncenin göstergeleri durumundaki anlamları zihinlerinde canlandırdıktan sonra kavrayıp benimsediler. Bu kavrayış ve zihinde canlandırma safhasından sonra İslâm, onların içine nüfuz ederek bakış açılarını tamamen değiştirdi. Artık bazı şeylere daha fazla, bazı şeylere ise daha az değer verir oldular. Onların nazarında hayatın dinamikleri, İslâm'la tanışmadan önceki dinamiklerden farklı hale geldi. Aynı Araplar düşüncelerin gerçekliğini algılama ve göstergeleri durumundaki anlamları zihinde tasavvur etme özelliklerini yitirdiklerinde, bu düşünceleri kavrayamaz oldular. Dolayısıyla benimseyemez oldular. Sonuçta bu düşünceler, git gide onlarda etkisini kaybetmeye başladı. Bugünkü toplumda imam Malik'den daha çok hadis bilen muhaddisler, Ebu Hanife'den daha engin bilgi birikimine sahip fakihler ve İbni Abbas'tan daha kapasiteli müfessirler olduğu halde, bugünkü Araplar arasında adı geçen alimlerin yaşadıkları dönemde, örneğin Medine'de yaşayan bir adamın düzeyine ulaşmış tek kişi bulamazsınız. Bunun nedeni, düşüncede yetersiz olmaları değil, düşünce olgusunu kavrayamamaları

ve bu düşüncenin göstergesi konumundaki anlamı zihinlerinde tasavvur etmemeleridir. Kısaca fikri metinler üzerinde akıl yürütürken metindeki fikir düzeyinde ön bilgilere sahip olmak yetmez. Metindeki fikir düzeyinde ön bilgilere sahip olmanın yanı sıra, bu fikrin vakiasını algılamak ve göstergeleri konumundaki anlamları zihinde tasavvur etmek gerekir.

Fikri metinleri kavramak, metinlerin içerdiği düşünceleri kabul etmek anlamına gelmez. Bu metinleri kavramak, metnin içerdiği birtakım düşünceleri reddetmeye veya onlara karşı mücadele etmeye yönelik olmalıdır. Ancak metindeki düşünceleri benimsemek öncelikli hedeftir. Eğer metindeki düşünceler benimsenecek türden değilse, reddedilmesi veya mücadele edilmesi gereken düşünceler söz konusu olur. Eğer metinde geçen düşüncelerin vakiası algılanmayıp göstergeleri konumundaki anlamlar zihinde canlandırılmıyorsa, bu durum okuyucuyu yanılgıya götürebilir. Bu yanılgının sonucu olarak reddedip mücadele edilmesi gereken fikirleri benimseyip benimsenmesi gereken fikirleri ise reddedip onlara karşı mücadele verebilir. Bunun dışında, metindeki düşüncelere karşı kabul veya ret tutumunu beklemeden sadece bilgi edinmek amacıyla metni okuma yoluna gidebilir. Bundan dolayıdır ki fikri metni anlamak ve dolayısıyla metinde geçen düşünceleri kabul etmek, onları reddetme veya onlara karşı mücadele etme tutumlarından herhangi birini belirlemek için, düşüncelerin vakiasını algılamak ve göstergeleri konumundaki anlamları zihinde tasavvur etmek gerekir. Düşüncelerin vakiasını sınırlayıp, başka düşüncelerden ayırt edebilecek şekilde algılamak ve onları zihinde doğru bir biçimde canlandırmak, düşünceye yanılgı ve hatanın karışmasını engeller. Böylece okuyucunun, okuduğu düşüncelere karşı sağlıklı bir tutum belirlemesi mümkün olur. Aksi takdirde okuyucu bir tutum belirlemeksizin, sadece bilgi edinmek amacıyla metni okuma hatasına düşmekle kalmaz, dikkatini yaşamıyla ilgili temel iş ve eylemlerden uzaklaştırıp başka yöne çevirebilir. Bu ise onu yanılgı, hata ve affedilmez bir sapıklığa sürükleyebilir. Yunan felsefesinin, kapitalist ve komünist düşüncenin İslâm alimlerini ve Müslümanları ne hale getirdiği, bu sapkınlığa verilecek en basit örnektir. İslâm alimleri ve Müslümanların düştüğü bu yanılgıların kaynağı, düşüncelerin vakiasını birbirinden ayırt edebilecek şekilde algılayamamaları ve onların göstergeleri konumundaki anlamları doğru bir biçimde zihinlerinde tasavvur edememeleridir.

Örneğin Yunan felsefesini ele alalım: O dönemde Şam bölgesi ve Irak'taki Hıristiyanlar, bu felsefeyle uğraşıyorlardı. Bu sırada Müslümanlar, -özellikle bu bölgeleri fethettikten sonra- buralarda yaşayan Hıristiyanları İslâm'a davet ediyorlardı. Hıristiyanlar, Müslümanların yürüttüğü tebliğ misyonuna, Yunan felsefesini ve mantığı kullanarak karşılık veriyorlardı. Bunun üzerine Müslümanlar Yunan felsefesinin içeriğini iyice kavramadan ve mantıksal öncüllerin yol açtığı yanılgılara dikkat etmeden, Yunan felsefesi ve mantığını Hıristiyanlara karşı bir araç olarak kullandılar. İlk başta İslâm'ın yayılması için bir araç olarak kullanılan bu çalışmalar, zamanla bazı İslâm bilginleri için bir zevk aracı haline gelirken, bazıları için de Hıristiyanlara cevap verme ve İslâmi düşüncenin doğruluğunu ispat etme aracı haline geldi. Felsefe ve mantık araştırmalarını zevk aracı haline getiren birinci grup İslâm alimleri, Yunan felsefesinin öngördüğü metotları takip ederek onu iyice benimsediler ve Yunan felsefesi onlar için kültürel bir birikim haline geldi. Yunan felsefesine öylesine bağlandılar ki, İslâm'a bu felsefi düşünüşün öngördüğü ölçüde riayet ettiler. İşte "Müslüman filozoflar" böyle ortaya çıktılar. İçlerinden bir kısmı yanılgı ve hatalara maruz kalırken, bir kısmı ise affedilmez bir sapkınlığa düştü. Ancak her iki grup da -yani yanılanlar ve sapkınlığa düşenler- İslâm'dan giderek uzaklaşıp, İslâm dairesi dışına çıktılar. Bu nedenle İbni Sina'dan Farabi'ye tutun da, İbni Rüşd'den el-Kindi'ye kadar Müslüman felsefeciler veya İslâm Felsefecileri diye adlandırılan bütün insanlar İslâm akidesinin dışına çıktılar.

Yunan felsefesi ve mantığı üzerinde çalışan ikinci grup İslâm bilginleri ise; kendi aralarında ikiye ayrılırlar: **Birinci grup**, Yunan felsefesini temel olarak ele alır ve İslâmi düşünceleri Yunan felsefesiyle uyuşan yönleriyle yorumlama ve bunları İslâmi düşünceye uygulama yoluna gider. Mutezililer bu gruba girerler. **İkinci grup** ise, birinci grubun felsefesine karşı çıkıp Mutezileyi eleştirenlerden meydana gelir. Ehl-i Sünnet ekolü bu gruba girer. Her iki grup da tarihsel süreç içerisinde aralarında geçen tartışmalar ve polemikler yüzünden İslâm'ın tebliğ etme misyonunu ihmal ettiler. Sonuç olarak bu İslâm bilginleri, Yunan felsefesini, İslâmi düşüncenin doğruluğunu kanıtlama veya bu düşünceleri reddetme aracı olarak kullanarak, Allah'ın kendilerine farz kıldığı "temel misyon"dan, yani Müslüman olmayanları İslâm'a davet etme misyonundan uzaklaştılar. Bununla da kalmayıp yüzyıllar boyunca insanları bu polemiklerle meşgul ettiler. Gerçi bunların hepsi Müslümandır, fakat Yunan felsefesiyle meşgul olup İslâmi daveti ihmal eden Müslümanlardır.

İş sadece bununla da sınırlı kalmamış, bu polemiklerden Cebriye, Mürçi'e, Kaderiyye gibi onlarca topluluk, mezhep ve fırka ortaya çıkmıştır. Bu durum ise, Müslümanları zayıflatmış, büyük bir kaosa sürüklemiştir. Bütün bu sapmalar ve kaoslar, Yunan felsefesinin İslâm'a karışması ve bu felsefenin içerdiği düşünceler iyice algılanmadan, bunların göstergeleri konumundaki anlamlar zihinde iyice tasavvur edilmeden Müslümanlar arasında yaygınlık kazanmasından kaynaklanmıştır. İslâm'ın bünyesindeki dinamiklerin yanı sıra, Ehl-i Sünnet'in, düşüncelerin vakıalarını açıklayıp onların göstergeleri durumundaki anlamları doğru bir şekilde tasavvur etme yönündeki cesur ve kararlı çalışmaları olmasaydı, Yunan felsefesi ve onun ürünü olan düşünceler ve görüşler dıştan yok edemedikleri İslâmi düşünceyi içten yok edebilirlerdi.

Kapitalist ve sosyalist düşüncelere gelince; bu düşüncelerin birey ve toplum olarak Müslümanlara verdiği zararlar somut bir biçimde algılanabilir türdendir. Bu iki düşünceden doğan yanılgılar, Müslüman toplumlar arasında bile yaygınlık kazanmıştır. Burada bu düşüncelerin sapık ve hatalı yönlerini ele alıp örnekler vermeye gerek yoktur. Zira özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi bilince erişen İslâmi toplumların karşı karşıya bulunduğu gerçekler, bu düşüncelerin Müslümanların zihinlerini nasıl tahrip ettiğini ve onları İslâmi misyondan nasıl uzaklaştırdığını göstermeye yeter.

Özetlersek; fikri metinler üzerinde düşünme, çok iyi bir şekilde özümsemelidir. Fikri metinleri kavramak için sadece ön bilgilerin var olması yetmez. Bu bilgilerin aynı zamanda metindeki düşünce düzeyinde olması gerekir. Bunun yanında okuyucunun ayrıca düşüncelerin vakıasını, onları birbirinden ayırt edip sınırlayabilecek biçimde algılaması ve düşüncelerin göstergeleri konumundaki anlamları doğru bir şekilde zihninde canlandırması şarttır.

Evet, İslâm düşünce ile ilgili çalışmalara, araştırmalara engel koymamış, hatta teşvik etmiştir. Bireyin birtakım düşünceleri benimseyip kabul etmesi de İslâmi açıdan mübahdır. Ancak İslâmi akide, düşüncelerin kabul edilmesi veya reddedilmesi için temel bir "fikri kaide" ve ölçüttür. Bu nedenle temelle çelişen düşüncelerin benimsenmesi doğru değildir. Gerçi İslâm'ın "fikri kaidesi" konumundaki İslâmi akideyle çelişen metinlerin okunmasında bir sakınca yoktur. Fakat bu "fikri kaide"yle çelişen düşünceleri benimseyip onları kabul etmek doğru değildir. Düşüncenin "fikri kaide"yle uyuşup uyuşmadığına, düşünceleri birbirinden ayırt edebilecek şekilde algılayıp göstergeleri konumundaki anlamları zihinde doğru bir biçimde canlandırdıktan sonra karar verilebilir veya bu konuda bir tutum belirlenebilir. Aksi takdirde düşüncenin "fikri kaide"yle uyuşup uyuşmadığını bilmek, dolayısıyla bir tutum belirlemek mümkün değildir.

Sözün özü; hangi türden olursa olsun fikri metin üzerinde kafa yoran bir kişi, okuduğu metnin içerdiği düşünce düzeyinde ön bilgilere sahip olmanın yanında, düşünce olgusunu başka düşüncelerden ayırt edip sınırlayabilecek şekilde algılamak ve düşüncenin göstergesi durumundaki anlamları gerçeğin görüntüsünü verecek şekilde doğru olarak zihninde canlandırmak zorundadır.

HUKUK İLE İLGİLİ METİNLER

Hukuk metnlerinin içerdiği düşünceleri araştırırken ve bu düşüncelerden birtakım hükümler çıkarırken, sadece söz ve terkipleri veya onların göstergelerini anlamak yetmez. Bu metinleri anlamak için herhangi bir ön bilgiye gerek yoktur. Hukuk metinlerini anlamak için şu iki noktaya dikkat etmek gerekir:

a- Hukukla ilgili söz ve terkiplerin anlamlarını bilmek,

b- Düşünce üzerinde yoğunlaşmak için belli birtakım bilgileri kullanmak. Başka bir ifadeyle, düşünce hakkında bir bir yargıya varmak.

Söz ve terkiplerin anlamını bilmek, bunların yazıldığı dili ve belli birtakım terimleri bilmeyi gerektirir. Ancak bu aşamadan sonra düşünceler ve hükümler üzerinde durulabilir. Yukarıda söz edilen iki noktanın, hukukla ilgili tüm düşüncelere uygulanması mümkün olmasına rağmen, bizim burada hukuktan kastettiğimiz herhangi bir hukuk değildir. Burada hukuk derken, sadece İslâm hukukunu kastediyoruz. Çünkü Müslümanlar olarak bize ancak kendi hukukumuzu incelemek düşmektedir. Zira bizim akidemizin zorunlu kıldığı kesin ve şüphesiz inanç, bizi sadece İslâm hukukuyla ilgili fikir

yürütmekle sınırlı bırakmaktadır. İslâm hukuku dışındaki hukuk sistemleri bizi ilgilendirmez. Çünkü hukuk metni, zevk veya haz duymak için değil, muhtevasını kabul edip benimsemek için okunur. Hukuk metni araştırılırken amaç metnin muhtevasını benimsemektir. Üstelik İslâm hukuku dışında bir hukuk veya hüküm benimsememiz söz konusu değildir, yani haramdır. Edebiyat, düşünce ve siyaset gibi hukuk dışındaki metinleri okuyup, bu metinler hakkında araştırma yapmamızda herhangi bir sakınca yoktur. Fakat aynı şey hukuk metinleri için geçerli değildir. Zira edebi metinleri zevk ve haz duymak için okuruz. Fikri metinleri okuyup bu metinler hakkında araştırma yapmakla, okuduğumuz düşünceleri, iç dünyamızın benimsediği temel düşünceye göre değerlendirmiş oluruz. Siyasi metinleri ise, dış politikamızı nasıl tayin edeceğimizi öğrenmek için okuruz. Bu nedenle tüm bu metinleri okuyup araştırmada, onlar hakkında fikir yürütmeye karşımıza herhangi bir engel çıkmaz. Fakat hukuk metinleri sadece ve sadece benimsenmek üzere okunur ve hakkında araştırma yapılır. İslâmi hukuk dışında herhangi bir hukuk sistemini benimsememiz mübah olmadığına göre, İslâm dışı hukuk metinlerini okuyup bu metinler hakkında araştırma yapmamız, bu konuda fikir yürütmemiz de doğru olmaz.

Düşünce akide üzerinde kurulur. Çünkü akide, düşüncenin doğru olup olmadığını gösteren bir ölçüttür. Düşünce, akide süzgecinden geçirilerek benimsenir ya da reddedilir. İslâm'ın hükümleri de kaynağını akideden aldığına göre bu, akideden doğan her hüküm şer'i hüküm olup yalnızca bu hüküm benimsenir. Kaynağını akideden almayan her hüküm ise akideyle uyusun veya uyuşmasın reddedilir. Bu nedenle biz bir hükmü benimserken İslâm'a uyup uymadığını değil, sadece İslâmi olup olmadığına bakarız. Çünkü İslâmi hüküm, bir şekilde kaynağını akideden alan ve ancak bundan sonra benimsenen hükümdür. Düşünce ise, kaynağını akideden almakla kalmaz, yapısı da akide üzerine kurulur. Zira Allah, "Oku!" emriyle bizlere sınırsız bir okuma serbestiyeti vermiştir. Fakat hayatın çözüm araçlarını yani İslâmi hükümleri benimsememiz gerektiğini öngören emriyle bu kayıtsız okuma ruhsatını imanla sınırlamış, iman dışı hükümleri benimsemeyi "tağut" olarak nitelemiştir. Demek ki hukuk metinlerinin okunmasına dair özel bir durum söz konusudur ve okuma serbestliği hukukla ilgili olmayan metinler için geçerlidir. Hukuk metinleri, yani hükümler ve hukuksal çözümler, bu kapsamın dışında kalmaktadır. Çünkü nasslar, hukuksal çözümlerin sadece benimseyip kabul etmek amacıyla ele alınabileceğini ön görmektedirler. Bu nedenle biz, İslâm hukuku dışındaki hukukla ilgili eserleri okumayız, incelemeyiz dolayısıyla da üzerinde düşünmeyiz. Bizim okuyacağımız, fikir yürüteceğimiz hukuk, sadece İslâmi hukuktur. Bu bağlamda hukuksal bir araştırmaya giriştiğimizde araştırma alanımıza giren sadece İslâmi hukuktur.

Hukukla ilgili düşünce, Arapça ve İslâmi düşünceleri iyi bilmeyi gerektirir. Fakat vakıayı çok iyi bir şekilde kavramak, sonra İslâmi hükmü bilmek ve ardından da bu hükmü vakıaya uygulamak, yani pratiğe geçirmek her şeyden önce gelir. Ortaya çıkarılan hüküm vakıaya uygunsa, bu hüküm vakıaya ait hükümdür. Vakıaya uygun değilse, vakıaya uygun hükmün araştırılması gerekir. Bu nedenle kanunlarla ilgili düşünceler, herkesin sahip olabileceği düşünceler değildir. Hukukla ilgili fikir yürütebilmek için, söz ve terkip bilgisine, hukukla ilgili birtakım bilgilere sahip olmak ve vakayı, yani ortaya çıkarılan hükmün vakıasını özümsemek gerekir. Kaldı ki, hukuksal metinler üzerinde fikir yürütmek için edebi metinlerde olduğu gibi sadece söz ve terkipler, fikri metinlerde olduğu gibi sadece anlam ve düşünceler ve siyasi metinlerdeki gibi sadece olay, vak'a ve koşullar yeterli değildir. Hukuk metinlerinde bunların hepsine dikkat etmek gerekir. Bu yönüyle hukuk metni üzerinde fikir yürütmek, diğer metinlere nazaran daha zordur. Çünkü hukuk metnini incelemek, aynı anda hem "derin" hem de "aydın" düşünmeyi gerektirir. Hukuk metnini incelemeye "aydın" düşünme yeterli olsa bile, "derin" düşünme tek başına yeterli değildir. Zira "aydın" düşünme, ancak "derin" düşünme sonucunda ortaya çıkabilir.

Hukuk metinleri üzerinde akıl yürütmek, güdülen amaca göre değişir. Zira hukuk metinleri üzerinde akıl yürütmenin iki amacı vardır:

- a-** Şer'i hükmü benimsemek,
- b-** Yeni bir hüküm istinbat etmek, yani ortaya çıkarmak,

Sadece şer'i hükmü anlamak amacıyla akıl yürütmek, söz ve terkiplerin anlamlarını bilmeyi gerektirse de, söz dizimi, çekim bilgisi, dilbilim veya belağat ilimlerini bilmeyi gerektirmez. Şer'i hükmü anlamak amacıyla fikir yürütmeye, Arapça okuyabilmek -yazma bilmeyebilir- yeterlidir. Çünkü Arapça metni okumak ve okuduğunu anlamak, şer'i hükümleri ihtiva eden metinleri anlamak

için yeterlidir. Gerçi şer'i hükümleri ihtiva eden metinleri anlamak için, bu hükümlerle ilgili ön bilgilere sahip olmak da gerekir. Ancak bu hükümlerle ilgili bilinmesi kaçınılmaz olan temel bilgilere sahip olmak da yeterli olacaktır. Sözelimi fıkıh usulü, ayet ve hadis bilmek gerekmez. Şer'i hükmü, şer'i olmayan hükümden ayırt etmek için yapılması gereken, sadece okumaktır. Aynı şekilde vakıanın bilinmesi de gerekmez. Hangi vakıanın hangi hükme ait olduğunu bilmek yeterlidir. Mesela konserve etinin hükmünü öğrenmek amacıyla okumak istediğinizde, murdar hayvanın etinin haram olduğunu bilmeniz yeterlidir. Dolayısıyla, İslâmi usullere göre kesilmeyen hayvanların etlerinden yapılan konserveler de haramdır. Aynı şekilde kolonyanın hükmünü öğrenmek için okumaya başlıyorsanız, sarhoşluk veren herşeyin haram olduğunu, kolonyanın da sarhoş edici bir madde olduğunu bilmeniz gerekir. Bu ve buna benzer örneklerde görüldüğü gibi, şer'i hükmü öğrenmek için hukuk metinleri üzerinde fikir yürütmede, kişinin araştırılan hükmün vakıasını yorumlayabilecek kadar ön bilgiye sahip olması yeterlidir.

"Şeri hükmü istinbat etmek yani ortaya çıkarmak için" akıl yürütmeye gelince, bu yolda sadece okumak yetmez. Herhangi bir şer'i hükmü ortaya çıkarmak için üç noktaya dikkat etmek gerekir. Bunlar:

1. Söz ve terkipler,
2. Şeri düşünceler
3. Düşüncenin, yani hukuksal hükmün vakıası.

Bunları sadece bilmek yeterli değildir. Hüküm çıkaracak seviyede bu bilgilere sahip olmak gerekir. Şer'i hükmü ortaya çıkarmak için akıl yürüten kişinin söz dizimi, çekim bilgisi, belağat vb Arap dilinin tüm dallarının yanı sıra, tefsir, hadis, fıkıh metodolojisini ve hakkında bir hüküm ortaya çıkaracağı vakıayı iyice bilmesi gerekir. Ancak bu konuları müçtehit düzeyinde bilmesi şart değildir. Bu konulara aşına olması yeterlidir. Mesela bilmediği bir sözcüğün anlamını öğrenmek için sözlüğe başvurabilir. Bir cümlenin veya kelimenin gramatik analizini öğrenmek için, bu alanda uzman bir kişiye veya bir kaynağa başvurabilir. Kafasına takılan bir hadisi, bir uzmanına sorabilir veya bir hadis kitabına müracaat edebilir. Anlamak istediği vakıayı hangi dine mensup olursa olsun uzman birine sorabilir veya vakıayla ilgili bir kitaba bakabilir. Yani kişinin allâme olması gerekmez. Bir hüküm ortaya çıkarabilecek düzeyde konuya aşına olması yeterlidir. Bunun anlamı şudur:

Şer'i hükmü ortaya çıkarmak için akıl yürüten kişinin, bu hükmü ortaya çıkarabilecek düzeyde bilgiye sahip olması gerekir. Bu nedenle hüküm çıkarma, şer'i hükümlere ilişkin minimum düzeyde bilinmesi gereken birtakım belli bilgilerden daha fazla bilgilere sahip olmayı gerektirse de yukarıda bahsedilen üç noktada müçtehit olmak gerekmez. Aşına olmak yeterlidir. Kaldı ki kişi hüküm çıkarabilecek seviyeye geldiğinde, içtihat yapabilecek düzeye gelmiş demektir. Bu açıdan herkes hüküm çıkarabilir veya içtihatta bulunabilir. Artık insan, Arap dili, İslâm hukuku ve hayatın gerçekleriyle ilgili zengin bir birikime sahiptir. Hüküm çıkarmada bu kaynaklara başvurup bunlardan istifade etme imkânı vardır. Demek ki şer'i hükümleri herkes anlayabilir. Daha fazla bilgiyi, yani daha geniş ön bilgilere sahip olmayı gerektirse de şer'i bir hüküm herkes tarafından çıkarılabilir.

Önceki dönemlerde içtihat ve istinbat yolunu daraltıp, kendilerini sadece hükümleri bilmekle sınırlı tutanların hepsi, taklitçi insanlardır. Tarihsel süreç içerisinde olaylar değiştiği halde, onlara paralel hükümler ortaya konmadı. İsrarla İslâm hükümlerine bağlı olmayı gündeme getirip en yüksek, en geniş ve en açık düzeyde yaşam mücadelesine girişmek gerektiğini vurguluyorsak, her şeyden önce "taklit" aşamasından "istinbat" aşamasına yükselmemiz ve hayatla ilgili her şeye İslâmi çözümler getirmemiz gerekir. Kaldı ki elimizdeengin bir bilgi birikimi vardır. Bu çözümler, istinbat için gerekli olan bilgiyi elde etmekten başka bir yükümlülük getirmez.

Gerçi şer'i hükmü bilmek, farz-ı ayn'dır. Şer'i hükmü istinbat etmek ise farzı kifayedir. Ancak olay ve vakaların sürekli değişim içinde olması ve İslâm'a göre İslâm hükümleri dışında bir hüküm benimsemenin haram olması, farz-ı kifayenin farz-ı ayn'dan daha az öneme sahip olduğu anlamına gelmez. Bu nedenle ümmet içinde büyük bir müçtehit topluluğu oluşturmak gerekir.

Görüldüğü gibi, hukuk metni üzerinde akıl yürütmek en zor düşünme biçimi olmasına rağmen, ister şer'i hükümleri tanımayı ister bu hükmü istinbat etmeyi hedeflesin, İslâm ümmeti için hayati bir

öneme sahiptir. Bununla birlikte şer'i hükmü istinbat etmek, o kadar da kolay değildir, büyük bir dikkat ve yoğunluk gerektirir. Şer'i hükümlerle ilgili yeterli bilgilere sahip olmayan kişilerin istinbata girişmesi doğru değildir. Hukuki metinler üzerinde akıl yürütmenin ihtiyaç duyduğu şu üç noktayla ilgili yeterli bilgilere sahip olmak gerekir. Bunlar, daha önce belirtildiği gibi, Arap dilini, şer'i hükümleri ve vakıanın özünü bilmek ve nihayet şer'i hükmün bu vakıayla uyuşmasını sağlamaktır. Bunlar şer'i hükmü istinbat etmenin bir koşulu olmakla beraber, yukarıdaki üç nokta hakkında doğru bilgilere sahip olduğunda böyle bir sonuç zaten kendiliğinden doğar.

Demek ki hukuk metni üzerinde akıl yürütmek için vakıayla ilişkilendirilen bilgilerin, bir hüküm ortaya çıkarabilecek seviyede belli ve yeterli bilgiler olmaları gerekir. Düşmanlarımız birtakım demagogilerle bizleri yanıltmayı öylesine başarmışlardır ki, balı arının dışkısı olarak algılar hale gelmişiz. Dolayısıyla baldan tiksindir olmuşuz. Yani İslâm hukukunu bize öylesine çirkin, öylesine hakir göstermişler ki, ondan yüz çevirir olmuşuz. Artık bu yanıltmacaların ortaya çıkma zamanı gelmiştir. Mutluluğumuzu, huzurumuzu ancak İslâm hükümleriyle gerçekleştirebileceğimizi iyice kavramamız gerekiyor. Mutluluğa ancak İslâm hükümlerini kavrayarak ve onları istinbat ederek, yani fıkıhla erişebiliriz. Medeni hukuk gibi İslâm'ın dışındaki tüm hukuk sistemlerinin "tağut"un hükümleri olduğunu ve Kur'an-ı Kerim'in sarıh ayetlerinde bunlardan uzak durmamızın emredildiğini iyice özümsememiz gerekmektedir.

Ancak her halükarda hukuk metinleri, yani İslâm hukuku üzerinde akıl yürütme, herhangi bir metin üzerinde akıl yürütmekten farklıdır. Daha önce belirtildiği gibi, edebi metinler üzerinde akıl yürütmek için söz ve terkip bilgisinin yanı sıra bir de bu bilgiyi meydana getiren zevk ve hazzın söz konusu olması gerekir. Düşünce ile ilgili metinler üzerinde akıl yürütmede, okuduğumuz metindeki düşünce düzeyinde bilgiye sahip olmamız şarttır. Siyasi metinler üzerinde akıl yürütebilmek için, olayları, hadiseleri iyi bilmek gerekir. Hukuk metinleri üzerinde akıl yürütebilmek için ise, bütün düşünme biçimlerine ihtiyaç vardır. Hukuk metni üzerinde akıl yürütürken söz ve terkip bilgisi, şer'i vakıa düzeyinde hukuk bilgisi -ister şer'i hükmü bilmek ister onu istinbat etmek amaçlansın, şer'i hükmün uygulandığı olay ve hadiselerle ilgili bilgilerin söz konusu olması gerekir. Kısaca hukuk üzerinde akıl yürütmek Müslümanlar için en zor ve en gerekli akıl yürütme türüdür.

SİYASET HAKKINDA DÜŞÜNME

Hukuk metni üzerinde düşünme biçimini anlattık. Siyaset hakkında düşünmeye gelince; bu düşünme biçimi bir çeşit "hukuk üzerinde düşünme" biçimi olmakla birlikte, ondan tamamen farklıdır. Çünkü hukuk metni üzerinde akıl yürütmek, insanların problemlerine çözüm bulmak içindir. Siyaset üzerinde akıl yürütmek ise insanların düzenini sağlamak içindir. İki de birbirine benzemelerine karşın farklı kavramlardır. Aynı şekilde siyasi düşünme, edebi düşünmeyle tamamen terstir. Zira edebi düşünmede temel hedef, söz ve terkiplerden zevk ve haz duymaktır. Amaç, edebi üsluplarla coşkulu anlamlar oluşturmaktır. Siyasi düşünme biçiminde ise, birtakım ayrıntılar söz konusudur. Eğer siyasi düşünme, siyaset bilimleriyle ilgili metin ve araştırmalara yönelikse, bu durumda "siyasi tefekkür" ile "fikri tefekkür" adeta aynı türün iki ayrı versiyonu olarak karşımıza çıkar. Zira "siyasi tefekkür" ile "fikri tefekkür" büyük ölçüde benzeşirler. Şu da var ki, düşünceyle ilgili fikir yürütebilmek için, araştırılan düşünce düzeyinde, aynı türden olmasa da birbiriyle ilintili ön bilgilere sahip olmak gerekir. Siyasi düşünme araştırılan düşünce düzeyinde ön bilgilere sahip olmayı gerektirse de, önemli olan aynı konuyla ilgili ön bilgilerin varlığıdır. Siyasi düşünmede ön bilgilerin, araştırılan düşünceyle ilintili birbirine benzeyen ve onu yorumlayan bilgilerden oluşması yeterli değildir. Bu nedenle siyasi metinler üzerinde fikir yürütmek, fikri metinler üzerinde akıl yürütmenin bir türünü oluşturur.

Fakat siyasi düşünme; haberler, olaylar ve bunlar arasında bağlantı kurmakla ilgiliyse, bu durumda bütün düşünme çeşitlerinden farklılık arz eder. Siyasi düşünmenin bu türüne düşüncenin herhangi bir çeşidi tatbik edilemez. Bu yönüyle de düşünmenin en üst ve en zor türüdür. Üst düzey düşünme biçimi olmasının nedeni, eşyalar, olaylar ve hatta düşünmenin her türü için geçerli olmasıdır. Gerçi düşüncelerin üzerinde kurulu olduğu ve çözümlerin doğduğu "fikri kaide", en üst düşünceyi temsil etmektedir. Fakat söz konusu "fikri kaide" bile tek başına siyasi bir düşüncedir. Zira "fikir kaide"yi fikri kaide yapan ve onu doğru bir temel olmasını sağlayan, düşüncenin ve düşünme

biçiminin siyasi olmasıdır. Bu nedenle "siyasi düşünme, tüm düşünme tarzlarının en üst şeklidir" dediğimizde, bu, "fikri kaide"yi de, yani "fikri temel"i meydan getirmeye elverişli her şeyi kapsamına alır.

Siyasi düşünme en zor düşünme biçimidir dedik, çünkü bir kuralı yoktur. Herhangi bir kurala göre değerlendirilmez. Bu ise düşünen kişiyi şaşırır, onun kafasını karıştırır. Daha işin başındayken pek çok hatayla baş başa bırakır. Sonuçta birtakım ön yargı ve yanılgıların hedef tahtası haline gelir. Kişi, siyasi deneyim kazanarak bütün günlük olayları izleyip bunlara karşı devamlı tetikte olmazsa, siyasi düşünme biçimine sahip olması son derece güçleşir. Demek ki haber ve olaylar vasıtasıyla siyaset hakkında akıl yürütmek, bütün düşünme tekniklerinden farklı olup bu tekniklere oranla daha karakteristik özelliklere sahiptir.

Siyasi metinler üzerinde akıl yürütmek, siyaset bilimleri ve araştırmalarını ihtiva etse de, gerçekte haber ve hadiselerle ilgili metinler üzerinde akıl yürütmekten ibarettir. Bu nedenle siyasi metinler gerçekte haber biçimlerini oluştururlar. Kişi siyasetle ilgili akıl yürütmek isterse, her şeyden önce haber metinleri, bu metinlerin sergileniş biçimleri ve bunu anlamamanın yolları üzerinde akıl yürütmesi gerekir. Ancak bu yolla siyaset üzerinde akıl yürütmek mümkündür. Kişi, ancak bunu yaptığı takdirde siyaset üzerinde akıl yürütmüş kabul edilebilir. Bu açıdan siyaset bilimleri ve araştırmaları üzerinde araştırma yapmak, siyaset üzerinde akıl yürütmek sayılmaz. Çünkü siyaset bilimleri ve araştırmaları üzerinde akıl yürüterek birtakım bilgiler elde edilir ki bu, düşünce ile ilgili metinler üzerinde akıl yürütmenin tıpatıp aynısıdır. Bu şekilde akıl yürütme, kişiyi derin veya aydın düşünmeye götürse de, kişiyi siyasi düşünür haline getirmediği gibi siyaset üzerinde akıl yürütmesini de sağlamaz. Olsa olsa siyasete, yani siyaset bilimleri ve araştırmalarına aşına olmasını sağlar. Bu ise kişinin öğretici olması için elverişli olmakla birlikte siyasetçi olması için elverişli değildir. Çünkü siyasetçi, haberleri, hadiseleri ve onların göstergeleri durumundaki anlamları kavrayan ve bu kavrayışıyla kendisine pratiğe dönüştürme imkânı verecek olan bilgiyi elde eden kişidir. Bu anlamda siyasetçinin, siyasi bilimlere ve araştırmalara aşına olup olmaması fark etmez. Gerçi siyasi bilimler ve araştırmalar, kişinin haber ve hadiseleri daha iyi anlamasına yardımcı olur, ancak bunların önemi, bilgi türünü seçmek üzere ilişkilendirme işlemiyle sınırlıdır. Bu açıdan siyaset ile ilgili akıl yürütmek için, siyasi bilimler ve araştırmalar şart değildir.

Ne yazık ki dini devletten soyutlama düşüncesi ortaya çıkıp "orta çözüm" düşüncesinin yaygınlık kazanmasından bu yana, Batı ülkelerinde -yani Avrupa ve Amerika'da- siyasi bilim ve araştırmalar hakkında pek çok eserler basılmış, bu eserler Batı'nın hayata bakış açısına ve başlangıçta barış ve uzlaşma adına ortaya çıkan "orta çözüm" düşüncesine göre kaleme alınmıştır. Öte yandan Komünist düşüncenin doğuşunun ardından Rusya'nın komünizmi benimsemesiyle, siyasi araştırmaların "orta çözüm" düşüncesi yerine belli bir düşünceye göre yapılacağı umudu doğdu. Fakat ne yazık ki Rusya da Batı kervanına katıldı. Muhteva olarak olmasa da, biçimsel bazı farklılıklara rağmen Rusya da Batı'yı takip etti. Bu nedenle şimdiye kadar ortaya çıkan siyasi bilim ve araştırmaların, aklın rahatlıkla doğruluğunu kabul etmediği türden araştırmalar olduğunu söyleyebiliriz. Bu araştırmalar, temelinde "orta çözüm"ün bulunmasının ötesinde, adeta tahmin ve varsayıma dayalı araştırmalardır. Bu yüzden okuyucunun siyasi bilim ve araştırmalarla ilgili metinlere ilişkin akıl yürütürken, yanılgıya düşmemek için sürekli dikkatli ve tetikte olması gerekir. Çünkü söz konusu metinlerin içeriğinde vakıyyla çelişkili, yanıltıcı düşünceler de vardır. Bu açıdan aslında Batı'nın hukuk metinlerine karşı koyduğumuz çekinceyi, onun siyasi bilim ve araştırmalarına karşı koymayı da tercih ederiz. Çünkü siyasi araştırmalarda da örneğin, yönetim meselesi gibi siyasetten çok hukukla ilgili meseleler vardır. Ancak her şeye rağmen bu araştırmalar, düşünce ve siyasetle ilgili araştırmaların kapsamına girdiğinden, bu yönüyle dikkatli ve tetikte olmak şartıyla okunup araştırılmasında bir sakınca yoktur.

Örnek olarak Batı'daki siyasi araştırmaların içerdiği bazı düşünceleri ele alalım: Batı'da yönetim kolektif olup "bakanlar kurulu"na temsil edilmektedir. Doğu ülkeleri de bu yönetim tarzını benimseyip başka bir biçime soktular ve kolektif liderlik modelini şiddetle savunur hale geldiler. Bu model, vakıya aykırı "orta çözüm" üzerinde kurulu bir modeldir. Böyle bir modelin ortaya çıkışı, Avrupa'daki diktatör krallara karşı duyulan tepkiden kaynaklanmaktadır. Kralların zulüm ve istibdadından bıkan halk, bu zulümün temelinde monarşi, yani tek adam yönetiminin yattığını düşündüler. "Yönetim ferdin değil, halkındır" sloganıyla krallara karşı ayaklandılar. Sonunda bir "orta çözüm" bulunarak yönetimi "bakanlar kurulu" üstlendi. Halbuki bakanlar kurulu, ne halktır, ne de halk

tarafından seçilmiştir. Bakanlar kurulunu başbakan yönettiğine göre, yönetim ne ferdi ne de halkın eline geçmiş oluyor. Aksine başbakan ve bakanlar kurulu yönetimde söz sahibi oluyor. Bu sistem, yönetimin tek bir kişinin elinde olması ile halkın elinde olması arasında orta bir çözümdür. Dolayısıyla ortaya konulan çözüm, yönetim sorununa çözüm getirmek yerine, iki tarafı da razı etme operasyonudur. Kaldı ki pratikte, bütün demokratik sistemlerde yönetimin ferdi bir biçime büründüğü de ortadadır. Çünkü bu sistemlerde bile yönetimi ya devlet başkanı ya da başbakan üstlenmektedir. Bu da gösteriyor ki yönetim gerçeği, yönetimin sadece ferdi olmasını gerektirir. Bu bakımdan yönetim asla kolektif olamaz. Ona kolektif bir karakter verilse dahi, yönetimin seyri söz konusu kolektif yönetimin ferdi yönetime dönüşmesini zorunlu kılar. Çünkü yönetimin kolektif olması, yönetim gerçekliğine aykırıdır.

Aynı şekilde Batı'da egemenlik halka verilmiştir. Yasama, yürütme ve yargı halka aittir. Bu da gerçeğe aykırıdır ve "orta çözüm" üzerinde kuruludur. Orta çözümün ortaya çıkışı da yine diktatör krallara duyulan tepkinin ürünüdür. Çünkü yasama, yürütme ve yargı bu kralların iradesi dahilindeydi. Yasayan da yürüten de onlardı. Kralların zulüm ve istibdadından bıkan halk, bu zulüm ve istibdadın monarşiden kaynaklandığını düşündü. Krallara karşı ayaklanıp "egemenlik halkındır" dedi. Halkın hem yasayan hem de yöneten güç olması gerektiğini hararetle savundu. Sonunda yasama misyonunu halk tarafından seçilen bir meclis, yürütmeyi ise bakanlar kurulu, başbakan veya devlet başkanı üstlendi. Bu bir orta çözümdü. Çünkü parlamento üyeleri halk tarafından seçilseler de aslında yasama görevini yürüten parlamento değil, iktidardaki bakanlar kurulu veya cumhurbaşkanıdır. Gerçi bakanlar kurulu da cumhurbaşkanı da halk veya halkın temsilcileri tarafından seçilirler. Ancak bu sistem halkın kendi kendisini yönetmesi değil, halkın sadece yöneticisini seçmesi anlamına gelir ki, bu da "orta çözüm"ün ta kendisidir. Bunun da ötesinde Batılılar, egemenliğin yasalara ait olduğunu, doğru bir yönetimde yasaların egemenliğinin şart olduğunu ifade ediyorlar. Böylece orta bir çözüm getirerek bir sistem kurmuşlardır. Fakat yanılığardan kurtulamamışlardır. Zira yönetim gerçeği, bu sistemin dışında bir gerçektir. İyi bir yönetimde yöneticiyi halk seçer ve hukukun üstünlüğü esastır. Mutlak anlamda egemenlik halkın olmaz.

Batı'da yönetim ile duygu ve din işleri birbirinden ayrılır. Kilisenin otoritesi devlet otoritesinden ayrıdır. Devlet hayır işleme, yoksullara şefkat gösterme, yaralıların yaralarını sarma gibi duygusal işlerle uğraşmaz. Bu düşünce din işlerinin devlet işlerinden ayrı olmasını öngören orta çözüm üzerinde kuruludur. Fakat pratik gerçeğe aykırı bir düşüncedir. Çünkü kilise, diktatör kralların tahakkümü altında olduğu için, yaralı, hasta ve yoksul gibi toplum kesimlerinin yaralarını saramıyordu. İnsanlar bu duruma büyük tepki gösterdiler. Bu tepkinin sonucu olarak; kilise ve duygusal işler devlet işlerinden ayrılarak orta bir çözüm bulundu. Böylece kilise otoritesi devlet otoritesinden ayrıldı. Birtakım hayır kurumları, kızıl haç gibi örgütler ortaya çıktı. Ancak pratik hayattaki yönetim gerçeği, insanların tüm işlerini kapsamına almasını gerektirmektedir. Din işleri ve duygusal işler de insanlara ait olduğundan, devlet açıkça olmasa da dolaylı bir şekilde kiliseleri, hayır kurumlarını ve kızıl haç örgütlerini kontrol altına alıp onları da yönetmek zorunda kaldı. Görünüşte din ve devlet işleri birbirinden ayrı gözükse de bu teori pratik gerçeğe aykırıydı.

Yukarıda Batı düşüncesinden sadece üç noktayı ele alarak yanılıklarını ortaya koymaya çalıştık. Batılıların yönetim ile ilgili düşüncelerine ait aynı yanılıklarını hem ideolojilerle hem de olay ve hadiselerle ilgili siyasi fikirlerinde bulmak mümkündür. Gerçi bu düşüncelerin içerisinde akla aykırı gelmeyen bazı gerçekler de vardır fakat, bütün bunlara rağmen "gerçek"ten kopmalarla ve yanılığarla doludur. Örneğin; İngiliz siyasetiyle ilgili konuştuklarında, İngiliz siyasetinin üç temel üzerinde kurulu olduğunu söylerler. Bunlar: İngiltere'nin Amerika ile olan ilişkileri, Avrupa'yla olan ilişkileri ve önceden İngiltere'nin sömürgesi olup da sonradan bağımsızlığını kazanan "Common-wealth" ülkeleriyle olan ilişkileridir. Bu sınıflandırma doğrudur. Çünkü bir gerçeğin ifadesidir. Fakat İngiltere'nin müttefiklerine, dost ve düşmanlarına karşı tutumlarını dile getiren sözleri, demagoji ve yanıltmadan ibaret olup gerçeğe, olayların ve hadiselerin seyrine aykırıdır. Aynı demagoji ve yanıltma üslubunu, Batılı olsun olmasın, geçmişte veya şimdi herhangi bir devletle ilgili sözlerinde bulmak mümkündür. Zira onlar gerçekleri derin düşünebilen bazı kişilerin bile gözünden kaçabilecek şekilde çarpıtmada oldukça ustadırlar. İşte bütün bunlardan dolayı, sürekli dikkatli ve tetikte olmadan, siyasi bilimler ve araştırmalar üzerinde akıl yürütmek doğru olmaz.

Mevcut olay ve hadiseler üzerinde akıl yürütmeye gelince; kelimenin tam anlamıyla siyasi düşünme bu şekildeki akıl yürütmeye ortaya çıkar. Kişiyi siyasi düşünür haline getiren de bu

faktördür. Mevcut olay ve hadiseler üzerinde akıl yürütmeyi gerçekleştirmek için beş temel noktanın bir arada bulunması gerekir:

Birincisi; dünyadaki tüm olay ve gelişmeleri takip etmek. Ancak olaylar önemlilik, tesadüf, kasıtlılık, kısa ve ayrıntılı olmaları açısından farklılık gösterdiklerinden, haber takibi zamanla rayına oturacaktır. Bundan sonra bütün haberleri takip etmek gerekmeyecek, sadece bilinmesi gereken haberleri takip etmek yeterli olacaktır.

İkincisi; olayların hakikatleri, yani haberlerin içerdikleri anlamlar hakkında az da olsa birtakım bilgilere sahip olmak. Bu bilgiler olayın vakıası, yani haberlerin içerdikleri anlamlar üzerinde durma imkânı verebilecek coğrafi, tarihi, siyasi ve düşünceyle ilgili bilgilerden meydana gelebilir.

Üçüncüsü; olayları içinde buldukları koşullardan soyutlamamak, ve genelleştirme yoluna gitmemek. Zira olayları kendi koşullarından soyutlayıp genelleştirmek olayların ve haberlerin doğru bir biçimde anlaşılmasını engelleyen bir afettir. Bu nedenle olayı içinde bulunduğu koşullarla birlikte ele almak gerekir. Bunun yanında bir olayla ilgili yapılan değerlendirme sadece o olayla sınırlandırılmalı, benzer olayları, değerlendirmesi yapılan olaya kıyaslayarak genel değerlendirme yoluna gidilmemelidir. Aksine her olaya ferdi bir olay gözüyle bakmak ve sadece söz konusu olay için geçerli olmak üzere bir yargıya varmak gerekir.

Dördüncüsü; olay ve hadiseleri birbirinden ayırt ederek onlara açıklık getirmek, yani haberin kaynağı, oluşu, yani zamanı, nasıl bir durumda vuku bulduğu, neden vuku bulduğu veya böyle bir haberin neden verildiği, haberin ne kadar ayrıntılı olduğu, doğru olup olmadığı ile ilgili bilgiler elde edecek biçimde kapsamlı bir araştırma yapmak gerekir. Olayı açıklığa kavuşturacak olan, bu araştırmadır. Araştırma ne kadar kapsamlı ve derin olursa, olay da o denli aydınlanmış olacaktır. Aksi takdirde olayı veya hadiseyi ele almak mümkün değildir. Çünkü kişiyi sürekli yanılgı ve hataya maruz bırakır. Bu nedenle haberi ele alırken, hatta sadece duyarken bile onu açıklığa kavuşturmak önemli bir faktördür.

Beşincisi; haberi birtakım bilgilerle ve özellikle bu haberin dışındaki başka haberlerle ilişkilendirmek. Haber hakkında doğruya yakın bir hüküm vermek, söz konusu ilişkilendirmeye bağlıdır. Ancak ilişkilendirme işlemi doğru yapılmamışsa, affedilmez bir sapma olmasa da hatanın meydana gelmesi kaçınılmazdır. Örneğin; uluslararası politikayla ilişkilendirilmesi gereken bir haberi iç politikayla ilişkilendirmek, iç politikayla ilişkilendirilmesi gereken bir haberi de dış politikayla ilişkilendirmek, siyasetle ilintili olduğu halde ekonomiyle ilgili bir haberle ekonomi arasında bağ kurmak veya Almanya'yla ilgili bir haberi Amerika'yla ilintili olduğu halde Alman politikasıyla ilişkilendirmek doğru olmaz. Bu nedenle haberi, haberle ilgili faktörle ilişkilendirmek son derece önemlidir. Sadece ilişkilendirmek de yetmez. Haberle faktör arasında kurulan bağın doğru olması gerekir. Başka bir ifadeyle, bağ kurma işlemi sadece bilmeye değil, aynı zamanda anlamaya, kavramaya ve pratiğe geçirmeye yönelik olmalıdır.

Siyasi metinler üzerinde akıl yürütmek, yani siyasi düşünme yetisine sahip olmak için yukarıdaki beş faktörün birlikte gerçekleştirilmesi gerekir. Çünkü amaç, bu konuda engin bilgiye sahip olmak değil, sadece konuya aşina olmaktır. Tabi siyasi düşünme birden gerçekleşmez. Biraz zaman ister. Kaldı ki bilimsel araştırma ve incelemeye de gerek yoktur. Olayları sürekli takip etmek yeterlidir. Bilimsel araştırma ve inceleme, kişinin düşünme kapasitesini arttırmada yardımcı olmasına rağmen, "siyasi" düşünme için gerekli değildir. Zira bilimsel araştırma, siyaset üzerinde akıl yürütmenin tamamlayıcı ve ikincil ögesidir. Önemli olan olayları takip etmektir. Olaylar takip edildikten sonra geriye kalan dört unsur kendiliğinden doğal olarak ortaya çıkar.

O halde siyasi düşünmede aslanan, olayları takip etmektir. Olaylar takip edildiği takdirde siyasi düşünme kendiliğinden doğal olarak meydana gelir. Bu bağlamda bütün zorluklarına ve yüceliğine rağmen, düşünme ve akıl düzeyi ne olursa olsun, her insan siyaset hakkında akıl yürütebilir. Normal zekâyâ sahip kişi de üstün zekâyâ sahip kişi de "siyasi" olabilir. Çünkü siyasi düşünme, belli bir zekâ veya bilgi düzeyine sahip olmayı gerektirmez. Önemli olan, mevcut olay ve hadiseleri, yani haberleri takip etmektir. Olaylar takip edildiği takdirde, siyasi düşünme de söz konusu olur. Ancak takip işleminin kesintiye uğramaması, aralıksız sürmesi gerekir. Zira mevcut olaylar bir zincirin halkaları gibidirler. Bu halkalardan biri kaybolduğunda zincir kopar. Bu durumda haberleri birbiriyle

ilişkilendirmek mümkün olmayacağından, olay kavranamaz. Bu nedenle olayları kesintisiz sürekli takip etmek, siyasi düşünmede temel şarttır.

Siyasi düşünme, fertlerin yanı sıra, topluluklar için de geçerlidir. Yani halklar ve ümmetler de "siyasi" düşünebilir. Bu noktada siyasi düşünme, edebi düşünme ve hukukla ilgili düşünmeden ayrılmaktadır. Zira her ikisi de sadece fertlerle gerçekleştirilebilir. Toplumsal olarak gerçekleştirilemez. Fakat siyasi düşünme hem fert hem de toplum bazında gerçekleştirilebilir. Dahası, fert bazında sınırlanmış, halka ve ümmete nüfuz etmemiş bir siyasi düşünmenin pek anlamı olmaz. Böyle bir durumda doğru yönetimden söz edilemeyeceği gibi, kalkınma da gerçekleştirilemez. Halka ve ümmete mesaj vermek de güçleşir. Bu nedenle halkın ve ümmetin "siyasi" düşünmesini sağlamak şarttır. Zira yönetim, halkın veya ümmetin hakkıdır. Bu nedenle hiçbir güç, halkın veya ümmetin rızası olmadan yönetimi ele geçiremez. Zorla ele geçirse bile sürekli hâkimiyet kuramaz. Ya halk veya ümmet kendi rızasıyla bu güce yönetimi teslim edecek ve böylece bu güç yönetimini perçinleştirecek, ya da halk zorla ele geçirilen yönetim hakkını geri almak için mücadele edecektir. Madem ki yönetim halka ve ümmete aittir, o halde yöneticiden önce halkın ve ümmetin siyasi düşünmeye sahip olması gerekir. Bu, sadece yönetimi mevcut kılmak için değil, yönetimin doğru bir istikamette gitmesini sağlamak için de zaruridir. Bu açıdan ümmet veya halkın "siyasi" düşünme bakımından bilinçlendirilmesi gerekir. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, ümmet siyasi bilgi ve haberlerle donatılmalı ve kendisine siyasi haberlere dikkat etme melekesi kazandırılmalıdır. Sürekli yanlışlara maruz kalmaması için kendisine yapaylıktan uzak, doğal bir biçimde doğru bir siyasi kültür verilmelidir. Demek ki ümmeti veya halkı canlı ve dinamik tutan, siyasi düşünmedir. Siyasi düşünmeden uzak bir toplum, hareket etmeyen ve gelişmekten yoksun ölü bir ceset gibidir.

Siyaseti yanlış anlamada ve siyaset üzerinde akıl yürütürken yanlışlığa düşmede en büyük hata, siyasi metinleri, edebi, fıkri ve hukuksal metinler gibi ele alıp bu şekilde akıl yürütmekten kaynaklanmaktadır. Örneğin; siyasi metinlerde söz ve terkipler veya onların taşıdıkları anlamlar veya göstergeler üzerinde akıl yürütüp hem söz ve terkipleri hem de onların anlamlarını veya göstergelerini oldukları gibi ele almak yanlışlığa götürür. Çünkü siyasi metinler üzerinde akıl yürütmek, başka metinler üzerinde akıl yürütmekten tamamen farklıdır. Asıl tehlike, bu farkı algılayamamaktan kaynaklanmaktadır. Zira siyasi metinlerin ifade ettikleri anlamlar, okunan metnin içinde bulunabileceği gibi, bu metnin dışındaki başka metinlerde de bulunabilir. Aynı şekilde metnin anlamı anlaşılmalarda olduğu gibi, metindeki söz ve terkiplerin sergilenişinde veya yetkili kişilerin açıklamalarında bulunabilir. Bunun ötesinde metnin anlamı, metindeki söz, anlam ve göstergelerin arka planında da mevcut olabilir. Hatta metindeki ifadeler, ifade edilen düşüncelere tamamen zıt anlamlar içerebilir. Bu nedenle siyasi metnin içeriği iyi algılanmadığı takdirde, içerik de anlaşılmayacağından yanlışlığa düşmek kolaylaşır.

Siyasi düşünmenin karşısındaki en büyük tehlikelerden biri de, olayları kendi koşullarından soyutlamak, genelleştirmek ve genel değerlendirmelerde bulunmaktır. Zira koşullar siyasi metnin birer parçaları oldukları için siyasi metinden soyutlanamazlar. Aynı şekilde genel bir kıyaslamaya, tabi tutulamaz. Koşulların metnin birer parçaları olduğunu söyledik. Bununla birlikte metnin belli bir olayı anlattığı da unutulmamalıdır. Dolayısıyla sadece metindeki bu olay ele alınmalı, elde edilen bulgular genelleme, genel kıyaslama veya sadece kıyaslama yoluyla başka metinlere uygulanmamalıdır. Olayları koşullarından soyutlayıp genelleme, genel kıyaslama veya sadece kıyaslamada bulunmak, siyasi metnin yanlış anlaşılmasına yol açacak en büyük tehlikelerdir. Örneğin; bir yetkili belli bir amaçla bir beyanda bulunup ardından başka bir amaçla aynı veya farklı bir beyanda bulunabilir. İkinci beyanı ilk beyanıyla çelişebilir. Aynı şekilde bir yetkili doğru bir beyanda bulunduğunda, bu beyanın saptırmaya yönelik yalan bir beyan olduğu sanılabilir. Yine gerçek dışı olan bir beyanın doğru olduğu sanılabilir. Yaptığı açıklama doğrultusunda veya bu açıklamanın tam tersi bir istikamette hareket edebilir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Sadece siyasi metin değil, koşullar ve koşullarla birlikte gelişen olaylar, örneklerde söz edilen beyanlara ışık tutup onları açıklığa kavuşturabilir. O halde siyasi düşünme ancak bu şekilde doğruya yakın olabilir. Başka bir ifadeyle, koşullar metnin veya pratiğin bir parçası haline getirilip her olay kendi koşullarına göre tek başına ele alınmadıkça, genelleme ve kıyaslamadan uzak tutulmadıkça, siyasi düşünmenin doğruya yakın bir istikamette olması mümkün değildir. İslâm ümmeti, siyasi düşünmeyi başaramadığı için felaket ve musibetlerden çok çekmiştir. Örneğin: 19. yüzyılda Osmanlı'ya karşı savaş açan Avrupa, askeri güç yerine siyasi hareketlerle muharebeye girişti. Yer yer askeri hareketlere başvurdularsa da, bunlar, siyasi hareketlere destek

sağlayan faktörlerdi. Sözgelimi; sözde Balkan Sorunu'nu Batılı ülkeler, birtakım açıklamalarla meydana getirdiler. Balkan devletlerinin Osmanlılardan, yani Müslümanlardan bağımsız olmaları gerektiğini ilan ettiler. Ancak Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girişeceklerini açıkça dile getirmediler. Politikalarının dayandığı temel nokta, Balkanlarda istikrarsız ve karışık bir durum meydana getirmektir. Balkanlarda yaşayan halklara milliyetçilik ve bağımsızlık fikrini aşılıyarak politikalarını uygulamaya başladılar. Balkanlarda yaşayan halklar bu fikri benimseyerek Osmanlı'ya karşı ayaklandılar. Osmanlı Devleti bu ayaklanmaları askeri hareketlerle bastırmaya çalışırken, Batılı ülkelerin tepkisini çekmemeye, onları hoşnut etmeye çalışıyordu. Halbuki hem bu ayaklanmalara destek sağlayan hem de Osmanlı'ya suçlamalarda bulunan bu devletlerdi. Osmanlı'yı zayıflatmak amacıyla onun bu ayaklanmalarla uğraşıp durmasını sağlayan da yine bu devletlerdi. Osmanlı Devleti, siyasi düşünme yanılığının sonucu olarak Balkanları kaybetti. Ardından milliyetçilik düşüncesi, Osmanlı'yı içten içe kemirerek onun kaçınılmaz sonunu hazırladı.

Ancak Rusya veya Sovyetler birliği açısından durum farklıydı. Sovyetler Birliği, ellili yıllarda Doğu Avrupa'da Osmanlı'nın maruz kaldığı aynı sorunla karşı karşıya kalmıştı. Amerika, Doğu Avrupa'nın komünizmden kurtulması için çağrıda bulunmuştu ve bu çağrıya destek veren ülke yönetimlerine ve halklarına açık ve gizli destek sağlıyordu. Fakat Rusya, Osmanlılar gibi hareket etmedi. Amerika'nın desteklediği bu kurtuluş fikrini kendisine ilan edilmiş bir savaş olarak niteledi. Amerika'nın tepkisini çekmemek için birtakım yumuşak manevralara girişmedi. Aksine Amerika'yı birinci düşman ilan etti. Polonya'daki hareketi bastırarak, en küçük bir başarı kazanmasına meydan vermedi. Aynı şekilde Bulgaristan'da çıkan olayları acımasızca bastırdı. Tüm Doğu Avrupa ülkeleri üzerindeki hâkimiyetini pekiştirdi. Doğu Avrupa ülkelerine açık veya gizli herhangi bir desteğe kalkışması halinde Amerika'ya savaş açma konusundaki hazırlıklarını hızlandırdı. Rusya'nın bu kararlı siyasi tutumu karşısında seri bir şekilde başarısızlığa uğrayan Amerika, komünizme karşı savaş açma ve Rusya'yı zayıf düşürme planından taviz vermek zorunda kaldı ve Rusya'yla bir arada yaşamayı öngören birtakım anlaşmalar imzaladı. Görüldüğü gibi Rusya, bu sonuca siyasi kararlılığın ve gücü sayesinde ulaşmıştır.

Bir başka örnek verecek olursak; Amerika, İsrail Devleti'ni kurduktan sonra altmışlı yılların sonlarında İngiltere'nin bir girişimine tanık oldu. İngiltere, sözde İsrail Devleti'ni Filistin Devleti'ne dönüştüren bir model üzerinde çalışıyordu. İsrail'in hâkimiyetini Amerika'nın elinden almayı amaçlayan bu plan, Amerika tarafından fark edilince, Amerika yeni bir girişim başlattı. Buna göre Filistin Sorunu'nu "Orta Doğu Sorunu" olarak adlandırdı ve meseleye tek başına hakim olmak için siyasi manevralara başladı. "Barış" ve "sorunun çözümü" gibi kavramları, sorunu daha da karmaşık hale getirmek için birer araç olarak kullandı. Böylece politik yanıltma manevralarını kullanarak hem Arapları hem de Yahudileri tuzağa düşürdü. Demagoji ve yanıltma üslubunu kullanmanın sonucu olarak, Araplar ve Yahudiler bu durumdan sıkılıp Amerika'ya yöneldiler. Sorun yine de çözülmedi. Sadece bölgedeki durum, savaş halinden nisbi bir sükunet haline dönüştü. Amerika, İngiltere'nin bölgedeki nüfuzunu tamamen sona erdirip sözde İsrail Devleti'ni güçlendirerek, bölgeye tek başına egemen olmayı öngören planını yavaş yavaş uygulamaya koydu. Balkanlarda meydana getirdiği soruna "Balkan sorunu" dediği gibi, bölgedeki durumu da "Orta Doğu sorunu" olarak adlandırdı. Osmanlılar ve Güney Avrupa halklarının politik yanıltmanın sonucu olarak düştükleri tuzağa Araplar ve Yahudiler de düştüler. Günümüzün Müslümanları "Orta Doğu Sorunu"nu anlamak için siyaset üzerinde akıl yürütmeyi bırakıp, Rusya'nın Doğu Avrupa sorununa yaklaşımını kavramadıkları takdirde, Orta Doğu'nun akibeti de tıpkı Balkanların akibeti gibi olacaktır. O halde halkları ve ümmetleri yok eden, devletleri yıkıp zayıflatan, ezilen halkların emperyalizm ve sömürünün ilmiğinden kurtulmalarını engelleyen, geri kalmış toplumların kalkınmasını önleyen bir faktör varsa, o da yanlış siyasi düşüncüdür. Bu yüzden siyasi metinler üzerinde akıl yürütmek, son derece önemlidir. Çünkü siyasi düşünme, korkunç veya mükemmel sonuçlar veren kritik bir dönüm noktasını hazırlar. Yanlış siyasi düşünüş, korkunç felakete yol açar. Bu nedenle siyasi düşünme, diğer düşünme biçimlerine nazaran daha fazla dikkat ister. Çünkü halklar için hayat kadar zaruridir.

Siyasi düşünüş her ne kadar en zor ve en üst düşünme türüyse de sadece fertlere özgü olması yeterli değildir. Zira sayıları ne kadar çok olursa olsun, ne kadar sağlıklı veya dâhice akıl yürütürlerse yürütsünler, yanlış siyasi düşünme topluma nüfuz ettiği zaman bu fertler hiçbir önem ifade etmezler. Zira dalalet toplumu sarıp sarmaladığında, her şeyi önüne katıp uçuruma götürür. Bu dalaletin birer kurbanları olarak içinde dahiler de olmak üzere topyekun halk veya ümmet düşman için kolay yutulur

lokma haline gelirler. Yirminci yüzyılın başlarında Mustafa Kemal'in Osmanlı Devleti'ni yıkıp halifeliği kaldırmadaki başarısı ve ellili-altmışlı yıllarda Cemal Abdünnasır'ın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurtuluşun eşğine geldikleri halde, Arapların kurtuluşunu engellemede kaydettiği ilerleme de canlı birer örnek olarak gösteriyor ki yanlış siyasi düşünüş bir halkı veya ümmeti sarıp sarmalamışsa, toplumdaki sayıları binlere de ulaşsa dâhi fertler hiç bir önem ifade etmezler. Bu açıdan kötü siyasi düşünüş, fertlerden çok halklar ve milletler için tehlike arz eder. O halde her şeyden önce, halkın veya ümmetin siyasi düşünüşü üzerine eğilmek gerekir. Gerçi fertler doğru bir siyasi düşünmeye sahip oldukları takdirde, düşmanın ortaya attığı yanılgıları deşifre edebilirler, fakat bu fertlerin düşünüşünü halka veya ümmete iletmeden bunu gerçekleştirmek imkânsızdır. Başka bir ifadeyle, ferdi düşünüş toplumsal düşünüşe dönüştürülmediği sürece ne düşünüşün ne de bu düşünüşe sahip fertlerin bir önemi vardır. Zira sayıları ne denli çok olursa olsun dâhi fertler, siyasi düşünüşleriyle düşmana ve onun saptırmalarına karşı koyamazlar. Düşmana ancak halk veya ümmetin sahip olduğu siyasi düşünüşle karşı koyulabilir.

Dâhi fertler de normal insanlar gibidirler. İnsan olmaları bakımından diğer insanlardan farklı değildirler. Kaldı ki dehaları somut, hissedilebilir olmadığından onları tanımayan insanlar, onları normal insanlar gibi görürler. Onlar, dehalarını harekete geçirip ürün vermeye başladıklarında, ilk başta diğer insanlardan hiç bir farkları olmadığı anlaşılır. Eğer bunlar kültürlü insanlarsa, onlar gibi bir sürü insan vardır. Eğer zeki insanlarsa, yine onlar gibi pek çok insan vardır. Onların ürünlerine rağbet gösterenler, ya onlar gibi olmak, ya toplumdaki kültürel düzeylerini yükseltmek üzere onlardan istifade etmek ya da onları kişisel ve bencil amaçlarını gerçekleştirme aracı olarak kullanma amacını güden kişilerdir. İşte dâhi birey ile diğer insanlar arasındaki ilişkiler bu düzeyde seyredip topluma açılım yapmadığı sürece sayıları ne kadar çok olursa olsun, ferdi bir düşünüş olarak kalır ve zevk alan herkesin rağbet ettiği bir düşünüş haline gelir. Bu nedenle bu tip bir siyasi düşünüşün, düşmana karşı koymada faydalı bir düşünüş olması için, toplumsal bir düşünmeye dönüşüp ferdiyetçiliğin kabuğundan çıkması gerekir. İşte ferdi düşünüş ancak toplumsal düşünüşe dönüşüp halka ve ümmete nüfuz ettiği zaman düşmana karşı koyulabilir. Ancak böyle bir durumda kalkınma ağacını yetiştirebilecek güçlü bir tohum söz konusu olur. İşte faydalı siyasi düşünme budur. Faydalı siyasi düşünme, ferdi değil, toplumsal düşünme, yani halkın ve ümmetin düşünmesinden ibarettir. Siyasi düşünüş, dâhilerden meydana gelse de fertlerin düşünüşü değildir. Siyasi düşünüşün fertlerin değil, ümmetin düşünüşü ile eşdeğer hale getirilebilmesi için, ümmetin siyasi düşünüş bakımından bilinçlendirilmesi, eğitilmesi gerekir.

Siyasi düşünme, -daha önce belirtildiği gibi- iki gruba ayrılır:

a- Siyasi bilim ve araştırmalar üzerinde akıl yürütme.

b- Siyasi olay ve hadiseler üzerinde akıl yürütme.

Birincisi, sadece düşüncelerle ilgili bilgileri artırdığı için o kadar önemli değildir. Fakat akıl almaz büyük etkiler gösterip büyük faydalar sağlayan düşünme biçimi, siyasi düşünmedir. Bu nedenle siyasi bilim ve araştırmalar üzerinde akıl yürütme, siyaset bilimci ve araştırmacılar için gerekli olsa da, olaylar ve hadiseler hakkında akıl yürütme, topyekün ümmet için gereklidir. Demek ki ümmetin siyasi düşünmesini sağlamak için mücadele edilmelidir. Bu misyon eğitilmiş olsun veya olmasın özellikle siyasi olaylar üzerinde akıl yürütme yetisine sahip kişiler tarafından üstlenilmelidir.

SONUÇ

Bu kitapta akıl yürütme ve düşünme eylemine kısa ve seri bir bakış attık. Bunları İslâm Ümmeti'nin istifadesine sunduk. Amaç, yüzyıllardır defalarca girişimde bulunulmasına rağmen akıl yürütmekten uzak olan bu ümmetin akıl yürütebilir bir seviyeye gelip hak ettiği yere yükselmesini sağlamaktır. İslâm ümmeti, Hicri 4. yüzyılda düşünmeyi sekteye uğratan, her fırsatta onun tehlikelerini, İslâm ve Müslümanlara verdiği zararları dile getirmeye çalışan birtakım alimlerden çok çekmiştir. Ünlü el-Kaffal gibi bir grup alim, içtihat kapısının kapandığını dile getirerek içtihat yapılmaması yönünde çaba gösterdiler. İnsanlara içtihadın ne kadar tehlikeli olduğunu anlatıp durdular. Çok geçmeden bu çalışmalar, İslâm toplumunda yankı bularak Müslümanlar arasında

meyvesini verdi. Alimler ve düşünürler içtihat yapmaktan kaçındılar. İnsanlarda müçtehitlere karşı büyük bir nefret uyandı. İslâm'ın hakim olduğu bölgelerin neredeyse tümünde kamuoyu bu yöne doğru yönlendirildi. Böylece akıl yürütme ve düşünme durdu. İnsanlar akıllı bir tarafa bırakarak geleneklere tutsak düştüler. Artık içtihat yapmaya cesaret edemiyorlardı. Ne gariptir ki içtihat ve düşünmeye karşı yürütülen bu kampanya, İslâm adına yapılıyordu. Sonunda insanlar düşünme bakımından sekteye uğradılar ve bu durum onların hoşuna gitti. Çünkü insan, doğası gereği "tembel bir canlıdır." İşte bütün bu nedenlerden dolayı içinde bulunduğumuz Hicri 14. yüzyıla kadar on asır boyunca insanlar hâlâ düşünmemekte direnmeye devam etmektedirler. Bu yüzden on asırdır düşünme olgusu sekteye uğramış bir ümmette, düşünme dürtüsünü harekete geçirmek, düşünce ve düşünen kişilerin değerinin bilincinde olmalarını sağlamak bir hayli zordur. Dolayısıyla elinizdeki kitap gibi milyonlarca kitap, ümmeti düşünmeye sevk edip, bunu ümmette bir karakter haline getirmeyi garanti edemez. Ancak ümmeti yıpratıp imha etmeye yönelik trajik süreç, ümmete düşünme yolunu açma ümidini vermektedir. Ayrıca ümmetin içindeki bazı topluluk ve cemaatların düşünmeyi harekete geçirme yolunda gösterdikleri çabaların yanı sıra, binlerce toplum bireyinde sürekli canlı, enerjik ve gelişen düşünme sevgisi, bir ümit kapısı daha aralamaktadır. İşte ümmetin karşı karşıya kaldığı olayların vehametine, düşünmenin bireysellikten toplumsallığa doğru yol almaya başlaması da eklenince; bu sürecin başarılı olacağına dair parlak bir umut belirlemektedir. Söz konusu süreç tamamlandığında; düşünme bireysellikten çıkacak, ümmete mal olacak, İslâm ümmeti düşünen bir ümmete dönüşecek ve tekrar ilk yıllarındaki görkemine kavuşacaktır.

8 Sefer 1393

12 Mart 1973

* * * * *

